

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความสำคัญของประเด็นปัญหา

ท่ามกลางกระบวนการการเปลี่ยนแปลงทางสังคม-เศรษฐกิจและการเมืองที่รวดเร็วตลอดระยะเวลา 4 ทศวรรษที่ผ่านมา ปรากฏการณ์ทางสังคมที่ก่อรูปและขยายตัวอย่างแพร่หลายในชุมชนชนบท คือการที่สังคมชาวนาถูกผนวกเข้าสู่การผลิตเชิงพาณิชย์และผลิตภายใต้ภาวะพึ่งพาทั้งในด้านปัจจัยการผลิตตลอดจนระบบตลาดมากยิ่งขึ้น จนก่อให้เกิดสภาพ“หนี้สิน”ในหมู่ชาวนาผู้ผลิตพืชพาณิชย์ในสังคมชนบทมากขึ้นทุกขณะ และควบคู่กับปรากฏการณ์หนี้สินได้เกิดพัฒนาการของระบบความสัมพันธ์ทางสังคมขึ้นอีกรูปแบบหนึ่งคือ“ระบบความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน”(Debt Relation) ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ทางสังคมด้านการผลิตระหว่างชาวนา กลุ่มต่างๆ ในฐานะ “ลูกหนี้” กับกลุ่มทุนที่หลากหลายรวมถึงรัฐที่เกิดขึ้นในฐานะ “เจ้าหนี้” หรือเจ้าของเงินทุน ทั้งที่เป็นกลุ่มให้สินเชื่อเพื่อการเกษตรในระบบ (organized financial market) ฝ่ายหนึ่ง เช่นธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร(ธ.ก.ส.)และกลุ่มให้สินเชื่อเพื่อการเกษตรนอกระบบ(unorganized financial market) อีกฝ่ายหนึ่งเช่นนายทุนเงินกู้ในท้องถิ่นหรือพ่อค้าปัจจัยการผลิตในชนบท(อัมมาร์ สยามวาลา 2534; อุทิศ นาคสวัสดิ์ 2507; วิทยา เจียรพันธ์ 2530; และเพลินพิศ สัตย์สงวน 2530 เป็นต้น)

ปรากฏการณ์ที่เป็นเครื่องยืนยันถึงการเพิ่มขึ้นของจำนวนครัวเรือนชาวนามีหนี้สินอยู่กับสถาบันการเงินทั้งในและนอกระบบต่างๆ โดยเฉพาะธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรหรือ ธ.ก.ส. เพียงแห่งเดียวปรากฏว่า ในปัจจุบัน มี ครัวเรือนชาวนาถึง 4.65 ล้านครัวเรือนที่กระจายตัวในท้องที่ 798 อำเภอ และ 76 กิ่งอำเภอ โดยคิดเป็นร้อยละ 82.34 ของครัวเรือนชาวนาทั้งประเทศ ที่มีหนี้สินอยู่กับสถาบันการเงินแห่งนี้ ซึ่งเป็นหนี้สินจำนวนมากถึง 112,539 ล้านบาท โดยเฉพาะภาคเหนือ มีหนี้สินรวมกันถึง 28,536.70 ล้านบาท หรือร้อยละ 25.36 ของหนี้สินของชาวนาทั้งประเทศที่เป็นหนี้กับสถาบันการเงินแห่งนี้ (BAAC, 1996) นอกจากนี้ชาวนาในสังคมชนบท ยังมีหนี้สิน อยู่กับ กับ “สินเชื่อเพื่อการพัฒนา” ที่ขยายตัวเข้าสู่ชุมชนในรูปแบบโครงการพัฒนาของรัฐในฐานะ“ผู้เข้าร่วมโครงการพัฒนา”อีกหลายลักษณะเป็นต้นว่าสินเชื่อตามโครงการรับจำนำข้าวเปลือกของกระทรวงการคลังและกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ หรือการเข้าร่วมโครงการตามแผนปรับโครงสร้างและระบบการผลิตการเกษตร(คปร.) โครงการตามแผนฟื้นฟูการเกษตรตลอดจนโครงการช่วยเหลือเกษตรกรในด้านตลาดผลผลิตระยะสั้น โครงการแก้ไขปัญหาคาความยากจน (ก.ข.ค.จ.)ที่กรมพัฒนาชุมชน รับผิดชอบในการดำเนินการ หรือโครงการกองทุนพัฒนาหมู่

บ้านอ.พ.ป. ของกรมการปกครอง โครงการส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ หรือโครงการกองทุนในรูปแบบต่างๆ ที่จัดตั้งโดยรัฐ เช่น โครงการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ ศูนย์สาธิตการตลาด หรือธนาคารข้าว ของกรมการพัฒนาชุมชน และโครงการสินเชื่อเพื่อพัฒนาชนบท (ส.พ.ช.) ที่ให้บริการเงินกู้แก่กลุ่มและองค์กรชุมชน โดยมีธนาคารออมสินเป็นหน่วยบริหารสินเชื่อ ในปัจจุบัน (พ.ศ. 2541) ตลอดจนการเข้าไปมีพันธะสัญญาเชิงหนี้สินกับ สหกรณ์เพื่อการผลิตและการเกษตร เป็นต้น

ในอีกทางหนึ่ง คราวเรือนชาวยังคงมีหนี้สินนอกระบบ กับกลุ่มทุนในระดับท้องถิ่นที่หลากหลายอีกหลายรูปแบบ ซึ่งบางส่วนของหนี้สินเกิดขึ้นจากการขยายตัวของระบบความสัมพันธ์การผลิตเกษตรเชิงพาณิชย์หรือพัฒนามาจากการผลิตภายใต้ระบบอุปถัมภ์ในชุมชนเช่นระบบการเช่าแบบแลกเปลี่ยนแรงงานหรือจ่ายค่าเช่าเป็นผลผลิตหรือการทำนาแบ่งผลผลิตกับเจ้าของที่ดิน (share cropping) (อนันต์ 2533, 277; สมศักดิ์ 2533 : 128,133 และ ประเทือง 2537) การตกเขียวผลผลิตในหมู่ชาวนา(ประยงค์ 2530) หรือเป็นหนี้กับกลุ่มกลุ่มทุนที่มาจากภายนอกชุมชนในรูปแบบของกระบวนการการผลิตภายใต้การเกษตรแบบพันธสัญญา(contract farming) (ในงานของสุพิธา 2534 ; ชาลี 2536; รุ่งรัตน์ 2539; สมภพ 2534; Sompop and Others 1990: Roy1972; Glover,D. 1987) หรือแม้กระทั่งการเป็น “ลูกหนี้” กับบรรดาพ่อค้าคนกลาง บรรดานายทุนในท้องถิ่น ที่เป็นผู้ค้าวัสดุอุปกรณ์การเกษตรที่ให้กู้ผ่านปัจจัยการผลิตบางอย่างเช่นปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง เครื่องจักรสำหรับการเกษตร รวมทั้งการเป็นหนี้ในหมู่เพื่อนบ้าน ตลอดจนญาติพี่น้องในชุมชน เป็นต้น

สำหรับปรากฏการณ์ในพื้นที่ที่ศึกษาคือบ้านดง ตำบลแม่สาว อำเภอแม่เฒ่า จังหวัดเชียงใหม่ นั่นคือ ปัญหาที่ครัวเรือนในชุมชนต่างถูกผนวกเข้าสู่ความสัมพันธ์เชิงหนี้สินภายใต้การขยายตัวของระบบการผลิตเชิงพาณิชย์ ซึ่งปัญหาที่สำคัญของชุมชนแห่งนี้คือการที่ครัวเรือนชาวนาต้องตกอยู่ในภาวะที่ไม่สามารถหลุดพ้นจากภาวะหนี้สินได้ เนื่องจากปริมาณหนี้สินในแต่ละครัวเรือน โดยเฉพาะครัวเรือนชาวนาฐานะยากจนได้มีปริมาณเพิ่มขึ้นทุกปี แม้จะดำเนินการผลิตอย่างเข้มข้นและพยายามเร่งรัดการจัดการแรงงานที่หลากหลาย พร้อมกับเพิ่มระยะเวลาแรงงานมากยิ่งขึ้น ในขณะที่เดียวกันก็พยายามเพิ่มการลงทุนในกระบวนการผลิต เพื่อให้ได้ผลผลิตตรงกับความต้องการของตลาด โดยกระบวนการผลิตของครัวเรือนชาวนา ผู้ผลิตพืชพาณิชย์ในชุมชนต้องเข้าหาและพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากกลุ่มทุนในเกือบทุกด้าน โดยเฉพาะการพึ่งพา “เงินกู้” และเข้าสู่วงจรความสัมพันธ์เชิงหนี้สินเพิ่มมากขึ้นทุกขณะ

นอกจากนี้ในชุมชนยังเกิดความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงแหล่งสินเชื่อระหว่างชวนา กลุ่มต่างๆ ด้วยกัน ซึ่งถือเป็นปัญหาสำคัญ โดยเฉพาะการเข้าถึงแหล่งสินเชื่อในระบบ ซึ่งมีอัตรา

ดอกเบี้ยต่ำกว่าแหล่งสินเชื่อระบบ ที่มีความไม่เท่าเทียมกันระหว่างชวานากลุ่มต่างๆ และภายใต้การผลิตที่ถูกบีบรัดจากกลไกของระบบความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน ปัญหาการถูกดูดซับมูลค่าส่วนเกินที่รุนแรงจากอัตราดอกเบี้ยเงินกู้โดยเฉพาะดอกเบี้ยเงินกู้ระบบที่มีอัตราสูง นอกจากนี้ยังได้ก่อให้เกิดผลปรากฏการณ์อีกหลากหลายที่เกิดควบคู่ตามมาคือการเกิดขึ้นของปัญหาการสูญเสียที่ดินที่เป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญ ปัญหาความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรการผลิตของส่วนรวม ตลอดจนการอพยพแรงงานเพื่อหนีการชำระหนี้ หรือความแตกแยกภายในครัวเรือนของลูกหนี้ เป็นต้น ซึ่งปัญหาเหล่านี้เป็นปัญหาที่ “ลูกหนี้” ที่เป็นผู้ผลิตพืชพาณิชย์ ในชุมชนแห่งนี้ต้องประสบจึงจำเป็นที่จะต้องได้รับการทำความเข้าใจให้ลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น

เมื่อปัญหาหนี้สินได้ทวีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้นได้เกิดกระบวนการทางสังคมโดยการนำของกลุ่มเกษตรกรรายย่อยภาคอีสานได้รวมกลุ่มกันและหยิบยกประเด็นปัญหาหนี้สินของชวานาขึ้นมาเรียกร้องต่อรัฐบาลเพื่อให้ปลดปล่อยหนี้สิน และชะลอการชำระหนี้สินของชวานาโดยเฉพาะที่เป็นหนี้กับ ธ.ก.ส. ซึ่งการเรียกร้องดังกล่าว ได้รับความตอบสนองจากรัฐบาลไม่ แต่ในทางตรงกันข้ามได้มีนโยบายเร่งระดมสินเชื่อเพื่อการพัฒนาในรูปแบบต่างๆ เข้าสู่สังคมชวานามากยิ่งขึ้นจากสภาพปัญหาต่างๆ ที่ปรากฏขึ้นย่อมเป็นประจักษ์ยืนยันถึงความล้มเหลวในการแก้ไขปัญหาหนี้สินของรัฐในสังคมชวานา ตลอดห้วงระยะเวลา 3 ทศวรรษ ที่ผ่านมาที่อาศัยแนวความคิดและองค์ความรู้จากการศึกษาของนักวิชาการกระแสหลักเป็นเครื่องมือ

ในขณะเดียวกันวงการวิชาการกระแสหลักที่ให้ความชอบธรรมวิธีการแก้ไขปัญหา “หนี้สิน” ของเกษตรกรก็ประสบกับปัญหาความอับจนทางวิชาการเมื่อการวิเคราะห์ปัญหาหนี้สิน ยังติดขัดกับกระบวนการวิเคราะห์แบบแยกส่วนเช่นการวิเคราะห์สาเหตุแห่งปัญหาหนี้สินในลักษณะติดขัดในปรากฏการณ์ โดยพยายามวิเคราะห์สาเหตุแห่งหนี้สินและความยากจนว่ามาจากลักษณะการด้อยพัฒนาของครัวเรือนชวานาเอง พร้อมสรุปสาเหตุการเป็นหนี้ว่าเป็นผลมาจากตัวของชวานาเอง เช่นข้ออ้างว่าสาเหตุการเป็นหนี้มักเกิดจากลักษณะปัจเจกของชวานาที่ไม่มี ความขยันขันแข็ง ไม่ประหยัดอดออม ชวานามีสุขภาพอนามัยไม่สมบูรณ์ การที่ชวานาต้องตกอยู่ในสภาพการเป็นหนี้สินหรือยากจน เพราะมีลักษณะ “โง่ จน เจ็บ” หรือการวิเคราะห์ว่าสาเหตุหนี้สินนั้น เกิดขึ้นจากจากระบบธรรมชาติที่ไม่เอื้ออำนวยต่อการผลิต เช่นการน้ำ ที่ดินขาดความอุดมสมบูรณ์ ขาดการนำเอาวัสดุการเกษตรสมัยใหม่เข้ามาใช้ในกระบวนการผลิต หรือชวานาไม่มีความรู้เกี่ยวกับกระบวนการผลิตที่เหมาะสม นอกจากนี้ยังวิเคราะห์ว่าสาเหตุการเป็นหนี้ของชวานา เกิดขึ้นจากการที่ชวานาชอบกู้เงินทุนจากแหล่งสินเชื่อระบบซึ่งมีอัตราดอกเบี้ยแพง (พันธุ์มดิชยมณฑล และคณะ 2508, อุทิศ นาคสวัสดิ์ 2521, พิชิต ธาณี 2530) หากจะพิจารณาในด้านของเจ้าหน้าที่ งานศึกษาที่ผ่านมาส่วนใหญ่ก็ให้ความสำคัญกับระบบสินเชื่อ ลักษณะกลไกของสินเชื่อ

บทบาทของสถาบันสินเชื่อ และประสิทธิภาพการบริหารสินเชื่อ เท่านั้น (อัมมาร์ 2534, เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง และ ประสงค์ เนตยารักษ์ 2534, เพลินพิศ สัตย์สงวน 2541, ภราดร ปรีดาศักดิ์ 2541 : สมนึก ทับพันธุ์ และเยาวเรศ ทับพันธุ์, 2541: 321-348) การศึกษาดังกล่าวเป็นการเน้นอธิบายรูปแบบของสินเชื่อ มากกว่าหาความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่และลูกหนี้ในระดับความสัมพันธ์ทางสังคมการผลิต และนอกจากนี้ยังมีข้อเสนอทางวิชาการในการแก้ไขปัญหาความยากจนหรือปัญหาหนี้สินโดยการระดมทุนในรูปของสินเชื่อเพื่อพัฒนาประสิทธิภาพการผลิตภาคเกษตรและเพื่อแก้ไขปัญหาหนี้สินนอกระบบ (กลุ่มพัฒนาสินเชื่อการเกษตร 2526, The World Bank 1974) ซึ่งก็ไม่ได้ช่วยปลดเปลื้องภาวะหนี้สินให้กับชาวนาแต่อย่างไร

การวิเคราะห์ที่ผิดพลาดดังกล่าวได้ก่อให้เกิดกระบวนการแก้ไขปัญหาโดยเน้นการใช้วิธีการเชิงเทคนิค โดยเฉพาะการสนับสนุนให้มีการพัฒนาระบบสินเชื่อในภาคเกษตรเพื่อแก้ไขปัญหาหนี้สินดังกล่าวข้างต้นซึ่งเกิดขึ้นภายใต้พื้นฐานแนวความคิดที่ว่า กระบวนการพัฒนาชนบทนั้น จะส่งผลให้ภาคเกษตรพัฒนา โดยการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตและยกระดับฐานะความเป็นอยู่ของชาวนาให้พ้นวัฏจักรแห่งความยากจน โดยท้ายสุดแล้วชาวนาจะยกระดับชีวิตความเป็นอยู่และหลุดพ้นจากการเป็นหนี้สินในรูปแบบต่างๆ แต่จากสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นภายใต้การผลิตแบบทุนนิยมในสังคมชนบทและสภาพการดำรงอยู่ของครัวเรือนชาวนาที่เป็นหนี้กับแหล่งทุนแหล่งต่างๆและการปรากฏขึ้นของสภาพปัญหาภายใต้ระบบความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน ดังกล่าวย่อมแสดงถึงกระบวนการแก้ไขปัญหาหนี้สิน (หรือความยากจน) ของชาวนา ในบริบทการพัฒนาของรัฐไม่ประสบผลสำเร็จแต่อย่างไร หรือเป็นการแก้ไขปัญหาในลักษณะของการ หลงประเด็น

จากข้อเท็จจริงดังกล่าวพิจารณาได้ว่าการวิเคราะห์สาเหตุของปัญหาหนี้สินในอดีตนั้นเป็นไปในแนวทางง่าย ๆ ยึดติดกับระบบ ไม่สนใจวิเคราะห์สาเหตุที่แท้จริงในระดับโครงสร้างความสัมพันธ์ และพลวัตของปัญหาที่เกิดขึ้นกับชาวนา และละเลยเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการจัดการหนี้สินเงินทุนของชาวนากลุ่มต่างๆ สาเหตุของปัญหาหนี้สินไม่ใช่อยู่ที่ตัวของชาวนาหรือสถาบันการเงินว่ามีข้อดี หรือข้อบกพร่อง แต่ปัญหาหนี้สินนั้นเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขของวิถีการผลิตแบบทุนนิยมโดยส่วนรวม หรือการผลิตเชิงพาณิชย์ ที่เป็นวิถีการผลิตหลักที่เข้ามาพร้อมกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจและความทันสมัยในสังคมชาวนา โดยเฉพาะกระบวนการจัดการเงินทุนภายใต้รูปแบบการผลิตเชิงพาณิชย์นั้น ชาวนาต้องจัดการภายใต้เงื่อนไขที่มีอุปสรรคนานัปการ โดยเฉพาะเงื่อนไขเกี่ยวกับการเข้าถึง ควบคุมและการจัดการปัจจัยการผลิต และระบบตลาด ซึ่งครัวเรือนชาวนาควบคุมไม่ได้เลย จึงทำให้ชาวนาที่เข้าสู่รูปแบบการผลิตนี้ต้องประสบกับภาวะขาดทุนโดยสัมพัทธ์ โดยรูปแบบการผลิตเชิงพาณิชย์นี้ได้ก่อตัวขึ้นในช่วงการเปลี่ยนผ่านของสังคมชาวนาจากการผลิตเพื่อยังชีพสู่การผลิตเชิงพาณิชย์ ที่ทำให้ครัวเรือนชาวนาต้องสัมพันธ์กับกลุ่มทุนที่หลากหลาย

หลาย ประกอบกับการเข้ามามีบทบาทที่สูงขึ้นของรัฐเพื่อสนับสนุนการขยายตัวของทุนนิยมในระดับชุมชน ซึ่งการวิเคราะห์ในแนวทางดังกล่าวจะทำให้เห็นสาเหตุของปัญหาหนี้สิน สามารถกระทำได้ด้วยกรวยการวิเคราะห์ไปสู่ระดับความสัมพันธ์ทางสังคมการผลิตภายใต้กรอบคิดความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน (debt relation) โดยนำเอาแนวความคิดทฤษฎีด้านสังคมวิทยาและมานุษยวิทยามาใช้ วิเคราะห์สถานการณ์จริงในระดับชุมชน ซึ่งการแก้ไขโดยปัญหาหนี้สินจะต้องแก้ไขที่เงื่อนไขที่เป็นสาเหตุของปัญหาเหล่านี้มากกว่าการระดมทุนในรูปของสินเชื่อเข้าไปสู่โครงสร้างความสัมพันธ์ทางการผลิตที่ไม่เท่าเทียมกัน เพราะการทำเช่นนั้นเท่ากับเป็นการเพิ่มทุนเข้าสู่ภาวะที่ขาดทุน ย่อมทำให้ภาวะหนี้สินจะขยายตัวเพิ่มมากยิ่งขึ้น

จากสถานการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้นภายใต้การเป็นหนี้และตกอยู่ในระบบความสัมพันธ์เชิงหนี้สินของชาวนาดังกล่าวข้างต้น การศึกษาประเด็นปัญหาหนี้สินของชาวนาโดยเฉพาะชาวนาผู้ผลิตพืชพาณิชย์ ผ่านการวิเคราะห์ระบบ “ความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน” จึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง ที่จะทำให้เข้าใจตรรกะของภาวะเป็นหนี้สินสัมพันธ์ตัวของสังคมชาวนาไทย การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นการเปลี่ยนกระบวนทัศน์และกรอบคิดที่แตกต่างจากแนวความคิดและการศึกษาในประเด็นเดียวกันในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมา ดังนั้นการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้จึงตั้งอยู่บนประเด็นคำถามหลักสามประเด็นคือ

ประเด็นแรก เพื่อเข้าใจว่าในช่วงเปลี่ยนผ่านของสังคมชาวนาจากการผลิตเพื่อยังชีพสู่การผลิตเชิงพาณิชย์ที่ทวีความเข้มข้นเป็นลำดับที่ผ่านมามีชาวนากลุ่มต่างๆ เข้าสู่วงจรของ “การเป็นหนี้” และ พัฒนาเข้าสู่ ระบบความ “สัมพันธ์เชิงหนี้สิน” กับกลุ่มทุนที่หลากหลาย และรัฐ ด้วยเงื่อนไขใดหรือ “เพราะเหตุใดชาวนาถึงเป็นหนี้ และเข้าสู่ความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน” ประเด็นคำถามนี้เป็นการสืบค้นหาสาเหตุแห่งการเป็นหนี้สินของชาวนาโดยพิจารณาผ่านมิติทางประวัติศาสตร์และความสัมพันธ์ทางสังคมการผลิตระหว่างชาวนา ด้วยกันเอง และระหว่างกลุ่มชาวนากับกลุ่มทุนที่หลากหลายและรัฐ

ประเด็นที่สอง เพื่อทำความเข้าใจว่ารูปแบบของระบบความสัมพันธ์เชิงหนี้สินโดยพิจารณาผ่านระบบการจัดการการผลิตเชิงพาณิชย์ และตลาดภายใต้ “ความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน” ของชาวนากลุ่มต่างๆ นั้นส่งผลกระทบต่อลูกหนี้ แตกต่างกันอย่างไร และลูกหนี้แต่ละกลุ่มใช้เงื่อนไขใดในการจัดการกระบวนการผลิต และสามารถสร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มเจ้าหนี้ในรูปแบบใด

การศึกษาดังกล่าวจะทำให้เข้าใจปัญหาหนี้สินของสังคมชาวนาอย่างมีเงื่อนไขที่เป็นรากเหง้าของปัญหาหนี้สิน ที่เกิดขึ้นในช่วงเปลี่ยนผ่านของสังคมชาวนาในชนบทไทย ท่ามกลางกระบวนการณ์ผนวกครัวเรือนชาวนา เข้าสู่การบงการของทุนที่เข้มข้นมากขึ้นทุกขณะ ในปัจจุบันได้รอบด้านมากยิ่งขึ้น ซึ่งจะทำให้สามารถนำเสนอแนวความคิดและวิธีการในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้อย่างตรงกับสาเหตุที่แท้จริงของปัญหา และที่สำคัญเป็นการนำเสนอกรอบแนวความคิดในการ

ศึกษาประเด็นปัญหาหนี้สิน โดยการยกระดับการวิเคราะห์ปัญหาหนี้สินขึ้นสู่มิติปัญหาความสัมพันธ์ทางสังคมซึ่งนำไปสู่กระบวนการแก้ไขปัญหภายใต้บริบทการพัฒนาที่เหมาะสมกับบริบทและเงื่อนไขของสังคมชาวนาต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์การศึกษา

การศึกษาเรื่อง การก่อตัวของ“ความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน”ในหมู่บ้านผู้ผลิตพืชพาณิชย์ เขตอำเภอแม่เมาะ จังหวัดเชียงใหม่ ของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ไม่เน้นศึกษาปฏิสัมพันธ์ระหว่าง เจ้าหนี้และลูกหนี้ในระดับปัจเจกบุคคลโดยตรง แต่จะศึกษารูปแบบความสัมพันธ์เชิงหนี้สินในระดับกลุ่มหรือสถาบัน คือระหว่างสถาบันลูกหนี้และสถาบันเจ้าหนี้ ที่เกิดขึ้นภายหลังจากเกิดหนี้สินแล้วผ่านปรากฏการณ์การจัดการเงินกู้ว่าชาวนาหรือลูกหนี้แต่ละกลุ่มนำระบบกลไก และเงื่อนไขใดมาจัดการเงินกู้ในฐานะเงินทุนและมีปฏิสัมพันธ์กับเจ้าหนี้ว่ามีลักษณะใดและสามารถจำแนกเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ได้กี่รูปแบบ โดยกำหนดเป็นวัตถุประสงค์หลัก 3 ประการ คือ

1. เพื่อศึกษาว่าภายใต้การเปลี่ยนผ่านของสังคมชาวนาในชนบทไปสู่การผลิตพืชพาณิชย์ การเกิดขึ้นของภาวะหนี้สินในกลุ่มชาวนาผู้ผลิตพืชพาณิชย์ในชุมชนนั้น มีลักษณะเป็นอย่างไร ประกอบด้วยเงื่อนไขใดบ้าง มีกลไกและกระบวนการหรือพัฒนาการทางประวัติศาสตร์อย่างไร
2. เพื่อศึกษาความแตกต่างในด้านความสามารถในการใช้เครดิต เพื่อเข้าถึงแหล่งสินเชื่อของครัวเรือนชาวนากลุ่มต่างๆ ว่าได้อาศัยเงื่อนไขใดและลักษณะสินเชื่อที่เข้าถึงนั้นมีความแตกต่างกันอย่างไร
3. เพื่อศึกษาว่าหลังจากเกิด "ภาวะหนี้สิน" กลุ่มเจ้าหนี้ และกลุ่มลูกหนี้ในฐานะสถาบัน มีปฏิสัมพันธ์ (interaction) ต่อกันอย่างไรภายใต้ระบบ "ความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน" โดยแต่ละฝ่ายใช้รูปแบบ ระบบ กลไก เงื่อนไข และด้วยมูลเหตุแห่งการแลกเปลี่ยนใด ในกระบวนการจัดการเงินทุนในแต่ละกลุ่มชาวนาว่ามีความแตกต่างกันอย่างไร

1.3 ทบทวนงานศึกษา และทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

เพื่อความเข้าใจอย่างมีพลวัตว่าภายใต้การผลิตเชิงพาณิชย์ชาวนาได้ตกอยู่ในภาวะหนี้สิน และถูกผนวกเข้าสู่ความสัมพันธ์เชิงหนี้สินได้อย่างไรงานวิจัยชิ้นนี้จะมุ่งเน้นการทบทวนแนวความคิด (concept) ทฤษฎี (theoretical) และงานศึกษาที่เกี่ยวข้อง ไปที่กระบวนการก่อตัวของปัญหาหนี้สิน รูปแบบความสัมพันธ์ที่หลากหลายภายใต้บริบทสังคม ปัญหาการจัดการการผลิตภายใต้

ได้ระบบการผลิตเชิงพาณิชย์ภายใต้ความสัมพันธ์เชิงหนี้สินของชาวนา เพื่อใช้เป็นกรอบในการศึกษาปรากฏการณ์จริงในชุมชน โดยแยกประเด็นทบทวนการศึกษา ที่เกี่ยวข้องเป็น 3 ประเด็นด้วยกัน โดย แต่ละประเด็นมีความเชื่อมโยงในเชิงตรรก คือ

1. แนวความคิดทฤษฎีเกี่ยวกับกระบวนการเปลี่ยนผ่านสู่ระบบทุนนิยมของสังคมเกษตรกรรมในประเทศโลกที่สาม

ประเด็นนี้ เป็นการทบทวนแนวความคิด ทฤษฎี และผลการศึกษา ที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับเงื่อนไขและบริบทของการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบการผลิตเชิงพาณิชย์ในสังคมเกษตรกรรม ในประเด็นการเปลี่ยนแปลงที่ผ่านมาได้รับอิทธิพลจากระบบเศรษฐกิจ การเมือง จากภายนอกอย่างไร และภายใต้ระบบความสัมพันธ์กับสังคมภายนอกดังกล่าวเป็นเหตุสำคัญในการทำให้ชาวนาในชนบทต้องตกอยู่ภายใต้ภาวะ ฟังงา กลุ่มทุน และฟังงากระบวนการพัฒนาของรัฐ ในระยะเวลาต่อมาอย่างไร โดยเฉพาะกระบวนการจัดระบบความสัมพันธ์ทางการผลิตและกระบวนการก่อรูปความสัมพันธ์ทางสังคม ระหว่างชาวนา กับกลุ่มทุนที่หลากหลาย และกลไกของรัฐ ว่ามีกระบวนการความเป็นมา และได้ส่งผลกระทบต่อสังคมชาวนาอย่างไร ทั้งนี้เพื่อเป็นพื้นฐานนำไปสู่ความเข้าใจประเด็น "ความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน" ในรูปแบบต่างๆ ที่อาศัยความสัมพันธ์ทางสังคมที่หลากหลายรูปแบบในการจัดระบบความสัมพันธ์เชิงหนี้สินให้ดำรงอยู่ในชนบทอย่างไรก็ตามการทบทวนการศึกษาประเด็นนี้มีวัตถุประสงค์เพียงเพื่อเป็นการศึกษาภาวะหนี้สิน และเพื่อเข้าใจบริบทการเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบท เพื่อเป็นพื้นฐานการเข้าใจกระบวนการเกิดขึ้นของ "ความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน" ในวิทยานิพนธ์นี้ต่อไป

2. แนวความคิดทฤษฎีเกี่ยวกับรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่หลากหลายภายใต้บริบททุนนิยมในชนบทไทย

เป็นการทบทวนระบบความสัมพันธ์ทางสังคมและความสัมพันธ์ทางการผลิตที่ปรากฏในชนบทไทยที่มีความหลากหลาย เคลื่อนไหว ปรับตัว ตลอดเวลา ทั้งนี้เพื่อนำไปสู่การเข้าใจรูปแบบความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน ด้วยเหตุที่ว่ารูปแบบความสัมพันธ์ทางการผลิตที่หลากหลายนั้นมีเนื้อหาที่ร่วมกันประการหนึ่งคือเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมการผลิตที่มีลักษณะของการกำหนดรูปแบบทางสังคม (a social form) สำหรับการเข้าถึงและควบคุมจัดการทรัพยากรและตลาด โดยที่ฝ่ายหนึ่งซึ่งมีความด้อยกว่าในการเข้าถึง ควบคุม และจัดการปัจจัยการผลิตและระบบตลาดต้องตกอยู่ในภาวะพึ่งพิงกลุ่มทุน โดยที่อีกฝ่ายหนึ่งมีความสามารถในการเข้าถึงและควบคุมทรัพยากรการผลิตได้ดีกว่าและที่สำคัญทุกรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมการผลิตมีส่วนเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์เชิงหนี้สินทั้งในส่วนที่เป็นเงื่อนไขเอื้ออำนวยและเงื่อนไขอุปสรรคการก่อตัวของระบบความสัมพันธ์เชิงหนี้สินหรือกล่าวอีกด้านหนึ่งการทบทวนการศึกษาประเด็นนี้จะทำให้ได้

กรอบความคิดเพื่อศึกษาปรากฏการณ์จริงในชุมชนว่าภายใต้ความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน ชาวนา กลุ่มทุนและรัฐ ใช้รูปแบบความสัมพันธ์แบบใดเพื่อผูกโยง “ลูกหนี้” และ “เจ้าหนี้” เข้าด้วยกัน

3. แนวความคิด ความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน(debt relation)

ประเด็นนี้เป็นการทบทวนการศึกษาหรือองค์ความรู้เกี่ยวกับปัญหาหนี้สินที่ผ่านมา และเป็นการนำเสนอกรอบแนวความคิดเกี่ยวกับ ความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน(debt relation) ซึ่งเป็นระบบความสัมพันธ์ที่ก่อรูปขึ้นในสังคมชาวนาในชนบท เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจในบริบทและเงื่อนไข ตลอดจนโครงสร้าง และกระบวนการทางสังคม ของระบบความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน ว่ามีลักษณะอย่างไร

1.3.1 กระบวนการเปลี่ยนผ่านสู่ระบบทุนนิยมของสังคมเกษตรกรรมในประเทศโลกที่สาม

ประเด็นแรกนี้มุ่งเน้นทบทวนแนวความคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่อธิบายการเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนาในประเทศโลกที่สาม เพื่อเข้าใจกระบวนการเปลี่ยนแปลงสังคมชาวนา ภายใต้บริบทและเงื่อนไขชนบทไทยที่มีลักษณะเฉพาะเจาะจง ซึ่งท้ายที่สุด แล้วการทบทวนประเด็นนี้จะทำให้ได้แนววิเคราะห์ว่าเหตุใด ภายใต้เงื่อนไข บริบทใด จึงทำให้ชาวนาในประเทศต่างๆ โดยเฉพาะในประเทศไทย จึงต้องดำเนินการผลิตเกษตรเชิงพาณิชย์ และการผลิตต้องตกอยู่ภายใต้ “ภาวะพึ่งพา” ซึ่งจะแสดงออกในรูปแบบต่างๆ ภายใต้ความสัมพันธ์ทางสังคมการผลิต ทั้งนี้เพื่อนำไปเป็นแนวทางการวิเคราะห์ เงื่อนไข บริบทของ “ความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน” ที่เป็นประเด็นของการศึกษาของวิทยานิพนธ์ครั้งนี้ ต่อไป

การพัฒนาสังคมชนบทของประเทศโลกที่สาม ในห้วงที่ผ่านมา ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของแนวความคิดการพัฒนากระแสหลัก ที่มุ่งเน้นกระบวนการการพัฒนาความเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจและความทันสมัยเป็นหลัก โดยเฉพาะการใช้อุดมการณ์การพัฒนาที่เริ่มขึ้นนับแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมาการพัฒนาถูกใช้เป็นเครื่องมือสำหรับการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในค่ายทุนนิยม กับประเทศโลกที่สาม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สำหรับประเทศที่พึ่งได้รับเอกราชทางการเมืองใหม่ๆและไม่ต้องการใช้เส้นทางสังคมนิยมตามแบบรัสเซีย(กาญจนา 2535:37-38) ในการพัฒนาภาคเกษตรนั้น แนวความคิดประการสำคัญของแนวความคิดเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก เสนอว่าการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตในภาคเกษตรจะช่วยลดปัญหาความยากจนของชาวนาได้ และยังได้เสนอว่า “ทุน” เป็นปัจจัยสำคัญอันดับแรกของการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตในภาคเกษตร ดังนั้นการที่ชาวนาประสบภาวะ การขาดแคลนทุนจึงเป็นอุปสรรคสำคัญในการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตดังกล่าว ซึ่งแนวทางการพัฒนาคือการทำทุน หรือรัฐจะต้องดำเนินการเพิ่มทุนเข้าไป (input) เพื่อให้กระบวนการการผลิตไม่มีอุปสรรคในด้านค่าใช้จ่ายในกิจกรรมต่างๆ เช่น

การจ้างแรงงาน การซื้อปัจจัยการผลิตสมัยใหม่ และการแสวงหาเทคนิควิทยาเพิ่มผลผลิต (คู่อภิชัย 2539: 11-12 ; ณรงค์ 2539 : 30-32)

อย่างไรก็ตามแม้ว่าการพัฒนาภาคเกษตรของรัฐและทุนจากการนำเสนอของนักคิดกระแสหลักอย่างต่อเนื่องมานับ 4 ทศวรรษที่ผ่านมา ปรากฏว่าสังคมชวานายังคงดำรงภาวะความยากจนอยู่ท่ามกลางการขยายตัวของทุนนิยมในชุมชน หมู่บ้าน และที่สำคัญพัฒนาการ ดังกล่าว ได้สร้างความขัดแย้ง ขึ้นจากการที่กระบวนการที่ชวานเข้าสู่ความสัมพันธ์ทางการผลิต และการแลกเปลี่ยนเชิงสินค้า ที่เกิดขึ้นภายใต้ตรรกะการดำเนินงานของการผลิตแบบทุนนิยม อานันท์ (2536) ได้เสนอผลกระทบก็คือคือประการแรก ก่อให้เกิดสภาพไร้อำนาจของชาวบ้านในการตัดสินใจเกี่ยวกับ การผลิตและแลกเปลี่ยนสินค้า ประการที่สองก่อให้เกิดกระบวนการสร้างความเหลื่อมล้ำทางสังคมขึ้นในหมู่ชวานด้วยกัน และประการสุดท้ายก่อให้เกิดสภาพการถูกครอบงำทางวัฒนธรรมของชาวบ้าน จากเหตุดังกล่าว ปัญหาความด้อยพัฒนาจึงไม่ใช่ปัญหาเศรษฐกิจ เรื่องความยากจน และไม่ใช่ปัญหาวัฒนธรรมของการพึ่งตนเองว่าดำรงอยู่ได้หรือไม่ได้ หากแต่เป็นปัญหาที่ซับซ้อนของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจการเมืองและอุดมการณ์ระหว่างชนบทกับสังคมภายนอก (อานันท์ 2536 : 5)

มีปรากฏการณ์ที่หลากหลายที่เป็นปัญหาอันเนื่องมาจาก “การพัฒนา” ที่ผ่านมาที่เน้นเพียงความเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจนั้น แท้จริงแล้วเป็นการพัฒนาที่อยู่ภายใต้เบื้องหลังของอุดมการณ์ทุนนิยม (capitalism) ที่เน้นหลักการปัจเจกชนนิยม (individualism) การแสวงหากำไรอย่างไม่หยุดยั้ง (profit motive) และการขยายตัวทางเศรษฐกิจ (growth) โดยมี “ธุรกิจเสรีของเอกชน” (free enterprise) เป็นสถาบันเศรษฐกิจที่สำคัญที่สุดในการสร้างความเจริญให้แก่ประชาชน (ปรีชา 2533 : 25-26) ซึ่งอุดมการณ์ทุนนิยม ที่ถูกนำมาพัฒนาสังคมไทยในช่วง 30 ปีที่ผ่านมา ได้ก่อให้เกิดผลกระทบในลักษณะที่ยังพัฒนาที่ยากจนสำหรับคนกลุ่มใหญ่ ทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลายมากขึ้น ธุรกิจสมัยใหม่ ขยายตัวอย่างรวดเร็ว อำนาจเศรษฐกิจของธุรกิจเอกชนเพิ่มขึ้นอย่างไม่หยุดยั้ง ในขณะที่ประชาชนผู้ใช้แรงงาน หรือผู้บริโภคโดยทั่วไป ต้องตกอยู่ในสภาพ “ไร้อำนาจ” กล่าวคือภายใต้การขยายตัวของระบบเศรษฐกิจที่ดำรงอยู่ได้ให้ผลประโยชน์แก่คนบางกลุ่มเท่านั้น (ปรีชา เฟิงฮ้าง, หน้า 30-31)

สภาพปัญหาที่เป็นผลสืบเนื่องมาจากกระบวนการการพัฒนาในสังคมประเทศโลกที่สาม และสังคมไทยดังกล่าว ทำให้มีการนำแนวความคิดการพัฒนาสังคมใหม่ๆ มาพิจารณาศึกษารูปแบบ กระบวนการ และกลไก หรือตรรกะการเปลี่ยนแปลงของสังคมเกษตรกรรม โดยเฉพาะแนวความคิดเศรษฐศาสตร์การเมือง ได้รับความสนใจในการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของสังคมในประเทศโลกที่สาม และสังคมไทยในช่วง 2 ทศวรรษที่ผ่านมา โดยสาระแล้วแนวความคิดเศรษฐกิจ

ศาสตร์การเมืองวิเคราะห์สังคมไทยโดยอาศัยกรอบความคิดการเปลี่ยนผ่าน(transition period) แนวความคิดความสัมพันธ์ทางสังคมการผลิต(social relation of production) โดยเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างชาวนากับกลุ่มทุนที่หลากหลาย และรัฐ(โครงการพัฒนาของรัฐ) แนวความคิดการวิเคราะห์เชิงวิพากษ์วิธี ตลอดจนการศึกษากระบวนการก่อรูปความสัมพันธ์ทางสังคม (social formation) ของสังคมที่มีบริบทและเงื่อนไขแตกต่างกัน

นักคิดกลุ่มนี้ได้วิพากษ์แนวการพัฒนาในประเด็นเกี่ยวกับข้ออ้างการพัฒนาที่นักคิดกระแสหลักได้อ้างอย่างสม่ำเสมอว่า เมื่อกระบวนการพัฒนาภาคเกษตรโดยการเพิ่มผลผลิต และประสิทธิภาพการผลิตโดยการลงทุนอย่างเข้มข้น (capital intensive) ในปัจจัยการผลิตที่เป็นปัจจัยจำเป็น (essential factors) และ ปัจจัยตัวเร่ง (accelerated factors) ในระบบการผลิตของชุมชนแล้ว การพัฒนาดังกล่าวจะส่งผลให้ชุมชนชนบทหลุดพ้นจากวัฏจักรแห่งความยากจนได้ในท้ายที่สุด (Mosher 1966 : 21-22) ซึ่งจากการศึกษาโดยแนวเศรษฐศาสตร์การเมืองพบว่าข้ออ้างเหล่านั้นไม่สามารถบรรลุเป็นจริงได้แต่อย่างไร ในขณะที่เดียวกันพบว่าชาวนาในชุมชนชนบทกลับมีฐานะยากจนมากยิ่งขึ้น บางครัวเรือนต้องอพยพแรงงานในครัวเรือนเข้าสู่การขายแรงงานนอกภาคเกษตรและใช้แรงงานอย่างเข้มข้นมากยิ่งขึ้น และแม้จะใช้แรงงานในระบบการผลิตในภาคเกษตรก็ตามแต่จากการที่เกษตรกรต้องพึ่งทุนและระบบตลาด ทำให้ตกอยู่ในภาวะเสียเปรียบมากขึ้นจนต้องขูดรีดตัวเอง (self exploitation) เพื่อความอยู่รอด (ประเทือง 2537, อ้างแล้ว) และในทางตรงกันข้ามผลตอบแทนจากการใช้แรงงานอย่างเข้มข้นของชาวนานั้น กลับได้รับผลตอบแทนน้อยนิด และขณะเดียวกันจากผลการศึกษาวิเคราะห์ที่ผ่านมา พบว่าสาเหตุที่ชาวนาไม่สามารถหลุดพ้นจาก วัฏจักร แห่งความยากจนเข้าสู่ระบบการผลิตแบบทุนนิยมเต็มที และไม่สามารถผลิตซ้ำแบบขยาย ซึ่งเป็นเงื่อนไขเบื้องต้นของการผลิตแบบทุนนิยม เนื่องจากประสบกับเงื่อนไขที่เป็นอุปสรรคหลายประการ ทั้งเงื่อนไขด้านกายภาพ และ โครงสร้างสังคมวัฒนธรรม รูปแบบของทุนที่แผ่ซ่านเข้าสู่ชุมชนชนบททำให้การก่อรูปทางสังคม ของชุมชนชนบทแตกต่างไปจากประเทศทุนนิยมศูนย์กลาง ซึ่งจากประเด็นดังกล่าวทำให้นักคิดกลุ่มนี้พยายามตรวจสอบและวิพากษ์ วิจัยรูปแบบและกระบวนการพัฒนาของรัฐ และกลุ่มทุน ในประเทศโลกที่สามอยู่เสมอ ทั้งในระดับแนวความคิดทฤษฎี และภาคปฏิบัติ ในกระบวนการพัฒนา โดยเฉพาะการพัฒนาภาคเกษตร

นักคิดกลุ่มความสัมพันธ์ทางสังคมการผลิต หรือกลุ่มแนวความคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองเสนอว่า การพิจารณาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั้นจะต้องพิจารณาในบริบทความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาวนาในชุมชน และกลุ่มทุนที่หลากหลาย และรัฐ โดยเป็นการพิจารณาจากมิติความสัมพันธ์ทางสังคมการผลิต ระหว่างคนกลุ่มต่างๆ ดังกล่าว ซึ่งในช่วงแห่งการเปลี่ยนผ่านสู่ความเป็นทุนนิยมนั้นนักคิดกลุ่มนี้วิเคราะห์ว่า ภายใต้ความสัมพันธ์ทางสังคมด้านการผลิต ระหว่างกลุ่มชาว

นากลุ่มต่างๆ และกลุ่มทุนที่หลากหลาย ตลอดจนกับกลุ่มทุนโดยรัฐ และโครงการพัฒนาของรัฐ นั้น การดำเนินการผลิตเชิงพาณิชย์ของสังคมไทยก่อให้เกิด ปรากฏการณ์สำคัญอย่างหนึ่งที่แสดงออก ในช่วงแห่งการเปลี่ยนผ่าน (transition period) คือผู้ผลิตคือชาวนากลุ่มต่างๆ โดยเฉพาะชาวนาขนาดเล็กนั้นดำรงอยู่โดยทั่วไป ไม่เปลี่ยนแปลงเป็นชาวนารับจ้าง หรือหลุดพ้นจากวิถีการครอบครอง ปัจจัยการผลิตของตนเองและ ขณะเดียวกัน ก็ไม่สามารถดำเนินการผลิตขนาดใหญ่แบบทุนนิยมได้เต็มที่เนื่องจากขาดเงินทุนและปัจจัยการผลิตหรือขาดการสะสมเงินทุนได้ ซึ่งเกิดจากสภาพเงื่อนไขที่ชาวนากลุ่มต่างๆ โดยเฉพาะชาวนากลาง และกลุ่มชาวนาฐานะยากจนต่างตกอยู่ภายใต้แรงบีบคั้นจากการผลิตซ้ำแบบธรรมดา (simple reproduction squeeze) ที่เป็นผลกระทบต่อระบบการผลิตของชาวนาให้เกิดการเพิ่มต้นทุนการผลิตแต่ลดผลตอบแทนต่อแรงงานลงอยู่เสมอมา (ประเทือง เพ็งอ้อ 2537 ; สมศักดิ์ เพ็งอ้อ 2533 :141-142 ; Bernstein 1981) ซึ่งจากแรงบีบบังคับการผลิตดังกล่าว ทำให้กระบวนการผลิตของชาวนาที่เกิดขึ้นท่ามกลางกระบวนการพัฒนาสังคมปัจจุบันต้องเข้าสู่การพึ่งพิงทั้งปัจจัยการผลิต เงินทุน เทคโนโลยี และระบบตลาด อย่างเข้มข้นยิ่งขึ้นจนทำให้ปัจจุบันชาวนาในชุมชนชนบทไม่สามารถหลุดพ้นจากวัฏจักรแห่งความยากจนได้แต่อย่างไร

นักคิดกลุ่มความสัมพันธ์ทางสังคมการผลิตวิเคราะห์ถึงสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้สังคมชาวนาไม่สามารถผลิตซ้ำแบบขยาย (extended reproduction) ซึ่งเป็นเงื่อนไขการเกิดขึ้นของการผลิตแบบทุนนิยมเต็มที่ คือการที่ชาวนาในฐานะผู้ดำเนินการผลิตโดยตรง ถูกเบียดบังมูลค่าแรงงานส่วนเกินจากชนชั้นที่มีได้กระทำการผลิต โดยวิธีการที่หลากหลาย ที่เกิดขึ้นในกระบวนการผนวกครัวเรือนชาวนาเข้าสู่วงจรการหมุนเวียนของทุน เช่น การเบียดบังมูลค่าส่วนเกินผ่านค่าเช่าในรูปการเกณฑ์แรงงาน ค่าเช่าในรูปผลผลิต (share cropping) การถูกเบียดบังมูลค่าส่วนเกิน (surplus value extraction) ภายใต้ความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบทุนนิยม หรือการถูกเบียดบังมูลค่าส่วนเกินผ่านอัตราการแลกเปลี่ยนสินค้า (terms of trade) การให้กู้ยืมเงิน โดยเรียกดอกเบี้ยสูง (usury) หรือการเรียกเก็บค่าเช่าในรูปเงินสด (rent in cash) ตลอดจนภาษีต่างๆ (taxes) (ดู คาร์เมน ไดอานา เดียร์ 2527) หรือการเข้าสู่ระบบการผลิตแบบทุนนิยมในชุมชนชนบทนั้นชาวนายังต้องพึ่งพาเจ้าของปัจจัยการผลิต เช่นที่ดินในรูปแบบของการเช่า (อานันท์ 2527) หรือการพึ่งพาปัจจัยการผลิตอื่นๆ ตลอดจนการพึ่งพาปัจจัยเงินทุนสำหรับใช้ในกระบวนการผลิตและการบริโภค (ประเทือง 2537 ; รุ่งรัตน์ 2539) จากการผลิตโดยใช้ปัจจัยทุนอย่างเข้มข้นนี้เอง ส่งผลให้ชาวนาไม่สามารถหลุดพ้นจากการครอบงำในด้านการตัดสินใจในกระบวนการผลิตโดยกระบวนการและกลไกที่หลากหลายได้ ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญของการตกอยู่ใน ภาวะพึ่งพา ต่อไปเป็นต้น

เมื่อนำเอาแนวความคิดความสัมพันธ์ทางการผลิตมาวิเคราะห์รูปแบบการเปลี่ยน

แปลงของสังคมไทยแล้วจะปรากฏในลักษณะที่แตกต่างจากแนววิเคราะห์ของนักเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก จากการศึกษาของ อานันท์ (2533) ได้ชี้ให้เห็นว่า ในบริบทของสังคมชนบทไทย ภายหลังจากดำเนินนโยบายของรัฐในปี 2518 ตามข้อเสนอแนะของธนาคารโลก ที่ให้ความสำคัญต่อการเคลื่อนย้ายทุนและเทคโนโลยีเข้าสู่ชนบทเพื่อสนับสนุนระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราและพัฒนาความสัมพันธ์ในการผลิตเชิงการค้าผลก็คือเจ้าของที่ดินที่ร่ำรวยเนื่องจากมีความสามารถเข้าถึงปัจจัยการผลิตได้ดีกว่าสามารถสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจให้กับตนเอง ได้มากขึ้นชาวไร่รายอยู่ในตำแหน่งได้เปรียบในการที่จะกลายเป็นผู้ประกอบการและสะสมทุนจำนวนมากทำให้สามารถหันมาใช้แรงงานรับจ้างแทนการนำที่ดินให้เช่าได้มากขึ้นเรื่อยๆ การกระทำดังกล่าวมีผลกระทบอย่างมากต่อกระบวนการกลายเป็นกรรมาชีพ (proletarianization) ขึ้นในชุมชนชนบทกล่าวคือชาวนาจนและชาวนากลางยังต้องมีพันธะในการทำงานเป็นแรงงานรับจ้างและทำงานในเครือข่ายของการแลกเปลี่ยนแรงงาน ทำให้พวกเขาไม่สามารถใช้เวลามากนักกับที่ดินที่ถือครองของตนเอง(อานันท์ 2533:263-295)

ในบริบทของสังคมไทย เมื่อนำกรอบความคิดเศรษฐศาสตร์การเมือง หรือกลุ่มแนวความคิดความสัมพันธ์ทางสังคมด้านการผลิตมาวิเคราะห์แล้วปรากฏว่าการดำเนินการผลิตของกลุ่มชาวนาในชุมชนหมู่บ้านปัจจุบันเป็นรูปแบบการผลิตแบบทุนนิยม โดยเฉพาะในช่วงการเพาะปลูกพืชพาณิชย์ที่หลากหลายนี้ ได้พัฒนาเข้าสู่ความสัมพันธ์กับทุนนิยมอย่างเข้มข้นมากยิ่งขึ้น โดยที่กลุ่มทุนสามารถเบียดบังส่วนเกิน เอาจากชาวนาได้ภายใต้ความสัมพันธ์แบบทุนนิยม ถึงแม้ว่ากลุ่มทุนยังไม่สามารถ(หรือไม่ต้องการ)จะเอาผลประโยชน์จากการควบคุมที่ดินและแรงงานโดยตรงได้ แต่กลุ่มทุนก็สามารถแสวงหาผลประโยชน์จากกระบวนการเก็บค่าเช่าต่างๆ ในฐานะผู้กุมกลไกการผลิต และการแลกเปลี่ยนสินค้า โดยเฉพาะกำไรจากการซื้อถูกขายแพงในรูปแบบของการเป็นผู้ควบคุมเครือข่ายอุปถัมภ์ ในการผลิตและการแลกเปลี่ยนสินค้า โดยเฉพาะความสัมพันธ์ของการเพาะปลูกภายใต้ระบบพันธสัญญา (contract farming)(ประเทือง 2537:46) ซึ่งรูปแบบทุนนิยมส่วนรอบข้างของไทยนั้น อานันท์ (2538) เรียกว่าทุนนิยมค่าเช่า (rent capital) ที่เป็นลักษณะของความสัมพันธ์แห่งการขูดรีดมูลค่าส่วนเกินของทุน โดยทุนควบคุมปัจจัยการผลิตบางประการซึ่งสอดคล้องกับแนวความคิดจำแนกการขูดรีดมูลค่าส่วนเกินของ เดียร์ และแจนเวรี่ (อ้างแล้ว,2527-2528) ที่บรรยายรูปแบบ กลไก และกระบวนการที่มี ความหลากหลายในการขูดรีดมูลค่าส่วนเกินจากชาวนาของทุนนิยมในประเทศโลกที่สามรวมทั้งในประเทศไทย ซึ่งทุนนิยมไม่จำเป็นต้องแสดงลักษณะเหมือนดังประเทศทุนนิยมศูนย์กลาง ที่จะต้องเข้าควบคุมปัจจัยการผลิตทุกอย่าง และควบคุมบงการการผลิตของแรงงานรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรม หรือควบคุมกระบวนการผลิตในภาคเกษตรกรรมทุกชั้นตอน

ประเทือง (อ้างแล้ว 2537) เสนอว่า ในบริบทของสังคมไทยกลุ่มทุน ยังไม่สามารถเข้ารวบรวมนที่ดินจนก่อให้เกิดการกระจุกตัวของที่ดิน เพื่อมาทำการเพาะปลูกแบบไร่นาขนาดใหญ่ (plantation) และแสวงหาผลประโยชน์จากการจ้างงานโดยตรงในลักษณะ ของความสัมพันธ์การผลิตแบบทุนนิยมเต็มรูปแบบได้ แต่ความสัมพันธ์ในลักษณะดังกล่าวก็ทำให้ชาวนาในชุมชนที่เข้าไปศึกษา (เขตลุ่มน้ำแม่วาง เชียงใหม่) ได้แตกตัวออกเป็นชนชั้นต่างๆ ถึงสี่ชนชั้นบนพื้นฐานแห่งการเข้าครอบครองปัจจัยที่ดินที่แตกต่างกันคือเป็นชาวนาเช่าไร่ที่ดิน ชาวนาขนาดเล็กผู้เช่าที่ดินบางส่วน ชาวนากลาง และชาวนารวย ซึ่งได้มีผลก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างชาวนาด้วยกันเองในเรื่องของการเช่านา หรือความขัดแย้งของการจ้างงานที่เริ่มก่อตัวขึ้นเป็นการแสวงหาผลประโยชน์จากชาวนาด้วยกันเอง ซึ่งแสดงออกเป็นเป็นความขัดแย้งในรูปแบบต่างๆ ที่เกิดจากการขยายตัวของการปลูกพืชพาณิชย์ที่หลากหลายไม่ได้เปิดโอกาสให้ชาวนาได้ผลประโยชน์จากการปลูกพืชเพื่อการค้า อย่างทั่วถึง (ประเทือง เพิ่มอ้าง, 46-47) นอกจากนี้ชาวนามีความขัดแย้งระหว่างชาวนาด้วยกันเองแล้ว ชาวนายังมีความขัดแย้งกับกลุ่มทุนที่หลากหลายภายใต้ระบบการผลิตพืชเชิงพาณิชย์ กล่าวคือชาวนากลุ่มต่างๆ ได้ถูกควบคุมการผลิตในวิธีการเบียดเบียนที่สุด คือกลุ่มทุนใช้การควบคุมการผลิตของชาวนาโดยอาศัยข้อจำกัดที่เกี่ยวข้องกับ การเข้าถึงทรัพยากรในการผลิตของชาวนา และเครือข่ายความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ (ใช้กลไกทางสังคม) เป็นกลไกสำหรับการปฏิบัติการควบคุมการเพาะปลูกของชาวนา เพื่อให้เข้าสู่การบงการแรงงานของทุนในรูปแบบ (formal subsumption under capital)

เฮิร์ช (2533) สรุปไว้ในบทความชิ้นสำคัญของเขา ว่าในกระบวนการผนวกสังคมชาวนาเข้าสู่ความเป็นทุนนิยมนั้นบทบาทของรัฐมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งกระบวนการพัฒนาชนบทของรัฐไทยนั้น คือกระบวนการเชื่อมต่อระหว่างรัฐกับหมู่บ้านทั้งในเชิงภูมิศาสตร์ และในเชิงสถาบัน ซึ่ง กระบวนการทำให้ชนบทมี “ทันสมัย” หรือ “พัฒนา” ยังมีมากเท่าไร ความเป็นอิสระของชุมชนยังมีน้อยลงเท่านั้น ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดของวาทกรรมการพัฒนาของรัฐ (discourse) คืออุดมการณ์การมีส่วนร่วมเป็นเสมือนกระบวนการที่หมู่บ้านกำลังถูกผนวกเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของรัฐ และอีกด้านหนึ่ง คือกระบวนการการขยายความครอบงำโดยรัฐ อันเป็นกระบวนการซึ่งรัฐกำลังเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของหมู่บ้านกระบวนการดังกล่าวเกิดจากการทำงานของอุดมการณ์ของทางการ ที่แจกแจงความมุ่งหมายของ “การพัฒนาชนบท” ว่าเป็นการส่งเสริม “สวัสดิการ” “ความเจริญ” “ความสะอาด” “ความสามัคคี” “ความมั่นคง” “การดูแลทั่วถึง” “การพัฒนา” ตลอดจน “การเข้ามามีส่วนร่วม” ของชาวชนบท ซึ่งแท้จริงแล้วคำเหล่านี้เป็นเพียงความหมายที่ครอบงำ ทว่าผลที่เกิดขึ้นกลับกลายเป็นว่าการพยายามพัฒนาชนบทนั้น กลับเป็นการเอื้อให้รัฐเข้าควบคุมหมู่บ้านมากขึ้น สะดวกขึ้น และเอื้อให้ความสัมพันธ์แบบทุนนิยมมีส่วนกำหนดชีวิตและงานของชาวชนบทมากขึ้น

เป็นลำดับ ตัวอย่างที่ประจักษ์เช่น โครงการพัฒนาต่างๆ ของรัฐล้วนแล้วแต่แสดงความขัดแย้งกับข้ออ้างที่แนวคิดการพัฒนากระแสหลัก แสดงไว้ทั้งสิ้น ไม่ว่าจะบทบาทของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) ในการให้เงินกู้ อ้างว่าจะช่วยเพิ่มการกินคือยู่ดี โดยลทการะหนีสินของชาวบ้านแต่การณกลับเป็นว่า ธ.ก.ส. เอง กับเป็นกลไกสร้างความสัมพันธ์แบบทุนนิยมเข้ามามีส่วนกำหนดชีวิตชาวบ้าน มากขึ้น หรือพัฒนาการทางกายภาพเช่นการสร้างรูปแบบหมู่บ้านจากที่กระจัดกระจายให้เป็นระเบียบเพื่อความสวยงามเป็นระเบียบเรียบร้อย นั้น แท้จริงแล้วคือกระบวนการรวมกันเพื่อที่รัฐจะได้ “ดูแลให้ทั่วถึง” แต่ชาวบ้านกลับต้องลำบากมากขึ้นในการเดินทางไปยังที่ทำกินของตนเอง ตัวอย่างวาทกรรม (discourse) ดังกล่าวข้างต้น ที่ว่าด้วยการพัฒนาในชนบทของรัฐไทยนั้น จึงทำหน้าที่บดบังความขัดแย้งต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมชาวนา และขณะเดียวกันความอึดอัด หรือ “ความยุ่งยากใจ” หรือ “ความหงุดหงิดใจ” ที่ชาวบ้านผจญกับสิ่งรอบตัวนั้น การแสดงการตอบโต้หรือคัดค้าน หรือเสนออุดมการณ์ที่แตกต่างไป โดยรอดจากการถูกเพ่งเล็งจากราชการ กลับทำได้ยากยิ่ง (อ้างใน อนุรักษ์ 2533 :21-23) ซึ่งบทความของเฮิร์ซ ดังกล่าวอาจกล่าวได้ว่าเป็นการนำเสนอข้อวิพากษ์กระบวนการพัฒนาของรัฐโดยพิจารณาในระดับการครอบงำทางอุดมการณ์และปฏิบัติการจริงภายใต้อุดมการณ์ “การพัฒนา” นั้นเอง

ชยันต์ (2533) เสนอความเห็นทำนองเดียวกับ เฮิร์ซ แต่อธิบายในลักษณะที่แตกต่างในรายละเอียด ในบทความ เรื่อง “รัฐ การพัฒนาชนบทและการตีบทอดลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมในหมู่บ้านภาคเหนือของไทย” (ภาษาอังกฤษ ใน Chayan 1984) ได้หยิบยก “การพัฒนา” ของรัฐขึ้นมาพิจารณาเพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่าง รัฐ กับหมู่บ้าน เช่นกัน ชยันต์ พิจารณาว่า “การพัฒนา” เป็นวิธีการที่รัฐใช้เพื่อผนึกหมู่บ้านเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของระบบการเมืองระดับชาติ เพื่อเอื้ออำนวยให้วิถีการผลิตแบบทุนนิยมแทรกตัวเข้าไปในสังคมหมู่บ้านและช่วยให้ชนชั้นบางกลุ่ม สะสมทุนร่ำรวยขึ้นมาตลอดจนเป็นวิธีการที่รัฐ ใช้เพื่อตีบทอดลักษณะทางสังคมของความสัมพันธ์ทางการผลิต และการศึกษาดังกล่าวยังได้ชี้ให้เห็นว่ารัฐมีบทบาทในกระบวนการดังกล่าวข้างต้น ตั้งแต่ยุคจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นต้นมา และได้้นำเอาอุดมการณ์ “การพัฒนา” ของรัฐ อธิบายสาเหตุของความยากจนว่าเนื่องมาจากการขาดโครงสร้างสาธารณูปโภคพื้นฐาน ขาดวิทยาการสมัยใหม่ ขาดค่านิยมทันสมัยบางประการ และการที่มีประชากรมาก ซึ่งการวิเคราะห์เพื่อการพัฒนาของรัฐดังกล่าวหลีกเลี่ยงวิเคราะห์ถึงสภาพปัญหาที่แท้จริงที่เป็นสาเหตุพื้นฐานของปัญหาความยากจน คือ ความเหลื่อมล้ำ ความไม่เป็นธรรมในการกระจาย การถือครองที่ดิน โครงสร้างชนชั้น และปัญหาความไร้ประสิทธิภาพของระบบราชการเอง ซึ่งโดยเหตุดังกล่าวเอง กระบวนการพัฒนาชนบทของรัฐต่างๆ จึงทำให้ความเหลื่อมล้ำและความขัดแย้งในชนบทรุนแรงขึ้น รัฐได้แทรกตัวเข้าไปในหมู่บ้านโดยการเข้าไปจัดการด้านต่างๆ เช่น การศึกษา สาธารณสุข การเผยแพร่การ

เกษตร การจัดสรรเงินกู้ จัดโครงการเงินผัน สร้างถนน และการปรับปรุงระบบชลประทาน ฯลฯ ผลมักจะปรากฏในลักษณะที่ผู้มีฐานะคืออยู่แล้วในชนบทเป็นฝ่ายได้ประโยชน์ และสามารถสะสมทุนสร้างฐานะได้ยิ่งๆ ขึ้นไป ในขณะที่ผู้ที่ยากจนขาดโอกาสการเข้าถึงทรัพยากรเหล่านี้อย่างแท้จริงและประการสำคัญการพัฒนาของรัฐมักจะแก้ไขปัญหาไม่ตรงกับสาเหตุและความต้องการที่แท้จริงของผู้ประสบปัญหา ซึ่งปัญหาดังกล่าวรัฐจึงมีบทบาทสำคัญในการสร้างความเหลื่อมล้ำ และขณะเดียวกันก็ผลิตซ้ำ ถ่ายทอดอุดมการณ์ และ แนวความคิดของรัฐว่าด้วย “การพัฒนา” ที่หมู่บ้านเพิ่มมากยิ่งขึ้น (ในอนันตญา เฟ็งอ้าง : 23-24)

อานันท์ (2532) ค้นพบว่า การเร่งรัดออกโฉนดที่ดินของรัฐให้ กับชาวชนบทภายใต้ข้ออ้างเพื่อการครอบครองที่ถูกกฎหมายและความมั่นคงของการถือครองที่ดิน กลับทำให้การถือครองที่ดินของชาวนาต้องประสบกับการสภาพความไม่มั่นคง และท้ายสุดต้องสูญเสียที่ดินเร็วมากยิ่งขึ้นเนื่องจากกฎหมายดังกล่าวไม่สอดคล้องกับบริบททางสังคมของการถือครองที่ดินใน สังคมชนวนาภาคเหนือของไทย กล่าวคือกระบวนการเร่งรัดการออกโฉนดที่ดินดังกล่าวขัดแย้งโดยตรงกับ ระบบการถือครองที่ดินของชุมชนหมู่บ้าน ในขณะที่เดียวกันกระบวนการพัฒนาโดยใช้วิธีการดังกล่าว กลับได้รับการยอมรับว่าเป็นส่วนหนึ่งในการพัฒนาภาคเกษตรของไทย

เทอร์ตัน (2533) พิจารณาว่า ยุคสมัย จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ซึ่งเป็นการเริ่มต้นทศวรรษแห่งการพัฒนา โดยมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับแรกในปี 2504 นั้น กระบวนการนำเสนอ “การพัฒนา” คือกระบวนการสร้างความหมายในลักษณะของการสนับสนุนหรือให้ความชอบธรรมแก่รัฐแบบรวบอำนาจเน้นวัตถุแก่กลไกการปกครองโดยให้ภาพพจน์ว่ารัฐบาลเป็นห่วงเป็นใยประชาชน ในขณะเดียวกัน “การพัฒนา” ก็ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างลึกซึ้งทางเศรษฐกิจโดยแผนพัฒนา นโยบาย และกฎหมาย ที่สนับสนุนแก่กระบวนการพัฒนาในเมือง และการพัฒนาอุตสาหกรรม ซึ่งส่วนใหญ่ กระจุกตัวอยู่รอบ ๆ กรุงเทพฯ มากกว่าการให้ประโยชน์แก่ภาคชนบทที่ถูกทอดทิ้ง (เทอร์ตัน 2533 : 35-36)

วิทยากร(2533) เสนอว่ากระบวนการสร้างบทบาทในการผนวกให้สังคมชนวนาเข้าสู่ระบบการผลิตแบบทุนนิยมของรัฐนั้นได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มทุนระดับโลกกล่าวคือ คณะที่ปรึกษาธนาคารโลกเสนอให้รัฐบาลไทยปรับปรุงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและนโยบายเศรษฐกิจด้วยการเพิ่มระบบการผลิตให้มีประสิทธิภาพและการลงทุนก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ เช่น เขื่อน ถนน ไฟฟ้า และการเสนอแนะให้รัฐบาลไทยกู้เงินจากต่างประเทศ ส่วนรัฐวิสาหกิจก็ให้เอกชนเข้ามาดำเนินการแทน ในด้านการเกษตรธนาคารโลกได้แนะนำให้รัฐบาลไทยปรับปรุงระบบชลประทาน การจัดหาพันธุ์พืชที่ให้ผลผลิตต่อไร่สูง ส่งเสริมการใช้ปุ๋ยการใช้เทคนิคสมัยใหม่ที่จะช่วยเพิ่มผลผลิตต่อไร่ให้สูงขึ้น ซึ่งการเสนอแนะดังกล่าวคือการนำเสนอวิธีการแก้ไขปัญหาวิน

เทคนิคของการเพิ่มผลผลิต ซึ่งเป็นกระบวนการหนึ่งที่ผนวกประเทศไทยให้เข้าเป็นส่วนหนึ่งของระบบทุนนิยมโลก โดยมีเป้าหมายหลักเพื่อให้ประเทศไทยเป็นแหล่งวัตถุดิบสำหรับการป้อนเข้าสู่โรงงานในประเทศโลกที่หนึ่ง (วิทยากร 2526 : 44-46 ใน ประเทือง 2533 : 36-37)

สรุปในประเด็นแรกทำให้เข้าใจว่ารูปแบบการเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบทไทยในช่วงเปลี่ยนผ่านจากสังคมเกษตรแบบพึ่งตนเอง สู่อุตสาหกรรมเกษตรที่มีวัตถุประสงค์ในการผลิตเพื่อพาณิชย์ หรือผลิตเพื่อหวังผลกำไร โดยเมื่อพิจารณาจากมุมมองของนักคิดสายความสัมพันธ์ทางการผลิตแล้วจะปรากฏลักษณะร่วมกันคือกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ผ่านมาเป็นกระบวนการปรับเปลี่ยน ระบบความสัมพันธ์ระหว่าง ชวนาที่อาศัยอยู่ในสังคมชนบทกับกลุ่มทุนที่หลากหลาย และรัฐ โดยฝ่ายแรกอยู่ภายใต้ระบบความสัมพันธ์แบบทุนนิยมที่ต้องพึ่งพาปัจจัยการผลิตที่พึ่งพาระบบตลาดจากฝ่ายหลังที่มีความสามารถในการครอบครองปัจจัยการผลิตและควบคุมระบบตลาดได้ดีกว่า ซึ่งปรากฏการณ์ดังกล่าวจะเกิดขึ้นในกระบวนการผลิตแบบสินค้าที่ขยายตัวอยู่ทั่วไปในสังคมชนบททุกแห่งรวมทั้งสังคมชนบทไทย ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้ชาวนาต้องผูกสัมพันธ์กับกลุ่มทุนที่หลากหลายและรัฐในหลายระบบความสัมพันธ์ซึ่งแต่ละระบบจะมีกระบวนการจัดความสัมพันธ์ พร้อมกับผลิตซ้ำความสัมพันธ์ และมีกลไกควบคุมมูลค่าส่วนเกินที่แตกต่างกันไป ซึ่งจะได้นำเสนอไว้ในประเด็นทบทวนการศึกษาในหัวข้อถัดไป

1.3.2 รูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมภายใต้บริบททุนนิยมในสังคมชนบทไทย

ภายหลังจากที่ทุนนิยมได้ขยายตัวเข้าสู่ชนบท โดยกระบวนการผนวกการผลิตของกลุ่มชาวนาให้เข้าสู่วงจรการหมุนเวียนของกลุ่มทุนแล้ว การผลิตของครัวเรือนชาวนาจะบรรลุได้ก็ต่อเมื่อต้องเข้าสู่ภาวะพึ่งพากับกลุ่มทุนที่หลากหลายไม่ว่าจะเป็นนายทุนพาณิชย์ นายทุนเงินกู้ นายทุนเจ้าของที่ดิน นายหน้า พ่อค้าท้องถิ่น และข้าราชการ(ดู ประเทือง 2537; เทอร์ตัน 2533; อานันท์ 2538) ซึ่งจากการเข้าสู่ระบบความสัมพันธ์กับกลุ่มทุนที่หลากหลายนี้เองทำให้ รูปแบบความสัมพันธ์ในสังคมชนบทไทยจึงมีความหลากหลายไปด้วยโดยแต่ละรูปแบบมีพลวัตทางประวัติศาสตร์ เนื้อหาของระบบความสัมพันธ์ การใช้กลไก เงื่อนไขภายในระบบความสัมพันธ์ หรือลักษณะทางโครงสร้าง และระดับของความสัมพันธ์ ตลอดถึงกระบวนการจัดความสัมพันธ์ที่แตกต่างกัน และที่สำคัญระบบความสัมพันธ์เหล่านี้ยังมีส่วนคล้ายคลึงกัน และส่งเสริมเกื้อกูลกันภายใต้เงื่อนไขที่เกี่ยวข้อง แต่ประเด็นร่วมกันคือทุกโครงสร้างความสัมพันธ์จะมีลักษณะของความสัมพันธ์ทางสังคมการผลิต และจะประกอบด้วยลักษณะของการพึ่งพา ไม่ว่าจะเป็นลักษณะโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ (patron - client Relationship) (ชยันต์ 2536 ; นิตยา 2540; Hirsch 1990 เป็นต้น) โครงสร้างความสัมพันธ์แบบกลุ่มอำนาจ (power bloc) (เทอร์ตัน 2533) โครงสร้าง

ความสัมพันธ์เชิงค่าเช่า(rent relation) (อานันท์ 2538) หรือรูปแบบการผลิตภายใต้ระบบเกษตรพันธะสัญญา (contract farming system) (อานันท์ เฟ็งอ้าง; ประเทือง เฟ็งอ้าง ; รุ่งรัตน์ 2539)ซึ่งทุกโครงสร้างนอกจากจะแสดงรูปแบบการพึ่งพา แล้วยังแสดง ลักษณะของความสัมพันธ์ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานความไม่เท่าเทียมหรือเป็นความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนที่ไม่เท่าเทียมกันโดยผ่านกลไกการดูดซับมูลค่าส่วนเกินที่มีความหลากหลาย (เดียร์ และ เจนวิชัย อังแล้ว 2528) ระหว่างผู้ที่มีความสามารถในการควบคุม และเข้าถึงปัจจัยการผลิตและการตลาดที่เหนือกว่ากับผู้ด้อยอำนาจทางสังคมพร้อมกับเป็นกลไกสืบทอดความสัมพันธ์ทางสังคมแบบทุนนิยม (เช่น การทำงานของกลุ่มอำนาจท้องถิ่น(local power) และที่สำคัญแต่ละโครงสร้างความสัมพันธ์ที่ปรากฏในชนบทไทยนั้นจะผลิตซ้ำกระบวนการจัดความสัมพันธ์อยู่ตลอดเวลา ดังนั้นการศึกษาเรื่องระบบโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม ดังกล่าว จึงเป็นพิจารณาบริบททางสังคมของสังคมชนบทไทย ในลักษณะหลากหลายมุมมอง ทั้งนี้เพื่อเป็นพื้นฐานความเข้าใจว่าโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม ต่างๆ เหล่านี้มีความสัมพันธ์กับ “ความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน” อย่างไร ทั้งในลักษณะร่วมมือ และขัดแย้ง โดยเฉพาะการเป็นเงื่อนไข และบริบท ที่ทำให้ความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน ก่อตัวขึ้นในสังคมชนบทไทยอย่างแพร่หลาย ตลอดจนเป็นการศึกษา เพื่อเป็นพื้นฐานเข้าใจว่าในสถานการณ์ใด ที่กลุ่มทุนจะเลือกใช้โครงสร้างความสัมพันธ์ใดผลิต และผลิตซ้ำความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน

1. แนวความคิดรูปแบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์(Patron - Client Relation)

ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์หรือบางครั้งเรียกว่าเป็น“ความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์กับผู้ได้รับการอุปถัมภ์” ได้เป็นประเด็นในการวิเคราะห์โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม ทั้งจากนักวิชาการไทย (เช่น อคิน 1996 ; 1975 ; อมรา และ ปรีชา 2540; ชยันต์ 2536 ;อานันท์ 2538 และ นิตยา 2540 เป็นต้น) และนักวิชาการต่างประเทศที่เข้ามาศึกษาสังคมไทย (เช่น Calavan 1974; Scott 1976; Hirsch 1990 และเทอร์ตัน 2533 เป็นต้น)ซึ่งการศึกษามีทั้งการให้ภาพลักษณะ และโครงสร้างของความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ภายใต้กรอบทฤษฎีต่างๆ เช่น พิจารณาจากกรอบทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ ในงานของ อคิน (เฟ็งอ้าง) หรือพิจารณา จากกรอบความคิดความสัมพันธ์เชิงอำนาจ เช่นงานของ เทอร์ตัน (เฟ็งอ้าง) Hirsch (Ibid.) หรือบ้างก็พิจารณากระบวนการปรับเปลี่ยนรูปแบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ ทั้งในด้านเนื้อหา และด้านโครงสร้างเพื่อให้ระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวรับใช้ความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบทุนนิยม เช่นงานของ ประเทือง (2537) งานของ นิตยา(เฟ็งอ้าง) หรือ งานของ ชยันต์ (2536) ซึ่งในแนวความคิดกลุ่มหลังนี้ เป็นประเด็นสำคัญจะทำให้เข้าใจระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ในฐานะกลไกหรือบริบทที่สนับสนุน หรือเป็นอุปสรรค ต่อกระบวนการผลิต และผลิตซ้ำความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน ได้อย่างไร

ชยันต์ (2536) เสนอว่า ความสัมพันธ์แบบ “ผู้อุปถัมภ์ - ผู้ได้รับอุปถัมภ์” เป็นระบบ

ความสัมพันธ์แห่งการพึ่งพาของคนสองฝ่าย ที่มีการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ซึ่งกันและกันแต่ระบบความสัมพันธ์นี้เป็นระบบความสัมพันธ์ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานการแลกเปลี่ยนที่ไม่เท่าเทียมกัน ในกรณีของสังคมไทย ความสัมพันธ์ดังกล่าวสอดคล้อง (เป็นรูปธรรม) ของแนวความคิดเกี่ยวกับระบบผู้อุปถัมภ์ หรือสิทธิพ่อปกครองลูก (paternalism) ที่ผู้มีอำนาจบารมีจะต้องแจกจ่ายผลประโยชน์ ให้ความคุ้มครอง ช่วยเหลือ แก่ผู้ด้อยอำนาจบารมี และในขณะเดียวกันฝ่ายหลังก็อาศัยระบบดังกล่าวและบุคคลที่มีอำนาจ หรือ “ผู้ใหญ่” เป็นมรรควิธีในการขจัดปัดเป่า ปัญหา และแสวงหาความก้าวหน้า ในระบบราชการ แนวความคิดนี้ยังสอดคล้องกับบริบททางวัฒนธรรมของสังคมไทย ที่เชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรม และ เชื่อในเรื่องความไม่เท่าเทียมกันของสังคม ที่ยอมรับ ความแตกต่างส่วนตัว ในการมีทรัพย์สิน และมีอำนาจ วาสนาว่าเป็นธรรมดา เนื่องจาก ผลจากการที่แต่ละคนมีการสะสมบารมี ไว้ไม่เท่ากัน (ชยันต์ : 164)

อคติ (1975) มีความเห็นร่วมกันกับ ชยันต์ โดยเฉพาะในประเด็นที่มาของระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ อคติ เสนอว่าระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวก่อตัวจากพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของสังคมไทย ภายใต้ความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกัน ในการแลกเปลี่ยน (social exchange) ระหว่าง นาย และไพร่ ที่พัฒนามาตั้งแต่ รัชกาลที่ 5 โดยการแลกเปลี่ยนจะเป็นการให้ค่าตอบแทนกันด้วยปัจจัยทางสังคม การเมือง มากกว่าปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ และความสัมพันธ์ดังกล่าว มีการเปลี่ยนแปลงในเนื้อหา และความหมาย โดยเฉพาะ จากเงื่อนไขที่สังคมไทย เปลี่ยนไปสู่ระบบทุนนิยม และพัฒนามากขึ้น ที่ส่งผลให้ชาวไร่ชาวนาต้องเผชิญกับความไม่มั่นคงในการดำเนินชีวิต ความ เป็นอยู่ของคน อันเนื่องจากความไม่แน่นอนของสภาพธรรมชาติ และระบบตลาด ผู้อุปถัมภ์ จึงถูกยึดถือ ไว้เป็นที่พึ่ง ด้วยเหตุนี้เอง จึงให้ความสำคัญต่อการลงทุนทางด้านสังคมมากกว่า ทางด้าน เศรษฐกิจ ในบางครั้งอาจจะยอมขายสินค้าในราคาต่ำเพื่อรักษาความสัมพันธ์ ส่วนตัวกับพ่อค้าที่เป็น ผู้อุปถัมภ์ต่อไป

Scott (1976) เสนอว่า ระบบความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ เป็นความสัมพันธ์ทางสังคม ที่ถือเป็นการยึดเหนี่ยวชุมชน ในระดับที่เหนือกว่าระดับครอบครัว หรือหมู่บ้าน ในสังคมหมู่บ้านที่มีลักษณะก่อนทุนนิยม ที่เป็นหมู่บ้านที่ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน บนพื้นฐานของการช่วยเหลือกัน ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์จะหมายถึง ความสัมพันธ์ 2 ทาง ที่ครอบคลุมภาระหน้าที่ที่กว้างขวาง และหลากหลาย ไม่ระบุแน่ชัด แต่เป็นภาระหน้าที่ร่วมกันของทั้งสองฝ่าย ภาระหน้าที่เหล่านี้ สอดคล้องกับความเชื่อที่ว่าผู้อุปถัมภ์ควรจะแสดงออกซึ่งความห่วงใยคล้ายพ่อแม่ต่อผู้ที่อยู่ภายใต้อุปถัมภ์ การดำรงอยู่อย่างต่อเนื่องของความสัมพันธ์นี้มีพื้นฐานอยู่บนความชอบธรรมของพันธะที่ชาวนา เห็นว่าอยู่บนสิทธิในการดำรงชีพขั้นพื้นฐานมากน้อยเพียงใดระยะเวลาความสัมพันธ์ขึ้นอยู่กับอำนาจต่อรองเชิงสัมพันธ์ของทั้งสองฝ่าย Scott ยังเชื่อว่า การดำรงอยู่ของผู้อุปถัมภ์ ผูกพัน อยู่กับ

ปทัสสถานของสังคม เช่นหากคนรวยในหมู่บ้านไม่ให้ความช่วยเหลือ แก่คนจน ที่ประสบกับวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจก็จะถูกนิทว่าร้าย การช่วยเหลือจึงเป็นพันธะทางศีลธรรม และการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ที่สามารถจัดหาได้จาก การผูกพันกับ ผู้อุปถัมภ์ (อ้างใน นิตยา เฟ็งอ้าง: 20) ซึ่งการวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ ในแนวทางของ Scott คือการนำเอาแนวความคิด เศรษฐกิจเชิงศีลธรรม (moral economy) มาอธิบาย (Scott 1976) ส่วน อคิน นำกรอบแนวความคิดโครงสร้างหน้าที่ (เพื่อให้สังคมดำรงอยู่) มาเป็นกรอบในการวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ในสังคมไทย นั่นเอง แต่อย่างไรก็ตามการให้ภาพการช่วยเหลือก็ถูกกลายได้รับความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ โดยเน้นมิติทางสังคม และวัฒนธรรม ของทั้ง อคิน และ Scott ยังขาดมิติพลวัต โดยเฉพาะกับคำถามที่ว่าภายใต้ระบบทุนนิยม ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ซึ่งเป็นระบบความสัมพันธ์หลักของสังคมมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบ และเนื้อหาอย่างไร ภายใต้การปรับเปลี่ยนมีความขัดแย้งขึ้นระหว่างบุคคลสองฝ่ายอย่างไร โดยเฉพาะการให้พึ่งพาทางด้านสังคม และวัฒนธรรม ยังเป็นเนื้อหาหลักของความสัมพันธ์ชนิดนี้หรือไม่

ในสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป เช่นในท้องที่ที่อุดมสมบูรณ์ มีการคมนาคมสะดวกสบาย และมีพ่อค้าคนกลางเข้ามาแข่งขันเพื่อซื้อผลผลิตจากชาวไร่ชาวนา ก็อาจจะตัดสินใจขายให้พ่อค้าที่ได้ราคาดีที่สุดก่อน ในสถานการณ์เช่นนี้ ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ อาจจะผุพังจนไปกลายเป็นความสัมพันธ์แบบซื้อขายโดยตรง ในขณะเดียวกัน ถ้าเป็นพื้นที่ๆ มีการคมนาคมไม่สะดวก พ่อค้ายาทุนที่มีที่ดินมาก และแบ่งให้ผู้รับการอุปถัมภ์ หรือลูกน้องเช่าซึ่งมีเงื่อนไขว่าจะขายผลผลิตให้เจ้าของที่ดินเป็นประจำ โดยเจ้าของที่ดินจะให้การอุปถัมภ์ให้เงินกู้ยืม และช่วยเหลือในด้านอื่นๆ ความสัมพันธ์ของทั้งสองฝ่ายจะเปลี่ยน ไปสู่ความขัดแย้ง เนื่องจากชาวนาพบกับอัตราซื้อราคาสูง กว่าผลประโยชน์ที่ได้รับ อาจจะมีการบิดพลิ้ว หรือหนีการชำระหนี้ บางครั้งมีการใช้ความรุนแรง และส่งผลให้ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ ระหว่างพ่อค้ากับชาวนาค่อย ๆ จางหายไป (ชยันต์ เฟ็งอ้าง : 164-165)

นอกจากนี้การศึกษาการปรับเปลี่ยนรูปแบบเนื้อหาภายในความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ในบริบทการผลิตเชิงพาณิชย์ ยังมีงานที่น่าสนใจ ในประเด็นการนำเอาระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์มาช่วยเหลือในกระบวนการปรับตัวของคนกลุ่มต่างๆ (แต่มีที่จะส่งผลประโยชน์อย่างเต็มที่ให้กับคนกลุ่มน้อยที่มีปัจจัยการผลิตมากเท่านั้น) เคโซ (2539) ได้ศึกษาและสรุปว่าการปรับตัวเพื่อการประกอบอาชีพต่างๆ ทั้งการผลิตในไร่นา และการผลิตนอกไร่นานั้น โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมในรูปแบบอุปถัมภ์ ได้กลายเป็นเงื่อนไขสำคัญในการปรับตัวของครัวเรือน กลุ่มต่างๆ ชาวนารวยสามารถใช้เงื่อนไขความสัมพันธ์นั้น ในทางที่เป็นประโยชน์ต่อตนเองได้ดีกว่าชาวนากลุ่มอื่นๆ กล่าวคือ การที่ชาวนารวยสามารถเข้าถึงโครงสร้างความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์โดย

เฉพาะจากกลุ่มบุคคลภายนอก เช่น เจ้าของโรงงาน เจ้าของรถไถ นายทุนเงินกู้ และบรรดาพ่อค้านักเก็งกำไร ในที่ดิน ข้าราชการในระดับต่างๆ (ท้องถิ่น, และจังหวัด:ผู้เขียน) นักการเมืองได้ดีกว่าชวานากกลุ่มอื่นๆ นั้นเป็นประโยชน์ต่อการปรับตัวของชวานารวยเป็นอย่างมาก ซึ่งชวานากกลุ่มนี้สามารถสร้างความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์กับชวานาจนอีกทอดหนึ่ง ทั้งนี้เพื่อเป็นกลไกในการควบคุมแรงงานให้สอดคล้องกับ ระบบการผลิตการประกอบอาชีพต่างๆ เช่นระบบอุปถัมภ์ในกลุ่มแรงงานรับจ้าง ระบบอุปถัมภ์ในการรับเหมาตัดเสื้อเย็บเสื้อผ้าเป็นต้น(เดโช 2539) งานของเดโชดังกล่าวสะท้อนภาพว่าระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ ได้กลายเป็นระบบที่ปรับเปลี่ยนเนื้อหา ให้เข้ากับสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงสู่ทุนนิยมในภาคชนบทโดยเฉพาะอย่างยิ่งระบบดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับเรื่องเศรษฐกิจมากกว่าด้านสังคมการเมืองดังเช่นในอดีต แต่อย่างไรก็ตาม งานดังกล่าวนี้ยังไม่ได้ให้ภาพความขัดแย้งภายใน โครงสร้างความสัมพันธ์ ดังกล่าวแต่อย่างไร

รุ่งรัตน์ (2539) ได้ชี้ให้เห็นว่า ในสถานการณ์การแพร่หลายของการผลิตแบบพืชพาณิชย์นั้น กลุ่มทุนพยายามใช้รูปแบบความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ให้เป็นประโยชน์ ต่อระบบความสัมพันธ์การผลิตที่มีกับชวานากกลุ่มต่างๆ โดยเฉพาะการผลิตแบบเกษตรพันธะสัญญา (contract farming system) โดยกลุ่มทุนได้ประยุกต์ความสัมพันธ์ดังกล่าว จากการสร้างระบบพันธะสัญญากับชวานาโดยตรงมาเป็นระบบหัวหน้าโคเวต้า ซึ่งเป็นนายหน้าที่ทำหน้าที่ส่งเสริมการปลูก และขณะเดียวกันก็เป็นผู้รวบรวมผลผลิตให้กับบริษัท ซึ่งการที่กลุ่มทุนอิงกับระบบนายหน้าดังกล่าวนี้เอง ส่งผลทำให้ชวานาไม่อาจจะทำการต่อรองได้เพราะเกรงว่าหากหัวหน้าโคเวตา ตัดความช่วยเหลือ ก็จะส่งผลกระทบต่อการค้างชีพของตนเองได้ ที่สำคัญ รุ่งรัตน์ ค้นพบว่า การที่กลุ่มทุนเลือกประยุกต์ใช้ระบบอุปถัมภ์ดังกล่าวข้างต้น มีส่วนในการเบี่ยงเบี่ยง หรือลดการเผชิญหน้า ระหว่างกลุ่มทุนกับชวานาได้ ในอีกด้านหนึ่งก็เปิดโอกาสให้ชวานา สามารถปรับเปลี่ยน ความสัมพันธ์ให้เสียเปรียบน้อยลงได้ ด้วยการให้ตัวแทนของกลุ่ม ทำหน้าที่หัวหน้าโคเวตา เสียเอง พร้อมทั้งให้ดูแล การจัดหาปัจจัยการผลิตเอง ซึ่งมีผลทำให้สมาชิกกลุ่มชวานาที่อยู่ในฐานะดีได้รับประโยชน์จากการผลิต มากกว่าชวานาผู้ผลิตทั่วไป

การทบทวนประเด็นความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ มีประโยชน์โดยตรงต่อการใช้ระบบความสัมพันธ์เชิงประวัติศาสตร์ ปรับเปลี่ยนเพื่อให้รับใช้ ความสัมพันธ์แบบทุนนิยมอย่างไร และความสัมพันธ์ดังกล่าวจะมีประโยชน์ต่อการศึกษาเรื่องความสัมพันธ์เชิงหนี้สินอย่างมาก โดยเฉพาะในประเด็น “เจ้าหนี้” ใช้ ระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ ในการผลิต และผลิตซ้ำความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน กับ “ลูกหนี้” อย่างไร

2. แนวความคิดเกี่ยวกับ ความสัมพันธ์เชิงค่าเช่า (Rent Relation)

ภายหลังจากการที่สังคมชาวนาถูกผนวกเข้าสู่วงจรการผลิตแบบทุนนิยม ปัจจัยการผลิตที่สำคัญ เช่น ที่ดิน ป่าไม้ แม่น้ำ ถูกโอนถ่ายให้เป็นสมบัติ และอยู่ภายใต้การจัดการของรัฐ และเอกชน (Hirsch 1990) จากสถานการณ์ดังกล่าว ภายใต้ระบบการผลิตแบบทุนนิยม ที่มีวัตถุประสงค์การผลิตเพื่อพาณิชย์นั้น ระบบความสัมพันธ์เชิงค่าเช่าจะเป็นระบบความสัมพันธ์หนึ่งที่จะทำให้กลุ่มชาวนาสามารถเข้าถึงทรัพยากรการผลิตและปัจจัยการผลิตได้ ซึ่งระบบความสัมพันธ์เชิงค่าเช่าเป็นอีกระบบความสัมพันธ์ทางสังคมอีกรูปแบบหนึ่งที่ปรากฏขึ้นในบริบทการเปลี่ยนผ่านของสังคมชนบท โดยระบบความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าว อานันท์ (2538) เรียกว่าเป็นสังคมทุนนิยมค่าเช่า (rent capital) โดยได้นำแนวความคิดของ Fegan (1981) มาศึกษาวิเคราะห์รูปแบบโครงสร้างความสัมพันธ์ทางการผลิตของสังคมชนบทไทย และได้ขยายความว่าพื้นฐานปัญหาการถือครองที่ดินทางสังคม โดยเฉพาะปัญหาความไม่เป็นธรรมของระบบกรรมสิทธิ์ และการถือครองทรัพย์สิน ที่ปรากฏ ออกมาในรูปแบบต่างๆ นั้นมีพื้นฐานมาจากระบบความสัมพันธ์แบบค่าเช่า ภายใต้ระบบทุนนิยมค่าเช่า โดยที่ลักษณะสำคัญของทุนนิยมแบบนี้เจ้าของทุนจะไม่ดำเนินการลงทุนในการผลิตเองโดยตรง แต่จะปฏิบัติตนเหมือนทุนนิยมการค้า ที่พยายามหลีกเลี่ยงความเสี่ยงต่างๆ โดยไม่ใช้แรงงานของตนเอง และจ่ายค่าวัตถุดิบด้วยตนเอง หากแต่จะใช้วิธีการปล่อยทุน ให้ผู้ผลิตรายย่อย ซึ่งใช้แรงงานของตน และรับภาระความเสี่ยงในกระบวนการผลิตทั้งหมด โดยฝ่ายเจ้าของทุนจะได้รับกำไรจากค่าเช่า ในทุกสถานการณ์ ตลอดจนได้รับกำไรจากกระบวนการซื้อขายผลผลิตด้วย ลักษณะของทุนนิยมค่าเช่า หรือความสัมพันธ์แบบค่าเช่า (rent relation) ปรากฏให้เห็นอย่างแพร่หลาย เช่น การให้ชาวนาเช่าที่ดินเพื่อการเกษตร การให้เช่าเครื่องจักร ค่าขายสินค้าเงินผ่อน หรือรูปแบบการเกษตรแบบใหม่ ที่กลุ่มทุนเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตบางอย่าง และใช้เงื่อนไขการครอบครองปัจจัยการผลิตนั้นบงการการผลิตของชาวนาคือรูปแบบเกษตรพันธสัญญา (contract farming) (อานันท์ 2538 : 153-156)

อย่างไรก็ตามการเสนอแนวความคิดความสัมพันธ์เชิงค่าเช่าของอานันท์ ดูจะเป็นพยายามให้ความสำคัญกับกลไกดูดซับมูลค่าส่วนเกิน โดย "ค่าเช่า" โดยผู้ครอบครองปัจจัยการผลิตทุกอย่างไม่ว่าจะเป็น ที่ดิน เงินทุน ปัจจัยการผลิต ซึ่งโดยในความเป็นจริงแล้วชาวนาจะถูกดูดซับมูลค่าส่วนเกินในหลากหลายรูปแบบตั้งแต่เริ่มผลิตพืชเชิงพาณิชย์ จนถึงการนำผลผลิตออกสู่ตลาด ไม่ว่าจะเป็นการดูดซับมูลค่าส่วนเกินในรูปแบบ "ค่าเช่า" ในรูปแบบ "อัตราดอกเบี้ย" ในรูปแบบ "กำไร" เป็นต้น ซึ่งสาเหตุที่อานันท์วิเคราะห์เช่นนี้เนื่องจากพิจารณาปัจจัยการผลิตทุกอย่างที่ชาวนาไม่ได้ครอบครอง รวมอยู่ในแนวคิด (concept) "ทุน" และพิจารณาว่ากระบวนการดูดซับมูลค่าส่วนเกินจากการเข้าถึง "ทุน" ที่นายทุนครอบครองนั้นอยู่ในลักษณะของ "ค่าเช่า" เพียงประการเดียว

ดังนั้นอานันท์ จึงไม่ได้พยายามอธิบายให้เห็นว่าแท้จริงแล้วในแต่ละยุคสมัยนั้น ทุนที่นายทุนครอบครองนั้นจะแสดงลักษณะความสำคัญสำหรับชาวนาแตกต่างกันและการละเลยการวิเคราะห์แบบแยกแยะกระบวนการดูดซับมูลค่าส่วนเกินดังกล่าวนี้เอง ทำให้ละเลยมิติตามความสัมพันธ์ทางการผลิตที่มีพลวัตร และหลากหลายได้

อานันท์(เพ็งอ้าง) เสนอว่าทุนนิยมค่าเช่าจะเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ทางการผลิต (social relation of production) ที่ดำรงอยู่ควบคู่กับความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์เสมอ โดยเฉพาะการเกษตรแบบมีพันธะสัญญา ซึ่งกำลังเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ทางการผลิตที่นิยมใช้กับกระบวนการปลูกพืชพาณิชย์ใหม่ ๆ เพื่อการส่งออก เช่นกรณีหอมหัวใหญ่ และนอกจากนั้น เจ้าของทุนที่นิยมหารายได้ จากค่าเช่า ทั้งหลายมักจะดำเนินกิจกรรมหลายๆ อย่างพร้อมกันไป เช่น ถ้าให้เช่าปัจจัยการผลิตหรือทุนแก่ชาวนาก็มักจะเป็นพ่อค้ารับซื้อผลผลิตด้วยเป็นต้นทั้งนี้เพื่อเสริมสร้างความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์และลดความเสี่ยง ซึ่งจากเหตุดังกล่าวจึงทำให้ค่าเช่า หรืออัตราดอกเบี้ยในชนบทจึงสูงมาก เมื่อเปรียบเทียบกับ อัตราดอกเบี้ยในระบบ ซึ่งเหตุนี้เองที่ทำให้ชาวนาในชนบทปัจจุบัน มีหนี้สิน ในลักษณะ “หนี้สินล้นพ้นตัว” (เน้นโดยผู้เขียน) เนื่องจากการดำเนินการผลิตภายใต้ระบบทุนนิยมค่าเช่า ผู้ผลิตโดยตรง มีสภาพไม่แตกต่างจากการเป็นคนงานรับจ้างในที่ดินของตนเอง โดยที่ชาวนาเมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตก็มักจะขายผลผลิตเหล่านั้นให้กับ นายทุนเงินกู้ ที่เป็นพ่อค้ารับซื้อผลผลิตด้วยพร้อม ๆ กัน ซึ่งหากภายหลังจากหักดอกเบี้ย และค่าเช่าแล้ว ผลตอบแทนที่ชาวนาได้รับก็เท่ากับค่าจ้างแรงงาน เท่านั้นเอง ซึ่งในสภาพการณ์เช่นนี้ ชาวนาเองก็รู้สึกว่าเป็นเสมือนแรงงานรับจ้าง ของนายทุน เพราะพวกเขาค่อย ๆ สูญเสียความสามารถในกระบวนการจัดการการผลิต หากแต่จะต้องผลิตตามคำสั่งการของนายทุนมาทุกขณะ ปัญหาประการสำคัญประการหนึ่งที่เกิดจากการได้รับผลตอบแทนจากที่ดิน และการเกษตร ลดลงแม้จะใช้แรงงานมากขึ้น ทำให้ชาวนาต้องจัดการกระบวนการแรงงานเพื่อแสวงหารายได้นอกภาคเกษตรและใช้แรงงานในภาคอุตสาหกรรม ตลอดจนภาคบริการมากยิ่งขึ้น (อานันท์ อ้างแล้ว : 157-258)

จากการศึกษารูปธรรมของปัญหาที่เกิดขึ้นภายใต้ความสัมพันธ์เชิงค่าเช่า ระหว่างชาวนา รายซึ่งมีที่ดินครอบครองจำนวนมากในชุมชน กับชาวนาจนและชาวนาไร้ที่ดินในเขตเกษตรเข้มแข็ง ภาคเหนือตอนบน อานันท์ (2528) ค้นพบว่าชาวนาขนาดเล็กต้องเข้าสู่ความสัมพันธ์เชิงค่าเช่ากับชาวนาราย เพราะการที่ต้องสูญเสียที่ดินจากระบบการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ ซึ่งส่งผลให้ชาวนาขนาดเล็กและชาวนายากจนประสบอยู่คือเจ้าของที่ดินกำหนดค่าเช่าที่ดินในอัตราสูง ชาวนาจึงเหลือผลผลิตไม่พอเลี้ยงชีพส่งผลทำให้ชาวนาเหล่านี้ต้องเข้าสู่กระบวนการขายแรงงานทั่วไปในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตร (การพยายามหลุดออกจากความสัมพันธ์เชิงค่าเช่า : ผู้เขียน) โดยเฉพาะการใช้แรงงานรับจ้างในภาคเกษตร ซึ่งเป็นการเปิดโอกาสให้เจ้าของที่ดินกดราคาค่าจ้าง

ได้อีกทางหนึ่ง โดยจ่ายค่าจ้างเป็นค่าเช่านา ซึ่งเป็นการ รุกของนายทุนในชนบท แทนที่จะผลักดันให้ ชาวนาเช่ากลายเป็นแรงงานรับจ้างเต็มที แต่ใช้วิธีการทำให้ผู้เช่านา ทำหน้าที่ในรูปของการเช่านา แบ่งค่าใช้จ่ายในการผลิต ซึ่งความสัมพันธ์ ดังกล่าวนี้นำให้ชาวนาประสบกับปัญหาเป็นอย่างมาก จนถึงขั้นเกิดความขัดแย้งขั้นในพื้นที่ที่ศึกษา (อานันท์ 2528)

ข้อเสนอของอานันท์ ดังกล่าว ได้สะท้อนให้เห็นว่าพื้นฐานสำคัญที่สุดแล้วของทุน นิยมค่าเช่า คือการที่ชาวนาเข้าสู่ระบบการผลิตเชิงพาณิชย์ โดยภายในระบบการผลิตดังกล่าว ชาวนา ต้องเข้าสู่ความสัมพันธ์แบบพึ่งพาในด้านปัจจัยการผลิตที่สำคัญๆ เช่น เมล็ดพันธุ์ พืชสมัยใหม่ ไม้ ว่าจะเป็นหอมหัวใหญ่ หรือมันฝรั่ง ฯ ซึ่งชาวนาไม่สามารถเข้าถึงได้ ตลอดจนพึ่งพาปุ๋ย ยาฆ่าแมลง และกระบวนการส่งเสริมการตลาดใหม่จากรัฐราชการในพื้นที่ และที่สำคัญคือ การพึ่งพา เงิน ทุน (ดู ประเทือง 2537; รุ่งรัตน์ 2539; สุพิธา 2534 และ Hirsch 1991) ซึ่งรูปแบบการพึ่งพาได้เกิดขึ้น หลายหลายรูปแบบเป็นต้นว่า การเช่าปัจจัยการผลิต (อานันท์ 2538) การกู้ยืมเงินเพื่อการผลิต (อัมมาร 2534) หรือ การพึ่งพาระบบตลาด ซึ่งลักษณะการพึ่งพาต่างๆ เหล่านี้ ย่อมทำให้ในกระบวนการ ผลิต หนึ่ง ๆ ชาวนามักจะถูกขูดรีดมูลค่าส่วนเกิน ในรูปแบบ และจากกลุ่มทุนที่หลากหลาย ซึ่ง รูปแบบความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้จึงเป็นทั้งลักษณะการผลิต และผลิตซ้ำสภาพปัญหาความไม่เท่า เทียมกัน โดยเฉพาะปัญหาความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน ของชาวนากลุ่มต่างๆ ในปัจจุบัน

3. แนวความคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์การผลิตภายใต้ระบบการผลิตแบบมีพันธะสัญญา (Contract Farming)

รูปแบบความสัมพันธ์ทางการผลิตที่สำคัญอีกรูปแบบหนึ่งที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับ ระบบความสัมพันธ์เชิงหนี้สินคือรูปแบบการผลิตภายใต้ระบบการผลิตแบบมีพันธะสัญญา (contract farming) หรือเกษตรพันธะสัญญา โดยรูปแบบการผลิตเชิงพาณิชย์แบบเกษตรพันธะ สัญญา ซึ่งก่อตัวขึ้นในชนบท โดยมีลักษณะของระบบความสัมพันธ์ที่อิงอยู่กับระเบียบกฎเกณฑ์ที่ แน่นนอน และเป็นทางการ ระบบความสัมพันธ์ชนิดนี้ ถือว่าเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ที่สำคัญที่เป็น ส่วนช่วยให้สามารถ วิเคราะห์ปัญหา ของสังคมชนบทไทย ที่มีเงื่อนไข และลักษณะเฉพาะของการ เป็นทุนนิยมแบบเข้มข้น ได้อย่างรอบด้าน (ดูในประเทือง 2537; สุพิธา 2534; รุ่งรัตน์ 2539; อานันท์ 2538)

ประเทือง (2537) ได้นำเอามโนทัศน์ ต่าง ๆ ที่สำคัญของนักคิดกลุ่มแนวความคิด วิธีการผลิตแบบทุนนิยมส่วนรอบข้าง (peripheral capitalist approach) โดยเฉพาะมโนทัศน์ การ จำนนแรงงานต่อทุนในรูปแบบ (formal subsumption of labour under capital) มโนทัศน์ การจำนน แรงงานต่อทุนที่แท้จริง (real subsumption of labour under capital) มโนทัศน์ ผลกระทบจากการ ผลิตซ้ำแบบธรรมดา (simple reproduction squeeze) และมโนทัศน์ การผลิตซ้ำแบบขยาย

(expansion reproduction) ซึ่งมโนทัศน์เหล่านี้เป็นมโนทัศน์ที่สำคัญของแนวความคิด ของนักคิด สายความสัมพันธ์ทางสังคมการผลิตในกลุ่มแนวคิดวิธีการผลิตแบบทุนนิยมส่วนรอบข้าง (ประเทือง, 2537 : 30-31) มาอธิบายปรากฏการณ์ความสัมพันธ์แบบเกษตรพันธะสัญญาที่ปรากฏใน รูปแบบของการปลูกหอมหัวใหญ่ ในเขตเกษตรเข้มข้นพื้นที่ กิ่งอำเภอแม่วาง จังหวัดเชียงใหม่

ผลการศึกษารูปได้ว่าภายใต้ระบบการผลิตดังกล่าวเป็นรูปแบบของความ สัมพันธ์การผลิตที่เกิดขึ้นในระยะเปลี่ยนผ่านจากขั้นตอนหนึ่งของระบบทุนนิยมในสังคมเกษตร กรรม ที่กลุ่มทุนนำมาใช้เป็นกลไกควบคุม กระบวนการผลิตของชาวนาให้ตกอยู่ภายใต้การบงการ ของกลุ่มทุน โดยที่กลุ่มทุนไม่จำเป็นต้องเข้าไปจัดการที่ดิน และทรัพยากรการผลิตอื่นๆ ด้วยตนเอง โดยเฉพาะการผลิต ภายใต้ไร่ขนาดใหญ่ (plantation) เพราะการจัดการของชาวนาในการใช้ที่ดิน มีศักยภาพมาก จนกลุ่มทุนไม่สามารถจะเข้ามาจัดการเองได้ การควบคุมปัจจัยการผลิตบางอย่าง และควบคุมระบบตลาดของผลผลิตนั้น จึงมีความสำคัญในลักษณะที่เป็นเงื่อนไข บีบบังคับให้ ชาวนาต้องทำการเพาะปลูก ตามความต้องการและข้อกำหนดของทุน จากการศึกษาของประเทือง ดังกล่าวปรากฏว่าการเกษตรพันธะสัญญา เป็นความสัมพันธ์แห่งการขูดรีด ระหว่างชาวนา กับกลุ่ม ทุนที่พัฒนาจากระบบความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ ในสังคมชาวนาภาคเหนือ ที่เกษตรกรต้องพึ่งทุน และ ระบบตลาด ทำให้ตกอยู่ในภาวะเสียเปรียบมากยิ่งขึ้น จนต้องบีบรัดตัวเอง (self-exploitation) เพื่อความอยู่รอด (ประเทือง 2537)

ประเทือง (เพ็งอ้าง) ยังได้ชี้ให้เห็นว่าระบบการเกษตรแบบมีพันธะสัญญา ยังมี ลักษณะที่เป็นเงื่อนไขที่สำคัญในการสืบทอดความสัมพันธ์แบบทุนนิยมคือระบบทุนได้แสดงให้เห็นถึงความซับซ้อนในการดูดซับส่วนเกินของชาวนาโดยไม่จำเป็นต้องรวมศูนย์ที่ดิน และเข้าไป จัดการที่ดิน แรงงานตามหลักการของทุนนิยมศูนย์กลาง แต่ระบบทุนนิยมในสังคมชาวนาภาคเหนือ ของประเทศไทย กลับใช้ระบบการผลิตภายใต้เกษตรพันธะสัญญา เป็นกลไกสำหรับควบคุมการจัด การที่ดิน แรงงาน และทรัพยากรน้ำของชาวนาให้มาทำการผลิตภายใต้การลงทุนของกลุ่มทุน พร้อม กับแสดงกระบวนการดูดซับส่วนเกินจากชาวนาภายใต้กระบวนการผลิตแลกเปลี่ยนสินค้าภายใต้ ระบบการผลิตนี้กลุ่มทุนจึงได้ผลประโยชน์จากชาวนาแน่นอนมากยิ่งขึ้นจากเงื่อนไขของพันธ ะสัญญา หรือนัยหนึ่งกลุ่มทุนใช้ระบบเกษตรพันธะสัญญาเพื่อแสดงหาผลประ โยชน์จากประสิทธิ ภาพการผลิตของชาวนาขนาดกลุ่มต่างๆที่ยังครอบครองปัจจัยการผลิตอยู่โดยกระบวนการดูดซับ มูลค่าส่วนเกินที่หลากหลายรูปแบบ และมีการผนึกกับกลไกของท้องถิ่นเพื่อดึงชาวนาเข้าสู่ระบบ การผลิตแบบนี้ ให้มากยิ่งขึ้น (ประเทือง, 212-213)

จากกระบวนการดูดซับส่วนเกินนั้น ประเทือง(อ้างแล้ว) ได้เสนอว่าเกิดขึ้นภายใต้ เงื่อนไขจากการที่กลุ่มทุนสามารถเข้าถึง และควบคุมทรัพยากรการผลิต และระบบตลาดได้ดีกว่า

ชวานากลุ่มอื่นๆ ซึ่งตรงกับข้อเสนอของของ เดียร์ (2528) ที่เห็นว่าจากการที่ตำแหน่งของชวานาถูกจัดระบบ ให้ตกอยู่ภายใต้ความสัมพันธ์ทางการผลิต และการแลกเปลี่ยนสินค้าแบบทุนนิยม นั้น ส่งผลทำให้ชวานาแต่ละครอบครัวต่างถูกดูดซับมูลค่าส่วนเกินในหลาย ๆ แบบ ภายใต้ความสัมพันธ์กับชนชั้นอื่นๆ อาทิ การถูกขูดรีดจากทุนการผลิต นายทุนเงินกู้ ทุนพาณิชย์ ทุนโดยรัฐ และตัวรัฐเอง การถูกขูดรีดอย่างหนักหน่วง เหล่านี้มีผลทำให้ชวานาไม่สามารถดำเนินการสะสมทุนได้ เพราะการเพิ่มผลิตภาพแรงงานในภาคเกษตรกรรมด้วยเทคโนโลยีใหม่ ๆ แม้จะทำให้ผลผลิตต่อไร่ของชวานาเพิ่มขึ้นก็ตาม แต่ชวานากลับถูกควบคุมโดยทุนที่เข้มข้นขึ้น ผ่านการทำสัญญาซื้อขายผลผลิตล่วงหน้า และควบคุมคุณภาพของผลผลิตโดยให้ปัจจัยการผลิตในรูปสินเชื่อเป็นผลทำให้ชวานาต้องขยายเวลาการทำงานออกไปมากขึ้น และเร่งรัดมากขึ้น แต่ค่าตอบแทนต่อหน่วยแรงงานมิได้เพิ่มตามไปด้วย ทั้งหมดนี้คือกลไกการครอบครองมูลค่าส่วนเกินแบบสัมบูรณ์(เดียร์ และแจนารี อังแล้ว 2528: 21-2 , ประเทือง 2537 : 212-213)

นอกจากนี้ ระบบการเกษตรแบบพันธะสัญญา ยังเป็นกลไกสำคัญในการบงการให้ชวานาให้มาอยู่ภายใต้การบงการควบคุมของทุน ภายใต้ระบบการผลิตแบบมีสัญญา นั้นกลุ่มทุนได้อาศัยเงื่อนไขสำคัญ สองประการในการควบคุมชวานาคือ ประการแรก อาศัยความเหนือกว่าในการเข้าถึงปัจจัยทุน และการเข้าถึงตลาด เป็นเงื่อนไขคั้งชวานาเข้าสู่พันธะสัญญา ประการที่สอง อาศัยความเหนือกว่าในการเข้าถึงอำนาจ รัฐ และการใช้อำนาจรัฐ และการประสานกับกลุ่มอำนาจท้องถิ่น (local power : ผู้เขียน) เป็นเงื่อนไข สำหรับคั้งชวานาเข้าสู่ความสัมพันธ์การผลิตแบบทุนนิยมในขั้นตอนของการผลิต แบบมีพันธะสัญญา ซึ่งลักษณะสำคัญของระบบเกษตรพันธะสัญญา คือ การที่กลุ่มชวานายังสามารถทำการผลิตขนาดเล็กในที่ดินของตนเองอยู่ก่อนข้างอิสระ กลุ่มทุนจะไม่มาเป็นเจ้าของที่ดินเอง แต่จะใช้เงื่อนไขที่กล่าวมาเป็นเครื่องมือเข้าไปควบคุมการใช้ที่ดินของชวานาให้ตอบสนองต่อตนเอง ในกรณีหอมหัวใหญ่ กลุ่มทุนเข้าไปควบคุมเงื่อนไข การจัดสรรสินเชื่อ จัดสรรเมล็ดพันธุ์ ควบคุมการดำเนินงานของสหกรณ์ และควบคุมระบบตลาด เป็นเงื่อนไข ทำให้ชวานาทำการผลิตให้ได้คุณภาพ ปริมาณ และเวลาส่งมอบที่มีมาตรฐาน แน่นนอน ตามที่กำหนดไว้ในสัญญา การใช้เงื่อนไขดังกล่าว กลุ่มทุนได้มีการเชื่อมประสานกับอย่างเป็นกระบวนการ ระหว่างกลุ่มทุนพ่อค้าในระดับชาติ กลุ่มนายทุนพ่อค้าในระดับท้องถิ่น พ่อค้าหน้า กลุ่มอำนาจท้องถิ่น กลไกอำนาจรัฐ ส่วนกลาง และกลไกอำนาจรัฐในท้องถิ่น เพื่อบีบบังคับให้ชวานา เข้าสู่การผลิตแบบมีพันธะสัญญา (ประเทือง เฟิงอั้ง : 213-214) อย่างไรก็ตามการผลิตภายใต้ระบบพันธะสัญญานั้นชวานามีกระบวนการตอบโต้และพยายามดิ้นรนเพื่อหลุดพ้นจากการควบคุมของกลุ่มทุนในรูปแบบที่หลากหลายด้วยเช่นกัน (ดูใน รุ่งรัตน์, 2539)

จากข้อเสนอของประเทือง จากการศึกษาในบริบทที่เป็นจริงดังกล่าว แสดงให้เห็น

ว่าระบบเกษตรพันธะสัญญา เป็นรูปแบบความสัมพันธ์ แบบใหม่ ที่กลุ่มทุนใช้เป็นกลไกจัดระบบความสัมพันธ์ทางการผลิต (social relation of production) แบบพึ่งพา ให้ดำรงอยู่ในชนบทไทย ซึ่งกลไกดังกล่าวเป็นกลไกสืบทอดความสัมพันธ์แบบทุนนิยม หรือกลไกผลิตซ้ำความสัมพันธ์แบบทุนนิยมให้ดำรงอยู่ต่อไป และในขณะเดียวกันก็เป็นกลไกดูดซับมูลค่าส่วนเกินที่ยกระดับสูงขึ้น ซึ่งจากข้อค้นพบของประเทืองดังกล่าวทำให้เขาสามารถโต้แย้งกับแนวความคิดกระแสหลักที่พยายามให้ความชอบธรรมกับระบบเกษตรพันธะสัญญา ให้แพร่หลายในชนบท และพยายามให้รัฐดำเนินนโยบายสนับสนุนระบบการผลิตดังกล่าว เนื่องจากนักคิดนักพัฒนา พิจารณาเห็นว่าระบบการผลิตแบบนี้จะสามารถพัฒนาประสิทธิภาพการผลิต แก้ไขปัญหาความยากจนในชนบทได้โดยเฉพาะระบบการผลิตนี้จะช่วยทำให้เกิดการพัฒนาเทคโนโลยี และถ่ายทอดเทคโนโลยีให้กับเกษตรกรผู้เข้าร่วมโครงการ ซึ่งจะส่งผลให้มีการเพิ่มผลิตภาพและคุณภาพของผลผลิตที่สำคัญ ระบบดังกล่าวยังสามารถเป็นผู้สร้างหลักประกันรายได้ ความแน่นอนของการขายสินค้า ให้กับชาวนา นักวิชาการกระแสหลักจะไม่ตั้งคำถามต่อระบบเกษตรแบบนี้ว่าจะส่งผล ในด้านที่สร้างปัญหาให้กับครัวเรือนชาวนาหรือไม่อย่างไร แต่จะสรุปไว้เสมอว่าระบบดังกล่าว เป็นระบบที่เหมาะสม ในการพัฒนาระบบการผลิตของชาวนา ดังนั้นการศึกษาที่ผ่านมาจึงไม่ได้ตรวจสอบที่ระบบแต่จะพยายามศึกษาเงื่อนไขภายนอก โดยเฉพาะข้อจำกัดของชาวนา ที่เป็นเงื่อนไขสำคัญไม่อาจจะทำให้ระบบนี้พัฒนาขึ้นได้ โดยงานเหล่านี้จะศึกษาเฉพาะปรากฏการณ์ของปัญหาไม่ได้สืบสวน หาสาเหตุที่เป็นกระบวนการจัดความสัมพันธ์ระหว่าง ผู้ให้พันธะสัญญา กับผู้อยู่ภายใต้พันธะสัญญา ว่าก่อร่างขึ้นมาได้อย่างไรในบริบท และเงื่อนไขใด การละเลยดังกล่าว จึงทำให้มองไม่เห็นปัญหาในระดับโครงสร้าง และส่งผลให้รัฐดำเนินนโยบาย พัฒนาภาคเกษตรโดยนโยบาย ส่งเสริมระบบเกษตรพันธะสัญญา ระบบเกษตรเชิงพาณิชย์อย่างแพร่หลายในปัจจุบัน

ที่สำคัญไปกว่านั้นข้อค้นพบดังกล่าวสอดคล้องกับแนวความคิดของ Bernstein (1981) ที่เสนอว่าการที่ชาวนาถูกบีบให้เข้าสู่ระบบผลิตแบบสินค้า (commodity economic) โดยการทำลายระบบการผลิตดั้งเดิม โดยกระบวนการที่หลากหลาย นั้นทำให้เงื่อนไขแห่งการยังชีพของชาวนาถูกทำลายไป ดังนั้นการที่ชาวนาจะผลิตขึ้นใหม่ (เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ : ผู้เขียน) จึงมีแนวทางเดียว คือต้องเข้าสู่วงจรความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยม หรือระบบเศรษฐกิจแบบผลิตสินค้า ซึ่งระบบดังกล่าวจะทำให้ชาวนาสัมพันธ์กับกลุ่มทุนเอกชนที่หลากหลาย และกลุ่มทุนโดยรัฐ และตัวรัฐเอง โดยการผลิตเพื่อขายนี้ มูลค่าที่ชาวนาผลิตขึ้นได้จะถูกแบ่งไปเป็นของรัฐและทุน ขณะเดียวกันชาวนาต้องนำไปซื้อสินค้าเพื่อการยังชีพ สำหรับทดแทนพลังแรงงานที่สูญเสียไป ซึ่งการผลิตในรูปแบบนี้คือลักษณะของการผลิตซ้ำแบบธรรมดา (simple reproduction squeeze) (Bernstein 1981 :425-427)

ดังนั้น การวิเคราะห์ชาวนา และความสัมพันธ์กับกลุ่มทุน และรัฐ ภายใต้พื้นฐานความสัมพันธ์ทางด้านการผลิตแบบพันธสัญญา ดังกล่าวจะทำให้เข้าใจกลไกของรัฐ และทุนในการผนวกชาวนาให้เข้าสู่ความสัมพันธ์เชิงสินค้าแบบเข้มข้น ในช่วงระยะเวลาการเปลี่ยนผ่านสู่สังคมทุนนิยมของสังคมชาวนาในประเทศไทย และนอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นถึงผลกระทบเมื่อชาวนาได้เข้าสู่ระบบความสัมพันธ์แบบพันธสัญญา โดยเฉพาะประเด็นวิเคราะห์ที่พิจารณาว่ากระบวนการผลิตของชาวนาภายใต้ความสัมพันธ์ชนิดนี้จะตกอยู่ภายใต้แรงบีบคั้นจากกลุ่มทุนหลายรูปแบบ และการผลิตของชาวนาก็จะเป็นการผลิตซ้ำแบบธรรมดา เพราะการผลิตในรูปแบบพันธสัญญาเป็นรูปแบบหนึ่งของการผลิตเชิงพาณิชย์ในสังคมชาวนา ที่มีลักษณะการผลิตที่ต้องเพิ่มต้นทุนการผลิตอยู่ตลอดเวลาแต่ผลตอบแทนที่ชาวนาได้รับกลับลดน้อย สิ่งเหล่านี้ทำให้ชาวนาต้องพึ่งพาทุนเพิ่มมากขึ้นทุกขณะ หรือชาวนาต้องเข้าสู่วงจรหมุนเวียนของทุนเพิ่มมากยิ่งขึ้น และทำให้ต้องขยายเวลาการทำงานของพลังแรงงานมากยิ่งขึ้น ตลอดจนเร่งรัดแรงงานพร้อมกับลงทุนเพิ่มทุกรูปแบบการผลิตปรากฏการณ์เช่นนี้ชาวนาจะอยู่ในภาวะที่ยากลำบากอย่างยิ่ง ซึ่งการศึกษาในประเด็นนี้จะเป็นการรอบคอบคิดสำคัญที่จะทำให้เข้าใจว่า “ความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน” นั้น ถูกผลิต และผลิตซ้ำได้อย่างไรในกระบวนการผลิตพืชพาณิชย์ ซึ่งเป็นประเด็นสำคัญของการศึกษาในครั้งนี้

4. แนวความคิด ความสัมพันธ์ภายใต้อำนาจท้องถิ่น (local power)¹

รูปแบบความสัมพันธ์แบบอำนาจท้องถิ่นเป็นอีกรูปแบบความสัมพันธ์หนึ่งที่มีพลวัตมาช้านานในสังคมชนบทไทยโดยปรากฏขึ้นควบคู่กับความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ภายใต้ระบบความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบยังชีพ (subsistence economy) แต่เมื่อมีการเปลี่ยนผ่านสู่ระบบการผลิตเชิงพาณิชย์ อำนาจท้องถิ่นมีความเข้มข้นยิ่งขึ้น เพราะได้ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอำนาจทุนและอำนาจรัฐของส่วนกลาง หรือรูปแบบความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้มีพัฒนาการตามขั้นตอนของประวัติศาสตร์ และปรากฏชัดขึ้นเมื่อระบบราชการขยายตัวเข้าสู่สังคมชนบทในช่วง 3-4 ทศวรรษที่ผ่านมา ระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ จึงปรับเปลี่ยนเพิ่มเติมบทบาทจากการใช้อำนาจทางการเมือง และสังคม มาทำหน้าที่ทางด้านเศรษฐกิจพร้อมกัน โดยเฉพาะในฐานะกลไกที่จัดระเบียบความสัมพันธ์เพื่อการควบคุม ผู้ที่อยู่ใต้อำนาจ ในการดำเนินการผลิตให้ตอบสนองความต้องการของรัฐและของกลุ่มทุน ระบบดังกล่าวนี้จึงเป็นภาวะพึ่งพา ระหว่างผู้มีอำนาจ และผู้ที่อยู่ภายใต้อำนาจอีกระบบหนึ่ง

¹ อำนาจท้องถิ่น เป็นระบบการเมืองในระดับท้องถิ่นที่มีเครือข่ายเชื่อมโยงกับอำนาจทางการเมืองหรืออำนาจรัฐจากภายนอกโดยอำนาจการเมืองจากภายนอกอาศัยการเชื่อมโยงชุมชนชนบทจากอำนาจท้องถิ่นในขณะเดียวกันก็พยายามสถาปนาอำนาจท้องถิ่นให้อยู่ภายใต้การควบคุมของอำนาจจากภายนอกผลตอบแทนที่อำนาจท้องถิ่นได้รับคือความสามารถในการเข้าถึงทรัพยากร การจัดการการผลิตเชิงพาณิชย์ และระบบตลาด

ในบทความเรื่อง “อำนาจท้องถิ่นและความแตกต่างทางด้านชนชั้นในชนบท” ของ เทอร์ตัน (แปลเป็นไทยใน อนุสัญญา 2533,31-73) ได้เสนอว่า ความสัมพันธ์ทางสังคมในชนบท ปัจจุบันยังไม่สามารถเรียกได้ว่าเป็นความสัมพันธ์แบบชนชั้นในขณะนี้ เนื่องจากลักษณะการก่อร่างของชนชั้น(class formation) ยังไม่ชัดเจน โดยเฉพาะปัจจัยทางด้านการเมือง และอุดมการณ์ในบริบทที่ชนบทมีความสัมพันธ์กับรัฐ และทุน ซึ่งจะทำให้ทราบถึงกลไกต่างๆ ในการจัดขวางไม่ให้เกิดการแยกตัวของชนชั้นในชนบท (ทำให้ปัญหาชุดครืดในชนบทไม่ได้รับการต่อต้านอย่างเท่าที่ควร : ผู้เขียน) (อนุสัญญา 2533,16-17)

เทอร์ตัน ได้ให้ความสำคัญ กับแนวความคิด บรรดาอำนาจท้องถิ่น (local power) ในบทบาทของการเป็นกลไกเชื่อมต่อระหว่างกลุ่มชนอำนาจ (power bloc) ที่อยู่ภายนอกชนบท ให้สามารถเข้ามาปฏิบัติการณ์ได้ในระดับชนบท กลุ่มอำนาจท้องถิ่นจะประกอบด้วยบุคคลที่ครองอำนาจทางการเมือง และทางเศรษฐกิจในระดับต่างๆ เช่นระดับหมู่บ้าน จะมีชนระดับนำ จำนวนหนึ่งซึ่งสะสมความมั่งคั่งสามารถควบคุมทรัพยากรสำคัญไว้ในมือ มีอำนาจ และมีเกียรติ ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่มี คนเหล่านี้สะสมความร่ำรวยขึ้นมาได้โดยการตั้งสมส่วนเกิน (surplus) จากการค้าขาย การให้เช่าที่ดิน การให้เงินกู้ การจ้างแรงงาน หรือร่ำรวยเพราะมีบทบาทเชื่อมโยงอยู่กับภาครัฐ จึงได้รับเงินกู้มากกว่า ได้รับการจัดสรรที่ดินของรัฐ และ ขายผลผลิตได้ในราคาประกัน ฯลฯ ชนชั้นระดับสูงเหล่านี้จะมีความสัมพันธ์ อย่างหลากหลายกับชาวบ้านทั่วไปในแง่เศรษฐกิจ สังคม และการเมือง คือคนเหล่านี้จะอยู่ในฐานะ ผู้ว่าจ้าง เจ้าของที่ดิน พ่อค้า ผู้ให้กู้ เจ้าของโรงสี กรรมการกลุ่มเกษตรกร สถาตาบาล กลุ่มลูกเสือชาวบ้าน ฯลฯ อีกทั้งในขณะเดียวกัน กลุ่มเหล่านี้ ยังสามารถเสริมฐานะให้แข็งแกร่งขึ้นได้อีกด้วยการอุปถัมภ์ภายในหมู่บ้าน และชาวบ้านอื่นๆ เช่นทาง สังคม ศาสนา หรือด้านอื่นๆ ที่นอกเหนือ จากการอุปถัมภ์ทางด้านเศรษฐกิจ การกระทำความดี จัดได้ว่าเป็นการสร้างความรักชอบธรรม และการยอมรับ ซึ่งมีผลช่วยลดทอน หรือบดบังความขัดแย้งในชนบทได้ สามารถผลิตซ้ำ ความสัมพันธ์แบบเดิมได้อีกต่อไป และในระดับอำเภอ ชนชั้นสูงนี้จะประกอบด้วยข้าราชการจากกระทรวงต่างๆ เจ้าของที่ดิน รายใหญ่ พ่อค้าผู้รับเหมา เจ้าของกิจการขนส่ง ฯลฯ คนเหล่านี้จะสัมพันธ์โยงใยต่อไปในระดับจังหวัด และระดับชาติอีกทอดหนึ่ง โดยผ่านกระบวนการเชื่อมต่อ ซึ่งความสัมพันธ์ดังกล่าวแม้ไม่ใช่ความสัมพันธ์เชิงชนชั้น แต่มีความสำคัญในการเข้าใจปัญหาชนบทได้ (ในอนุสัญญา อ้างแล้ว,18)

ในภาคเกษตรนั้น เทอร์ตัน พิจารณาว่าผู้ผลิตส่วนใหญ่ เป็นผู้ผลิตรายย่อยซึ่งยังคงเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต ถึงแม้จะสามารถควบคุมปัจจัยการผลิตได้น้อยลงทุกที และต้อง แเบกรับผลของการที่ต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับระบบทุนนิยม (ถูกชุดครืดมูลค่าส่วนเกิน การบงการกระบวนการจัดการผลิต การสูญเสียอำนาจในการตัดสินใจในกระบวนการผลิต : ผู้เขียน) และการควบคุมใน

ระบบตลาด (เช่นการขายผลผลิตได้ในราคาต่ำ ขณะที่ต้องซื้อปุ๋ย ยาฆ่าแมลง เมล็ดพันธุ์ ฯลฯ ในราคาสูง เป็นต้น) ในแง่ที่ผู้ผลิตจึงไม่ได้เกี่ยวกับ กับความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบทุนนิยมโดยตรง การพิจารณาฐานะหรือลักษณะของคนเหล่านี้ โดยศึกษาวิถีการผลิตแบบครอบงำ (dominant mode of production) เพียงประการเดียวจึงไม่เพียงพอ ซึ่งจะก่อให้เกิดการคว่นสรุป เกินไปที่จะนิยามคนเหล่านี้ว่าเป็นชนชั้นใด ชนชั้นหนึ่ง ผู้ผลิตคนหนึ่งอาจจะเป็นทั้งเจ้าของที่ดิน เป็นผู้เช่าแบ่งส่วนเกิน เป็นผู้รับจ้าง เป็นผู้ว่าจ้าง เป็นพ่อค้า แม้ค้ารายย่อย ในตัวคนเดียวก็ได้ และยังพิจารณาในระดับจิตสำนึก แล้ว “การก่อร่างทางชนชั้น” และ “จิตสำนึกของชนชั้น” (class consciousness) ในหมู่ผู้ผลิตในชนบทมิได้เป็นรูปเป็นร่างชัดเจนแต่อย่างไร (ในอนันตญา, 18-19)

จากลักษณะความสัมพันธ์ดังกล่าว จึงกล่าวได้ว่า ความขัดแย้ง (ปัญหา) ที่เด่นชัดในชนบทหาได้เป็นความขัดแย้งทางชนชั้นเสมอ หากแต่เป็น ความขัดแย้งระหว่างผู้ผลิตซึ่งมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ยากจนหมิ่นเหม่ กับกลุ่มชนีกอำนาจของรัฐ หรือความขัดแย้งระหว่างประชาชนกับราชการเสียมากกว่า ซึ่งความขัดแย้งดังกล่าวเกิดจากการพยายามครอบงำทางการเมือง หรือการครอบงำทางด้านอุดมการณ์ โดยเฉพาะกระบวนการสร้างวาทกรรม (discourse) เพื่อป้องกันปิดบังความรู้สึกนึกคิดความสำนึกทางชนชั้น โดยในบริบทสังคมปัจจุบันนั้นปรากฏว่ารัฐไทย ประสบความสำเร็จระดับหนึ่งในการครอบงำความเป็นใหญ่เหนือสังคม พร้อมกับกลุ่มชนีกอำนาจ ของรัฐ (power bloc) การเชื่อมต่ออย่างเป็นรูปธรรมในระดับต่างๆ นั้น เกิดขึ้นท่ามกลางเครือข่ายความสัมพันธ์อันสลับซับซ้อน ซึ่งเป็นความสัมพันธ์มากมายหลายชนิดไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ทางด้านการเมือง ความสัมพันธ์ทางด้านวัฒนธรรม ด้านเศรษฐกิจ หรือความสัมพันธ์ระดับอุดมการณ์ ฯลฯ ทั้งในด้านที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการที่ถูกและไม่ถูกต้องตามกฎหมาย ทั้งที่เป็นสาธารณะ และเป็นส่วนบุคคล และด้วยวิธีการนี้เอง ประกอบกับวิธีการอื่นๆ รัฐไทยก็สามารถเพิ่มพูนประโยชน์สร้างความแข็งแกร่งให้แก่รัฐเอง และสามารถเอื้ออำนวยพัฒนาการทุนนิยมให้ดำรงอยู่ต่อไปในชนบทได้ เพราะสามารถขัดขวางและบั่นทอนความสามารถของชาวนา ในการฉีกกำลังกัน และการจัดองค์กรในหมู่ผู้ผลิตในชนบท และขัดขวาง โอกาสที่ความขัดแย้งทางชนชั้นจะปะทุขึ้นมาด้วย (อนันตญา, 19-20)

การศึกษาเรื่องอำนาจท้องถิ่นเป็นการมองระบบความสัมพันธ์ ผ่านอุดมการณ์อำนาจทางสังคมระหว่าง ผู้คนที่มีอำนาจ ซึ่งอาจจะเป็นผู้ครอบครองปัจจัยการผลิต หรือตำแหน่งทางด้านสังคม เช่นข้าราชการ ทหาร ตำรวจ กับผู้ไร้อำนาจ ในชุมชนซึ่งส่วนใหญ่คือชาวนาขนาดเล็ก และกลุ่มชาวนาไร้ที่ดิน จะทำให้เข้าใจถึงกลไกที่หลากหลายในการสืบทอดความสัมพันธ์ทางการผลิตเชิงพาณิชย์ที่ทำให้ชาวนาคงอยู่ภายใต้ความสัมพันธ์ชนิดนี้อยู่ต่อไป โดยเฉพาะการบดบังความขัดแย้งของกลุ่มคนผู้ด้อยโอกาส ไม่ให้ล่วงรู้ถึงความขัดแย้ง และการถูกขูดรีดจากผู้ครอบครอง

ปัจจัยการผลิต ซึ่งกลไกทางอุดมการณ์ และการจัดระเบียบความสัมพันธ์ แนวคิดจะเป็นกลไกที่มีประสิทธิภาพในการทำหน้าที่ยังกล่าว เป็นอย่างดี ดังนั้นการศึกษาระบบความสัมพันธ์ชนิดนี้จึงเป็นประโยชน์ โดยตรงต่อความเข้าใจกระบวนการผลิตซ้ำ ความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน ภายใต้การอาศัยกลุ่มอำนาจท้องถิ่น โดยเฉพาะกับกลุ่มเจ้าหน้าที่ มาจาก “นอกระบบการเงิน”

ดังที่กล่าวไว้แล้วว่าทุกรูปแบบความสัมพันธ์จะมีลักษณะร่วมกันคือมีลักษณะของความสัมพันธ์สัมพันธ์ทางสังคมการผลิต (social relation) ซึ่งลักษณะดังกล่าวจึงทำให้ระบบความสัมพันธ์ที่กล่าวข้างต้นทำหน้าที่กำหนดการควบคุม การเข้าถึง และการจัดการและการแบ่งปันผลประโยชน์จากกระบวนการผลิต ซึ่งจะให้มีลักษณะของความสัมพันธ์ระหว่างผู้มีอำนาจเหนือกว่ากับผู้ต้องพึ่งพาในหลายรูปแบบคือ หากควบคุมที่ดิน ก็จะแสดงออกด้วยความสัมพันธ์เชิงค่าเช่า และคุณค่าส่วนเกินในรูปแบบของ “ค่าเช่า” (rent) หรือหากควบคุมปัจจัยการผลิตหรือระบบตลาด ก็จะแสดงออกในรูปแบบความสัมพันธ์แบบพันธสัญญา หรือระบบอุปถัมภ์ โดยได้รับผลประโยชน์ในรูปแบบของกำไร เป็นต้น

1.3.3 แนวความคิดเกี่ยวกับ “ความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน” (Debt Relation)

ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วว่าทั้งที่ปัญหาหนี้สินทวีความรุนแรงขึ้นทุกขณะ โดยเฉพาะหนี้สินในภาคเกษตร หรือหนี้สินของชาวนาในชนบท แต่การหยิบยกปัญหาหนี้สินมาศึกษาหรือ องค์ความรู้เกี่ยวกับปัญหาหนี้สิน กลับค่อนข้างมีน้อย และหากจะศึกษาปัญหาหนี้สินก็มักจะมีลักษณะของการศึกษาอย่างแยกส่วน โดยเน้นศึกษาลักษณะพฤติกรรมลูกหนี้หรือชาวนา เน้นศึกษาปัญหาหนี้สินผ่านปรากฏการณ์ผิวเผินเช่นวิเคราะห์สาเหตุการเป็นหนี้ของชาวนาเกิดจากบุคลิกภาพของชาวนาเองที่เกียจคร้านหรือไม่มีความกระตือรือร้นในการพัฒนาหลังการผลิตใหม่ๆ หรือเกิดจากระบบการผลิตที่ล่าสมัย หรือเกิดจากธรรมชาติที่ไม่เอื้ออำนวยต่อการผลิต เป็นต้น และขณะเดียวกันก็ให้ความสำคัญแก่กลไกของสินเชื่อในระบบเพื่อแก้ไขปัญหาหนี้สินและช่วยพัฒนาประสิทธิภาพการผลิตซึ่งสามารถแก้ไขปัญหาความยากจนของเกษตรกรในชนบทได้สำเร็จ(พันธ์ทุม2515;ทองโรจน์,2521) หรือการวิเคราะห์สาเหตุของปัญหาของหนี้สินโดยเน้นที่ปัจจัยทางด้านกายภาพ เช่น การขาดที่ดินทำกิน ปัญหาแหล่งน้ำที่ไม่พอเพียงต่อกระบวนการผลิต ปัญหาพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ไม่ได้คุณภาพ ปัญหาเรื่องการขาดปุ๋ย ทำให้ผลผลิตตกต่ำ ซึ่งส่งผลให้เกษตรกรขาดทุนและเข้าสู่วงจรหนี้สินหรือไม่ก็พิจารณาสาเหตุการเป็นหนี้มาจากการที่เกษตรกร ผู้เป็น “ลูกหนี้” มีพื้นฐานทางการศึกษาน้อย มีสุขภาพพลานามัยไม่ดี (ดู รายงานของคณะกรรมการเกษตรกร และสหกรณ์ 2532 ; ฝ่ายวิจัยธุรกิจและสังคมเกษตรกร 2530 เป็นต้น)

ในอีกด้านหนึ่งเน้นศึกษาในส่วนของเจ้าหน้าที่ หรือระบบสินเชื่อ ก็จะศึกษาโดยเน้น

ศึกษาโครงสร้างสินเชื่อ ลักษณะกลไก เงื่อนไข ของสินเชื่อ ประสิทธิภาพการบริการสินเชื่อ ดังนั้น ในทางการปฏิบัติผลการศึกษา “สินเชื่อ” โดยเฉพาะสินเชื่อเกษตรกรซึ่งแพร่หลายในปัจจุบันกลับได้ รับการยอมรับให้เป็นกลไกสำคัญทางด้านเศรษฐศาสตร์ที่เป็นกลไกสำคัญในการพัฒนาผลิตภาพ ทางการเกษตรเชิงพาณิชย์เพิ่มมากขึ้น ดังนั้นงานต่างๆ ที่ศึกษาด้านสินเชื่อจึงเป็นการศึกษาถึงโครงสร้างรูปแบบ (เช่นงานของ นิพนธ์ พัวพงศกร 2534, ประดิษฐ์ 2516) หรือศึกษากระบวนการทำงานของสินเชื่อ บทบาทและประสิทธิภาพการดำเนินงานของสินเชื่อในการพัฒนาภาคเกษตร (เช่นงานของธนาคารแห่งประเทศไทย 2523 ; กลุ่มพัฒนาสินเชื่อการเกษตรในประเทศไทย 2523 ; จันทรพีญ 2525; อัมมาร์ 2534 ; วันรักษ์ 2531; เพลินพิศ 2530) หากจะพิจารณาปัญหาของสินเชื่อ ก็เป็นเพียงการพิจารณาในประเด็นความล้มเหลวของลูกหนี้ที่ไม่สามารถชำระคืนเงินกู้ได้ (เทียนชัย 2533 ; ธนาคารแห่งประเทศไทย 2523) เป็นต้น

ถึงแม้ว่าปัญหานี้สินเชื่อจะมีความข้องเกี่ยวกับ ระบบสินเชื่อ เป็นอย่างมาก ทั้งแหล่งสินเชื่อนอกระบบ และแหล่งสินเชื่อในระบบ ด้วยเหตุที่ว่าระบบสินเชื่อทั้งสองแหล่งคือที่มาโดยตรงของ ความสัมพันธ์ระหว่าง เจ้าหนี้ และ ลูกหนี้ แต่อย่างไรก็ตามการศึกษาที่ผ่านมามักจะละเลย การศึกษาประเด็นมูลเหตุพื้นฐานที่ก่อให้เกิดสินเชื่อขึ้น และต่อมาทำให้สินเชื่อเป็นสาเหตุเบื้องต้นของหนี้สิน พร้อมกันนั้นก็ละเว้นการศึกษาความเกี่ยวพันระหว่างสถาบันเจ้าหนี้กับกลุ่มลูกหนี้ในระดับความสัมพันธ์ทางสังคม ในรูปแบบ ความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน ซึ่งไม่สามารถดำรงความสัมพันธ์อยู่ได้โดยไม่มีบริบท และเงื่อนไขที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะบริบทการขยายตัวของระบบทุนนิยมในรูปแบบการผลิตพืชเชิงพาณิชย์

การวิเคราะห์ปัญหานี้สินเชื่อจากกรอบคิดดังกล่าวนี้เป็นลักษณะของการแยกส่วนวิเคราะห์ทำให้วงการวิชาการที่ศึกษาเกี่ยวกับปัญหานี้สินเชื่อที่ผ่านมาประสบกับภาวะขาดแคลนองค์ความรู้เกี่ยวกับปัญหานี้สินเชื่อ ที่เหมาะสมสำหรับเสนอแนวทางแก้ไขปัญหา เนื่องจากการศึกษาเรื่องปัญหา“หนี้สิน”ที่ผ่านมานอกจากจะเน้นวิเคราะห์แบบแยกส่วนแล้วยังละเลยประเด็นการศึกษาปัญหานี้สินเชื่อในระดับความสัมพันธ์ระหว่าง“เจ้าหนี้”และ“ลูกหนี้”ในระดับความสัมพันธ์ทางสังคม การผลิตที่จำเป็นอาศัยมุมมองด้านสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา และจำเป็นต้องศึกษารูปแบบการจัดการเงินกู้ในรูปแบบการผลิตและตลาดเชิงพาณิชย์ภายใต้บริบททุนนิยม ดังนั้นจึงทำให้การวิเคราะห์ปัญหานี้สินเชื่อ จึงละเลยการศึกษาริบทและเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องทำให้หมองข้ามข้อเท็จจริงที่ว่า การพัฒนาระบบสินเชื่อจากภายนอกเข้าสู่ภาคเกษตรมีความเหมาะสมกับบริบทและเงื่อนไขของสังคมชนบทหรือไม่ หรือละเลยศึกษาประเด็นสำคัญที่ว่าระบบสินเชื่อในระบบได้กลายเป็นกลไกทางสังคมในสังคมชนบทเพื่อชิงชวณาเข้าสู่ความสัมพันธ์เชิงหนี้สินได้อย่างไร ภายใต้บริบทและเงื่อนไขใด ดังนั้นการวิเคราะห์ปัญหานี้สินเชื่อที่จะข้ามพ้นแนวคิดเดิม จึงจำเป็นต้องพิจารณาปัญหา

หนี้สินผ่าน กรอบแนวคิดความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน (debt relation) ซึ่งจะวิเคราะห์ได้ก็ด้วยการยก ระดับความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นความสัมพันธ์ทางสังคมการผลิต โดยเฉพาะวิเคราะห์ผ่านรูปธรรม ของกระบวนการจัดการเงินทุนหรือเงินกู้ภายใต้วิธีการผลิตเชิงพาณิชย์เท่านั้นจึงจะทำให้หลุดพ้นจากวิธี คิดแบบเดิม

จากการละเอียดศึกษาปัญหาหนี้สินในระดับความสัมพันธ์ทางสังคมการผลิต ทำให้ ปัจจุบันยังไม่มียานศึกษาที่กล่าวถึง “ความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน” โดยตรง มีนักวิชาการบางคน พยายามสร้างกรอบคิดความสัมพันธ์ทางการผลิตบางรูปแบบขึ้นมา พร้อมกับหารวมเอาระบบ ความสัมพันธ์เชิงหนี้สินเข้าเป็นส่วนหนึ่งของระบบความสัมพันธ์ดังกล่าว แนวความคิด “ความ สัมพันธ์เชิงค่าเช่า” (rent relation) แต่แท้จริงแล้วความสัมพันธ์เชิงค่าเช่ามีความแตกต่างจากระบบ ความสัมพันธ์เชิงหนี้สินอย่างน้อย 3 ประการด้วยกันคือ

ประการแรก ความสัมพันธ์เชิงค่าเช่ามักเน้นที่ฝ่ายหนึ่งอาศัยความเหนือกว่าในการ ควบคุมปัจจัยการผลิตที่สำคัญ คือ ที่ดิน แล้วนำที่ดิน ออกให้ผู้ด้อยกว่าในการเข้าถึงและควบคุมที่ ดิน โดยผ่านการเช่า โดยที่ดินยังเป็นกรรมสิทธิ์ของผู้ให้เช่า แต่นักวิชาการพยายามเสนอว่าปัจจัยการ ผลิตทุกอย่างในระบบการผลิตเชิงพาณิชย์จะได้มาก็ด้วยการเช่า (อานันท์ 2537) ซึ่งไม่เป็นความจริง เสมอไป อาทิ ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง เมล็ดพันธุ์ ฯลฯ เป็นปัจจัยการผลิตพิชพาณิชย์ ที่ผู้ผลิตได้มาโดยไม่ได้ ผ่านระบบการเช่า แต่เป็นระบบการซื้อ-ขาย ในรูปแบบธรรมดา หรือระบบการกู้ยืมที่มีดอกเบี้ย การ ที่ อานันท์ยกความสัมพันธ์เชิงค่าเช่าให้มีลักษณะนามธรรมสูงเช่นนี้จะทำให้ไม่เข้าใจพลวัต ของรูปแบบความสัมพันธ์ทางการผลิตในสังคมชนบทได้

ประการที่สอง ระบบความสัมพันธ์เชิงค่าเช่า (rent relation) ปรากฏเฉพาะใน ระบบการผลิตเชิงพาณิชย์เท่านั้น แต่ตรงกันข้ามระบบความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน (debt relation) จะ ปรากฏควบคู่ไปกับทุกระบบความสัมพันธ์ทางสังคมการผลิต ในวิธีการผลิตแบบทุนนิยม ไม่ว่าจะ ผลิตพืชหรือสัตว์เชิงพาณิชย์ การผลิตนอกภาคเกษตร รวมไปถึงการผลิตเชิงธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับ ตลาดพ่อค้าคนกลาง ซึ่งความกว้างขวางของระบบความสัมพันธ์เชิงหนี้สินที่ปรากฏรูปทุกรูปแบบ ของการผลิต เนื่องจาก “ความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน” เน้นการที่ฝ่ายหนึ่งที่เรียกว่านายทุนถือครองปัจจัย “ทุน” ซึ่งคือ “เงิน” ซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญสำหรับการผลิตทุกรูปแบบนี้เองและทุนหรือเงิน นี้แตกต่างจาก “ที่ดิน” ในระบบความสัมพันธ์เชิงค่าเช่าอย่างมีอำนาจนำมาใช้แทนที่กันได้เลยไม่ว่าจะ ในเชิงตรรกะ หรือในเชิง empirical สำหรับความสัมพันธ์เชิงค่าเช่า หรือความสัมพันธ์แบบอื่นๆ จะ ปรากฏเฉพาะในบางรูปแบบการผลิตเท่านั้น

ประการที่สาม ระบบความสัมพันธ์เชิงหนี้สินถือว่าเป็นระบบความสัมพันธ์ที่มี ความสัมพันธ์กับระบบความสัมพันธ์ทางการผลิตทุกอย่างในชนบทในลักษณะเป็นระบบความ

สัมพันธ์ที่แปลงรูปแบบหรืออาศัยระบบความสัมพันธ์ดั้งเดิมในชนบท เช่นระบบความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ ระบบความสัมพันธ์เชิงค่าเช่า ก่อร่างสร้างตัวขึ้นมา

ดังนั้นการให้ความสำคัญกับแนวคิดบางแนวคิดแล้วนำมาวิเคราะห์ปัญหาของสังคมชาวนาจะทำให้มีปัญหาในระดับการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ และไม่สามารถยกระดับอธิบายปัญหาสังคมชาวนาได้ในฐานะเป็นทฤษฎี เช่นความสัมพันธ์เชิงค่าเช่าจะไม่สามารถแก้ปัญหาชาวนาในเขตใกล้เมืองที่ไม่มีระบบค่าเช่าดำรงอยู่ได้เป็นต้น แต่ตรงกันข้ามความสัมพันธ์เชิงหนี้สินมีลักษณะในเชิงทฤษฎีค่อนข้างสูงกว่าในการอธิบายปัญหาสังคมชาวนา แต่อย่างไรก็ตามแนวคิดรูปแบบความสัมพันธ์ต่างๆ ในสังคมชาวนา ยังมีคุณูปการสำหรับการวิเคราะห์สังคมชาวนาเพียงแต่ต้องใช้โดยพิจารณาปรากฏการณ์ประกอบด้วย ไม่เช่นนั้นแนวคิดดังกล่าวจะมีลักษณะความล่องลอยขาดวิน ทั้งความสมบูรณ์เชิงตรรกะ และละเอียดรากฐานทาง empirical หรือเป็นเพียงวาทกรรมเท่านั้น และถึงแม้ว่ากรอบคิดความสัมพันธ์เชิงหนี้สินจะมีความสำคัญเพียงไรในการศึกษาปัญหาหนี้สิน ก็ไม่มีนักวิชาการใดหยิบยกปัญหาหนี้สินมาพิจารณาในระดับความสัมพันธ์ทางสังคมการผลิต

ในมิติความสัมพันธ์ด้านการผลิตความสัมพันธ์เชิงหนี้สินถือเป็นความสัมพันธ์ทางสังคมด้านการผลิต (social relation of production) อีกรูปแบบความสัมพันธ์หนึ่งเช่นเดียวกับความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ (patron - client relation) และความสัมพันธ์เชิงค่าเช่า (rent relation) ที่นักวิชาการได้เสนอเป็นแนวความคิดสำหรับการวิเคราะห์ปัญหาการเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนาไทยและยึดติดระบบความสัมพันธ์ทั้งสองรูปแบบดังกล่าวเป็นเครื่องมือหลักในการวิเคราะห์สังคม ซึ่งหากพิจารณาแล้วระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์และระบบความสัมพันธ์เชิงค่าเช่า นั้นมีควบคู่กันในชนบทไทยในลักษณะส่งเสริมซึ่งกันและกัน โดยเฉพาะระบบความสัมพันธ์เชิงค่าเช่าเน้นการควบคุมที่ดินในฐานะปัจจัยการผลิตเชิงพาณิชย์ในภาคเกษตรและนำที่ดินออกให้เช่าโดยเรียกเก็บ "ค่าเช่า" แต่หากรวมเอา "ทุน" และ "ดอกเบี้ย" เป็นเรื่องของความสัมพันธ์เชิงค่าเช่าด้วยแล้ว เท่ากับว่านักวิชาการเริ่มสับสนต่อแนวคิดความสัมพันธ์เชิงค่าเช่า เพราะละเอียดพิจารณาการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของความสัมพันธ์ในสังคมชนบทว่ามีพลวัตอย่างต่อเนื่อง ทั้งที่ระบบความสัมพันธ์เชิงค่าเช่าเองก็ก่อตัวขึ้นมาจากระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ส่วนหนึ่งด้วย

พัฒนาการของทุนนิยมในภาคเกษตรนั้นได้พัฒนารูปแบบการผลิตไปไกลมากกว่าการผลิตเชิงพาณิชย์ที่อาศัยการเช่าที่ดินอย่างเดียวแล้ว เช่นรูปแบบเกษตรพันธสัญญา ที่ไม่ปรากฏลักษณะของค่าเช่าอยู่เลย แม้จะมีระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ปรากฏอยู่บ้าง (ประเทือง 2537) ในขณะที่รูปแบบการผลิตและการตลาดในปัจจุบัน "เงินทุน" ได้กลายเป็นปัจจัยการผลิตหลัก และดูดซับมูลค่าส่วนเกินในรูปของดอกเบี้ยที่เป็นตัวเงิน (monetary) เป็นหลัก ไม่มีทำให้ผู้โดยเรียกเก็บ

ดอกเบ็ญเป็นผลผลิต (commodity) เหมือนความสัมพันธ์เชิงค่าเช่า ซึ่งหากเหมารวมเอาระบบความสัมพันธ์เชิงค่าเช่าเป็นรูปแบบเดียวในวิธีการผลิตแบบทุนนิยมจึงเท่ากับเป็นการ หลงประเด็นทางความคิด ซึ่งไม่ก่อเกิดประโยชน์ในการวิเคราะห์ปัญหาสังคมชาวนาโดยเฉพาะปัญหาหนี้สินได้

การพิจารณาปัญหาหนี้สินจะต้องพิจารณาผ่านกรอบคิด ความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน ซึ่งเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ที่มีความสำคัญและปรากฏขึ้นในช่วงแห่งการเปลี่ยนผ่านทางสังคมของสังคมชาวนาในช่วงที่มีการนำเอาการผลิตเชิงพาณิชย์มาแทนที่การผลิตเพื่อยังชีพแบบธรรมดาไปแล้ว และจะปรากฏเด่นชัดยิ่งขึ้นเมื่อการผลิตเชิงพาณิชย์ได้พัฒนาเข้าสู่ระบบทุนนิยมแบบเข้มข้นใช้เทคโนโลยีเพิ่มมากยิ่งขึ้น และระบบทุนนิยมได้ถูกเชื่อมโยงเข้าสู่ระดับโลก โดยที่ความสัมพันธ์เชิงหนี้สินเป็นความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกลุ่มชาวนากลุ่มต่างๆ ที่ทำการผลิตอยู่ในภาคเกษตรกรรมในชุมชนชนบทไทยที่เป็นหนี้สิน กับกลุ่มทุนที่หลากหลาย และรัฐ ตลอดจนโครงการพัฒนาของรัฐในรูปแบบต่างๆ ที่ดำรงอยู่ในฐานะเจ้าหนี้ซึ่งอาศัยความสามารถในการจัดการเงินกู้หรือจัดการทุนของครัวเรือนชาวนากลุ่มต่างๆ โดยดูดซับมูลค่าส่วนเกินจากชาวนาในรูปแบบของสินเชื่อ และอาศัยรูปแบบการผลิตและความสัมพันธ์ที่หลากหลายในการผนวกครัวเรือนชาวนาเข้าสู่วงจรหมุนเวียนของความสัมพันธ์เชิงหนี้สินเพิ่มมากยิ่งขึ้นทุกขณะ

ดังนั้นความสัมพันธ์เชิงหนี้สินจึงมีลักษณะที่เป็นกลไกที่สำคัญกลไกหนึ่งในการกำหนดให้แรงงานครัวเรือนชาวนาให้อยู่ภายใต้การจัดการของกลุ่มทุน โดยทางอ้อมโดยเป็นกระบวนการควบคุมแรงงานในรูปแบบ เป็นการควบคุมเหนือเงื่อนไขแห่งแรงงาน (condition of labour) ในปริมาตรของการผลิต และควบคุมเหนือเงื่อนไขแห่งการ กระจาย และการทำให้มูลค่าของผลผลิตที่ชาวนาผลิตได้บรรลุจริง อีกทั้งกลไกดังกล่าวยังถือเป็นรูปแบบหนึ่ง ในการดูดซับมูลค่าส่วนเกินของชาวนาจากการที่กลุ่มทุน และรัฐในรูปแบบของดอกเบ็ญ ที่เป็นตัวเงินที่มีการสะสมเพิ่มขึ้นตามเวลา ดังนั้นจึงทำให้ต้นทุนการผลิตของครัวเรือนชาวนาสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง ในขณะที่ผลตอบแทนต่ำ ซึ่งถือว่าเป็นกระบวนการทำงานของ “แรงบีบคั้นการผลิตแบบธรรมดา” (the simple reproduction squeeze) ที่ทำให้ครัวเรือนชาวนาต้องเพิ่มต้นทุนและแรงงานในการผลิตแต่ได้รับผลตอบแทนเพียงน้อยนิดและไม่สามารถดำเนินการผลิตซ้ำแบบขยาย (extended reproduction) ได้ หรือทำให้การผลิตของชาวนาดำรงการผลิตซ้ำแบบธรรมดา (simple reproduction) ไว้ต่อไป เนื่องจากไม่เพียงรายได้จากการผลิตของครัวเรือนชาวนาส่วนหนึ่งต้องสูญเสียไปในรูปแบบค่าเช่า (rent) เท่านั้นแต่ยังเสียดอกเบ็ญ (interest) จากสินเชื่อประเภท “เงินทุน” ที่มีอัตราสูงอย่างยิ่ง ในขณะเดียวกันรายได้อีกส่วนหนึ่งจำต้องใช้ในการบริโภคในครัวเรือน (individual consumption) คงเหลือเพียงน้อยนิด หรือคิดลบด้วยซ้ำไป ที่จะใช้สำหรับการลงทุนเพื่อการผลิต (productive consumption) ซึ่งทำให้ ชาวนาต้องเข้าสู่ความสัมพันธ์เชิงหนี้สินที่เข้มข้นยิ่งขึ้น ในการผลิตในรอบต่อไป (เช่น

ปรากฏการณ์การพอกหนี้สิน หรือการหมุนเงินเพื่อชดใช้หนี้โดยไม่ทำการผลิตที่แท้จริง) โดยเฉพาะ การขยายการควบคุมปัจจัยการผลิตที่ไม่ต้องเช่าหรือซื้อ เช่นแรงงานภายในครัวเรือน ที่ดิน และน้ำ ซึ่ง ถือเป็นกระบวนการสำคัญในการบีบรัดตัวเอง (และทรัพย์สินของสังคม) (self-exploitation) ที่เกิด จากแรงบีบบังคับทางเศรษฐกิจในรูปแบบการผลิตเชิงพาณิชย์ของชาวนาผู้ด้อยโอกาส ดังกล่าวข้าง ต้น ตัวอย่างเช่น การจัดการแรงงานอย่างเข้มข้นในภาคเกษตรกรรม และนอกภาคเกษตรกรรมใน รอบการผลิตต่างๆ ของครัวเรือนชาวนาเพื่อการดำรงอยู่ต่อไป

เนื่องจากหากพิจารณาความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน โดยพิจารณาผ่านปฏิสัมพันธ์ ระหว่างเจ้าหนี้กับลูกหนี้ในฐานะปัจเจกบุคคลโดยตรงแล้วจะมองไม่เห็นลักษณะของความสัมพันธ์ ทางการผลิตที่ปรากฏอยู่ภายใต้ความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน แต่จะมองเห็นเฉพาะความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยน (exchange relations) ที่หลากหลายและมีแนวโน้มไปในทางการแลกเปลี่ยนที่ไม่เท่าเทียมกัน ระหว่างผู้มั่งคั่งกับผู้ที่ยืมที่ต้องชำระค่ากู้ยืมด้วยดอกเบี้ย โดยหากยึดถือแนวคิดเคราะหดังกล่าวจึงเท่า กับให้ความสำคัญกับการศึกษารูปแบบความสัมพันธ์แบบระนาบเดียว ซึ่งจะให้เห็นปัญหาการ ผลิตซ้ำวงจรความสัมพันธ์เชิงหนี้สินไม่ได้ และขณะเดียวกันก็ไม่สามารถสืบสาวสาเหตุของปัญหา ได้เพราะจะหลงประเด็นการโยนความผิดไปให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง เพื่อหลีกเลี่ยงปัญหาดังกล่าวจึงต้อง พิจารณาปัญหาหนี้สินภายใต้แนวคิดความสัมพันธ์เชิงหนี้สินผ่านปฏิสัมพันธ์เชิงสถาบันระหว่าง กลุ่มเจ้าหนี้ และกลุ่มลูกหนี้ (ที่แต่ละฝ่ายมีหลายกลุ่ม) โดยศึกษาผ่านรูปธรรมของกระบวนการ จัดการเงินกู้ ว่าแต่ละฝ่ายมีเป้าหมายในการแลกเปลี่ยนแบบใด และใช้กลไก เงื่อนไขใดในกระบวนการ จัดการและจัดสรรผลประโยชน์ที่ได้รับจากเงินกู้ และมีรูปแบบความสัมพันธ์แสดงออกมาใน รูปแบบใดบ้าง ซึ่งการศึกษาดังกล่าวนี้จะทำให้พิจารณาปัญหาหนี้สินอย่างมีบริบท และมีพลวัตร โดยเฉพาะภายใต้วิถีการผลิตแบบทุนนิยม โดยมีรูปแบบการผลิตเชิงพาณิชย์เป็นรูปแบบหลักที่ ชาวนาได้นำเงินกู้เข้าไปจัดการ ซึ่งผลการศึกษาที่ผ่านมาได้เสนอแล้วว่าภายใต้รูปแบบการผลิตเชิง พาณิชยนั้นชาวนาต้องประสบกับเงื่อนไขที่เป็นอุปสรรคที่หลากหลายในการสะสมทุนจากการผลิต ที่เสียเปรียบ

จากการศึกษาที่ผ่านมาพบว่า ภายใต้ความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบทุนนิยม โดยเฉพาะรูปแบบการผลิตเชิงพาณิชย์ ในบริบทของสังคมไทยนั้นโดยเนื้อหาแล้วความสัมพันธ์ ดังกล่าวนี้อาศัยฐานภายใต้พื้นฐานที่ฝ่ายหนึ่ง เป็นผู้ควบคุมปัจจัยการผลิตสมัยใหม่ เช่น เงินทุน เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ยเคมี เครื่องจักรอุปกรณ์การเกษตร หรือแม้กระทั่งที่ดิน (ในระบบกรรมสิทธิ์ทรัพย์สิน เอกชน) ซึ่งถือเป็นการควบคุมปัจจัยการผลิตสำคัญพื้นฐานในกระบวนการผลิตเชิงพาณิชย์ในภาค เกษตรกรรม และในขณะเดียวกันผู้ควบคุมปัจจัยการผลิตเหล่านี้ก็ใช้ความเหนือกว่าในการเข้าถึง และการควบคุมซึ่งปัจจัยการผลิตดังกล่าว เป็นกลไกหลักเพื่อการแสวงหากำไรและสะสมทุนซึ่งดู

เสมือนว่าเป็นการบงการกระบวนการแรงงานภายในครัวเรือนของชาวนาที่ไม่สามารถเข้าถึงและควบคุมปัจจัยการผลิตได้ และกระบวนการผลิต ตลอดจนการแลกเปลี่ยนในระบบตลาดที่ชาวนายากจนไม่มีอำนาจต่อรอง ซึ่งกระบวนการบงการภายใต้ความสัมพันธ์การผลิตดังกล่าวถือว่าเป็นรูปแบบหนึ่งของกระบวนการบงการการผลิตของทุนต่อสังคมชาวนา ซึ่งเป็นการบงการแรงงานต่อทุนในรูปแบบ (formal subsumption of labor under capital) อันเป็นเงื่อนไขที่เกิดขึ้นก่อนการบงการแรงงานต่อทุนที่แท้จริง (real subsumption of labor under capital) ที่เคยเกิดขึ้นในช่วงที่ ทุนนิยมสามารถพัฒนาการได้เต็มที่ในสังคมตะวันตก และในขณะเดียวกันก็ใช้กลไกความสัมพันธ์เชิงหนี้สินเป็นเครื่องมือ หรือกลไกในการถ่ายโอนมูลค่าส่วนเกินที่ “ลูกหนี้” ผลิตให้แก่ “เจ้าหนี้” (นายทุนในระบบในระดับที่กว้างกว่าในหมู่บ้าน และนายทุนท้องถิ่น) ในรูปของ “ดอกเบี้ย” ซึ่งเป็นกระบวนการปิดอำพรางความสัมพันธ์ที่แท้จริงระหว่าง คน ในฐานะ “เจ้าหนี้” กับ คน ในฐานะ “ลูกหนี้” เป็นภาพความสัมพันธ์ระหว่างคน กับปัจจัยการผลิต (ดอกเบี้ย หรือ เงินทุน) ซึ่งกระบวนการเกิดขึ้นดังกล่าวทำให้กลไกหนี้เชื่อ หรือความสัมพันธ์เชิงหนี้สินพัฒนาการอย่างแพร่หลายในสังคมไทย และเป็นเครื่องมือในการปิดบังความขัดแย้งระหว่าง ชาวนาในฐานะ “ลูกหนี้” กับ กลุ่มทุนและรัฐ ในฐานะ “เจ้าหนี้” ได้อย่างดี ดังจะเห็นได้ว่ากระบวนการพัฒนาในปัจจุบันให้ความชอบธรรม กับระบบหนี้เชื่อ ในการพัฒนาภาคเกษตรในด้านการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต การเพิ่มผลผลิต และการแก้ไขปัญหาความยากจน อย่างต่อเนื่อง

ประเทือง (2533) ได้ชี้ให้เห็น ถึงผลกระทบจากการที่ครัวเรือนชาวนา เข้าสู่การผลิตเชิงพาณิชย์ในรูปแบบเกษตรแบบพันธสัญญา (contract farming) โดยนายทุนเป็นผู้ควบคุมปัจจัยการผลิตบางอย่าง และให้เช่าปัจจัยการผลิต (ประเทืองใช้แนวคิดความสัมพันธ์เชิงค่าเช่าเช่นเดียวกับอานันท์ : ผู้เขียน) โดยมีพันธสัญญา ปรากฏว่ารูปแบบความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้เป็นการแสดงออกถึง กระบวนการเข้าการควบคุมหรือบงการครัวเรือนชาวนา โดยเฉพาะการบงการในการจัดการแรงงานของชาวนา ให้มีการจัดการแรงงานในรูปแบบที่เข้มข้นมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้ภายใต้บริบทดังกล่าวกลุ่มทุนอาศัยการควบคุมปัจจัยเงินทุน และปัจจัยการผลิต ระบบตลาด บางประการ ตลอดจนตั้งเงื่อนไขการเข้าถึงโครงการพัฒนาให้แก่เฉพาะคนบางกลุ่มและการส่งเสริมการเกษตร (extension service) บางประการ ตลอดจนการควบคุมระบบตลาดที่เกิดขึ้นในบริบทการแลกเปลี่ยน (sphere of exchange) โดย สร้างความเหนือกว่าเหล่านี้เป็นเป็นกลไกในการควบคุมกระบวนการจัดการ และการเข้าถึงทรัพยากรของกลุ่มชาวนา (access and the control of resources) โดยเฉพาะการจัดการที่ดิน และแรงงาน ตลอดจนการครอบงำการจัดการเงินทุนของกลุ่มครัวเรือนชาวนาเอง นอกจากนี้ความสัมพันธ์ทางสังคมด้านการผลิตดังกล่าว ยังแสดงให้เห็นว่ากลุ่มทุนไม่จำเป็นต้องเข้ามาควบคุมจัดการการผลิตแบบทุนนิยมโดยตรงก็สามารถดูดซับมูลค่าส่วนเกินจากการผลิตของชาวนา

ได้โดยเฉพาะการขุดครีมูลค่าส่วนเกิน (surplus value) จากชาวนาในด้านค่าเช่าจากดอกเบี้ย และผ่านกระบวนการแลกเปลี่ยนในระบบตลาด เป็นต้น (ผลงานของ สุพิธา อ่างแล้ว 2534 ; สมศักดิ์ อ่างแล้ว 2533 และ เดียร์ 2527-2528 ประกอบด้วย) ซึ่งระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวหากพิจารณาโดยรอบคอบแล้วชาวนาจะประสบภาวะขาดทุนในการผลิตและการตลาดในระยะยาว ซึ่งระบบการผลิต การเกษตรแบบพันธสัญญาจึงเป็นอีกรูปแบบการผลิตหนึ่งที่เป็นสาเหตุของปัญหาหนี้สินในหมู่ชาวนาผู้ผลิตพืชเชิงพาณิชย์

นอกจากนี้ยังมีผลการศึกษาที่ยืนยันว่าภายใต้ระบบความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบทุนนิยม โดยเฉพาะการผลิตเชิงพาณิชย์สร้างปัญหาสำคัญคือ กระบวนการที่ชาวนาเมื่อเข้าสู่ระบบการผลิตดังกล่าวแล้ว ต้องเผชิญกับอุปสรรคในการสะสมทุนเพื่อดำเนินการผลิตในรอบต่อไปเนื่องจากสภาพการขาดทุนจากกระบวนการการผลิตที่ต้องใช้ทุนอย่างเข้มข้นและพึ่งพาทุนจากภายนอกอยู่เสมอ ซึ่งเกิดจากสภาพการณ์ที่ปัจจัยการผลิตของกลุ่มชาวนาเองไม่สามารถผลิตขึ้นมาได้ด้วยตนเอง ประกอบกับสภาพที่ระบบการผลิตแบบเดิมของชาวนา ที่ใช้ระบบการแลกเปลี่ยนแรงงานด้านการผลิตซึ่งกันและกัน และการบริหารจัดการทรัพยากรการผลิตโดยชุมชนไม่สามารถผลิตซ้ำได้ต่อไป และที่สำคัญเมื่อผลผลิตของชาวนาออกสู่ระบบตลาดกลับได้รับค่าตอบแทนเพียงน้อยนิดหรือตกอยู่ในสภาพขาดทุนอยู่เสมอเนื่องจากการกดราคาผลผลิตของกลุ่มพ่อค้าคนกลางที่มีอำนาจในการควบคุมระบบตลาด และคัดสรรผลผลิตของชาวนา ซึ่งปรากฏการณ์เหล่านี้คือสภาพปัญหาที่ทำให้ชาวนาต้องเข้าสู่ความสัมพันธ์เชิงหนี้สินอย่างเข้มข้นมากยิ่งขึ้นทุกขณะไม่ว่าจะเป็นรูปแบบหนี้สินกับแหล่งหนี้สินในระบบเช่น ธ.ก.ส. หรือ ธนาคารพาณิชย์ หรือหนี้สินกับแหล่งสินเชื่อในระบบซึ่งมีอัตราดอกเบี้ยสูงระยะเวลาการชำระคืนสั้น เช่น นายทุนเงินกู้, กลุ่มพ่อค้าคนกลาง, กลุ่มพ่อค้าวัสดุอุปกรณ์การเกษตร หรือเพื่อนบ้านญาติพี่น้อง เป็นต้น (คูโน อัมมาร์ 2534)

จากสภาพปัญหาของรูปแบบการผลิตเชิงพาณิชย์ข้างต้นทำให้ทราบว่าปัญหาหลักของครัวเรือนชาวนาคือประสบกับภาวะขาดทุนแบบสัมพัทธ์จากการผลิตเชิงพาณิชย์ซึ่งอยู่ภายใต้ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมการผลิตที่ไม่เท่าเทียมกัน ดังนั้นการศึกษาปัญหาหนี้สินโดยใช้กรอบแนวความคิด ความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน (debt relation) เท่านั้นที่จะสืบสาวหาสาเหตุของปัญหาหนี้สินได้ ซึ่งไม่ใช่โทษที่ตัวลูกหนี้ หรือเจ้าหนี้ในระบบ หรือให้ความชอบธรรมกับระบบสินเชื่อในระบบในการแก้ปัญหานี้ ซึ่งหากละเลยการพิจารณาบริบทที่เกี่ยวข้องแล้วการเพิ่มทุนในรูปแบบของสินเชื่อสักเท่าไรก็ไม่ทำให้ชาวนาหลุดพ้นจากวงจรหนี้สินได้ต่อไป

1.4 กรอบแนวคิดการศึกษา

การศึกษาประเด็นปัญหาหนี้สินในครั้งนี้เป็นการศึกษาปัญหาในระดับความสัมพันธ์ทางสังคมโดยมุ่งเน้นทำความเข้าใจผ่านบริบททางสังคมเศรษฐกิจของชาวนาภายใต้ระบบความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน มีความสำคัญอย่างยิ่งที่จะทำให้เข้าใจตรรกะการเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนาไทย ที่จะทำให้เข้าใจสาเหตุของปัญหา “หนี้สิน” ในมิติที่ซับซ้อนเชื่อมโยง และเคลื่อนไหวมากกว่า การวิเคราะห์สาเหตุแห่งปัญหาหนี้สินของกลุ่มนักคิดความทันสมัยในปัจจุบัน จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องสังเคราะห์กรอบความคิด ทางสังคมวิทยา และมานุษยวิทยา เป็นกรอบแนวคิดเพื่อวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้รับจากการเก็บข้อมูลภาคสนามภายใต้ปรากฏการณ์ที่สังคมเกษตรที่มีชาวนาหลากหลายกลุ่มดำเนินการผลิตพืชพาณิชย์และบางกลุ่มพยายามหันเข้าสู่การไม่ผลิตพืชพาณิชย์ แต่จัดการเงินทุนในรูปแบบของผู้ประกอบการทางธุรกิจและการตลาด ภาวะหนี้สินได้ก่อตัวขึ้นโดยลูกหนี้ได้ใช้สินเชื่อบางส่วนเพื่อระดม หรือสะสมทุน และบางส่วนได้ใช้สินเชื่อบุณยเงินเข้าสู่การผลิตที่ขาดทุน และพัฒนากลายเป็นหนี้สินซ้ำซาก ในขณะที่ผู้เป็นเจ้าของทุน หรือเจ้าของสินเชื่อบ้างในและนอกระบบได้เข้ามาอยู่ในวงจรของการเกิดภาวะหนี้สินและเข้าสู่ความสัมพันธ์กับลูกหนี้กลุ่มต่างๆ ภายใต้ระบบความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน

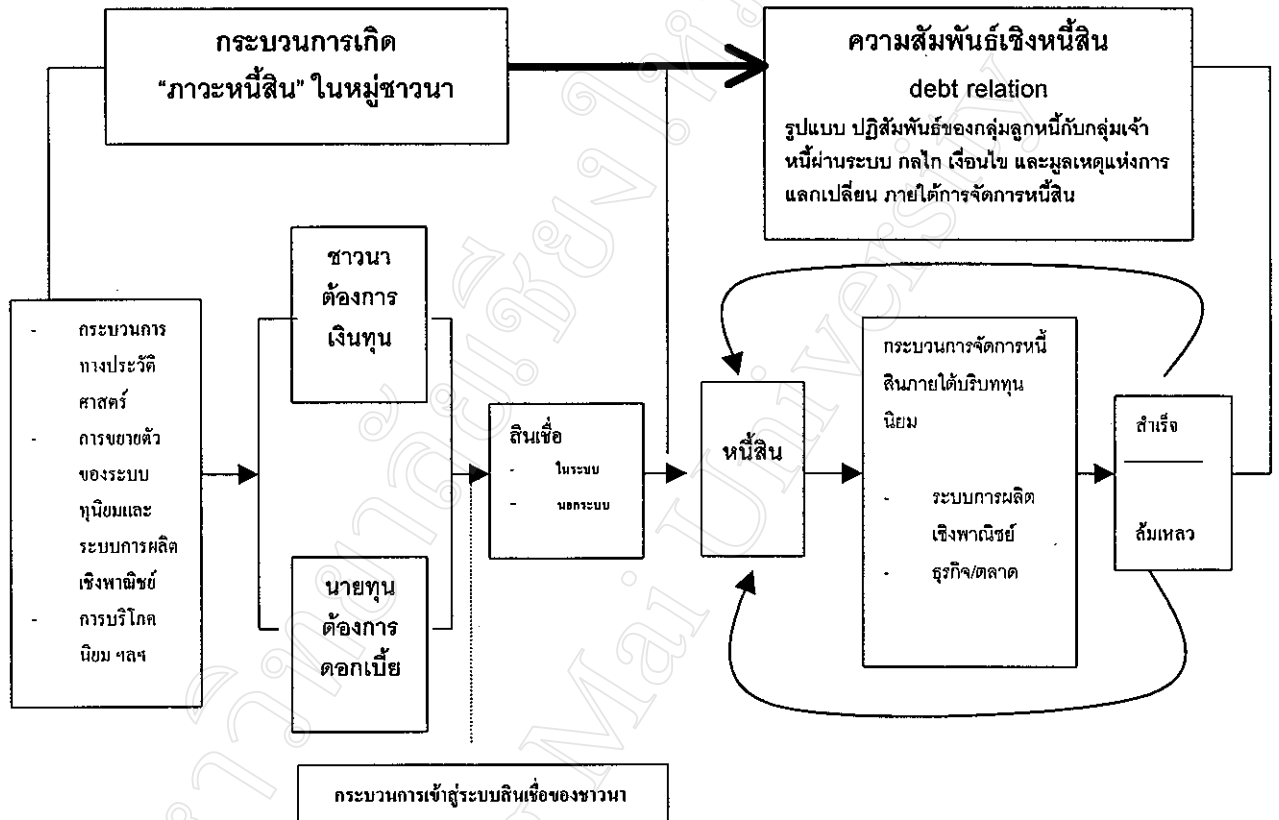
ปรากฏการณ์ดังกล่าวสามารถอธิบายได้โดยในเบื้องต้นคือการทำทำความเข้าใจกระบวนการก่อตัวของภาวะหนี้สิน และเจาะลึกศึกษาในระดับความสัมพันธ์ทางสังคมการผลิตผ่านกรอบแนวคิดความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน โดยพิจารณาผ่านปรากฏการณ์การจัดการเงินกู้ของชาวนากลุ่มต่างๆ ทั้งนี้เพื่อสืบสวนหาสาเหตุปัญหาหนี้สินของชาวนา โดยการนำแนวความคิดที่ได้ศึกษาไว้แล้ว 3 แนวความคิด คือ

กรอบแนวความคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนา จะทำให้เข้าใจตรรกะการเปลี่ยนผ่านของสังคมชาวนาในชนบทไปสู่การผลิตพืชเชิงพาณิชย์ การเกิดขึ้นของ“ภาวะหนี้สิน”ในกลุ่มชาวนาผู้ผลิตพืชพาณิชย์ในชุมชนนั้นมีลักษณะ เงื่อนไข กลไก และกระบวนการหรือพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ กล่าวคือเมื่อวิถีการผลิตแบบทุนนิยม (capitalist mode of production) โดยทุนที่หลากหลาย และรัฐ ได้ขยายตัวเข้าสู่ชุมชนโดยเฉพาะภายใต้รูปแบบการผลิตเชิงพาณิชย์ (cash economy) นั้น ความสัมพันธ์เชิงหนี้สินได้ก่อรูปขึ้นจากระบบความสัมพันธ์ที่มีอยู่แล้วในชุมชนเช่นความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ ความสัมพันธ์เชิงค่าเช่าแบบดั้งเดิม ความสัมพันธ์เชิงอำนาจท้องถิ่น และสถาปนาขึ้นเป็นระบบความสัมพันธ์ทางสังคมการผลิตแบบทุนนิยมหลัก ในหมู่ชาวนาด้วยกันเอง และระหว่างกลุ่มชาวนากับกลุ่มทุน ก่อให้เกิดความแตกต่างขึ้นในหมู่ชาวนา คือชาวนารวย ชาวนาฐานะปานกลาง และชาวนาฐานะยากจน และชาวนากลุ่มต่างๆ ได้สร้างระบบความสัมพันธ์ทางสังคมการผลิต (social relation of production) ขึ้น โดยเฉพาะชาวนารวยอาศัยการเข้าถึงปัจจัย

การผลิต (means of production) ที่เหนือกว่าสร้างระบบความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ และระบบความสัมพันธ์เชิงค่าเช่าที่มีมาก่อนแล้วในประวัติศาสตร์กับชาวนาฐานะยากจน และต่อมาเมื่อรัฐขยายอำนาจเข้าสู่ชุมชน ได้ผนวกชุมชนเข้าเป็นส่วนหนึ่งในการควบคุมของรัฐ ชาวนารวยได้อาศัยอำนาจท้องถิ่นที่มีอยู่แล้วสร้างความสามารถในการเชื่อมต่ออำนาจรัฐ (power bloc) ทำให้มีอำนาจในการสร้างระบบความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกับกลุ่มชาวนาฐานะปานกลางและโดยเฉพาะกับกลุ่มชาวนาฐานะยากจน ทำให้การผลิตของชาวนากลุ่มอื่นๆ มีส่วนเกื้อกูลการสะสมทุนของชาวนารวยมากยิ่งขึ้น โดยผ่านการดูดซับมูลค่าส่วนเกินผ่านกลไกค่าเช่า และกำไรจากการควบคุมตลาดผลผลิตทำให้ครัวเรือนชาวนาฐานะปานกลางส่วนหนึ่งและครัวเรือนชาวนาฐานะยากจนต้องพึ่งพาครัวเรือนชาวนารวยเพื่อดำรงอยู่ในฐานะผู้ผลิตพืชพาณิชย์ต่อไป

และเมื่อระบบการผลิตเชิงพาณิชย์ได้ขยายตัวอย่างเข้มข้นมากยิ่งขึ้นทำให้ผู้ผลิตพืชพาณิชย์ต้องการปัจจัยการผลิต โดยเฉพาะ "เงิน" หรือทุนซึ่งเป็นปัจจัยการผลิต (means of production) ที่สำคัญมากที่สุดของการผลิตพืชเชิงพาณิชย์ที่ต้องใช้ทุนอย่างเข้มข้น (intensive capital) โดยชาวนาฐานะปานกลางสามารถควบคุม เข้าถึงปัจจัยการผลิตส่วนหนึ่งและต้องพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากกลุ่มทุนส่วนหนึ่ง แต่สำหรับครัวเรือนชาวนาฐานะยากจนนั้นปัจจัยการผลิตเกือบทุกอย่างต้องพึ่งพาชาวนารวยและกลุ่มทุน ในรูปของการเช่า การซื้อเชื้อ การกู้ยืม ซึ่งภาวะเช่นนี้เกิดขึ้นเพราะความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงและควบคุมปัจจัยการผลิต และเมื่อผลผลิตถูกนำออกสู่ตลาด ก็พบกับภาวะผันผวนไม่แน่นอนของราคา โดยขายผลผลิตได้ในราคาต่อทำให้ชาวนาที่ผลิตพืชพาณิชย์ขาดทุนอย่างต่อเนื่อง ในขณะที่ต้นทุนสูงขึ้นซึ่งไม่สามารถดำเนินการผลิตซ้ำแบบขยายในไร่นาได้ จำต้องดำเนินการผลิตซ้ำแบบธรรมดา และปรับตัว

ภาพที่ 1.1 แสดงกรอบแนวคิด ความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน (debt relation)

โดยการบีบรัดตนเองเพิ่มมากยิ่งขึ้นทุกขณะ จากผลดังกล่าวทำให้ครัวเรือนชวานาฐานะยากจน และฐานะปานกลางบางส่วนต้องเข้าสู่การพึ่งพาเงินทุนจากครัวเรือนชวานาร่ำรวยและนายทุนนอกระบบ และเมื่อมีการขยายการให้บริการสินเชื่อในระบบ โดยเฉพาะจาก ธ.ก.ส. ครัวเรือนชวานาฐานะปานกลางและฐานะยากจนก็เข้าสู่ภาวะหนี้สินเพิ่มมากยิ่งขึ้น

สำหรับกรอบแนวคิดความสัมพันธ์ที่หลากหลายในบริบททุนนิยมและกรอบแนวคิดความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน (debt relation) นั้นเพื่อทำการเข้าใจความแตกต่างในด้านความสามารถในการใช้ เครดิต เพื่อเข้าถึงแหล่งสินเชื่อของครัวเรือนชวานากลุ่มต่างๆ ว่าได้อาศัยเงื่อนไขใด และลักษณะสินเชื่อที่เข้าถึงนั้นมีความแตกต่างกันอย่างไร และเมื่อเกิดภาวะหนี้สินขึ้นแล้วมีรูปแบบของระบบความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน ระหว่างกลุ่มเจ้าหนี้ และกลุ่มลูกหนี้ ในฐานะสถาบันได้มีปฏิสัมพันธ์ (interaction) ภายหลังจากหนี้สินอย่างไร โดยแต่ละฝ่ายใช้รูปแบบ ระบบ กลไก เงื่อนไข และด้วยมูลเหตุแห่งการแลกเปลี่ยนใด ในกระบวนการจัดการเงินทุนภายใต้ ในแต่ละกลุ่มชวานาว่ามีความแตกต่างกันอย่างไร กล่าวคือเมื่อชวานาได้สัมพันธ์กับกลุ่มทุนที่หลากหลายแล้วก็ได้ออกตัว

ขึ้นของระบบความสัมพันธ์ทางสังคมในรูปแบบที่หลากหลายไปด้วย โดยในแต่ละระบบความสัมพันธ์นั้นจะมีลักษณะร่วมกันคือเป็น ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมการผลิตคือเป็นระบบที่กำหนดรูปแบบทางสังคม (social form) ในการเข้าถึงและควบคุมทรัพยากร และระบบตลาด ซึ่งบางระบบความสัมพันธ์จะมีมิติทางประวัติศาสตร์ที่ก่อตัวขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ทางสังคมการผลิตภายในชุมชนเองเช่นระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์หรือระบบความสัมพันธ์เชิงค่าเช่าที่ก่อตัวขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างชาวนารวย กับชาวนายากจนไร้ที่ดิน แต่เป็นระบบความสัมพันธ์ที่มีลักษณะทางสังคมค่อนข้างสูง

เมื่อมีการขยายตัวของระบบการผลิตเชิงพาณิชย์ "เงินตรา" ในฐานะปัจจัยการผลิตหลักได้เพิ่มพูนความสำคัญ ทำให้ระบบความสัมพันธ์ในรูปแบบเดิมเริ่มปรับเปลี่ยนเป้าหมายในเชิงแลกเปลี่ยนไปในทางเศรษฐกิจ หรือมีลักษณะทางเศรษฐกิจ (economic elements) เพิ่มมากยิ่งขึ้น เช่นระบบอุปถัมภ์เปลี่ยนแปลงเป็นความสัมพันธ์เชิงค่าเช่า และความสัมพันธ์เชิงค่าเช่าเปลี่ยนแปลงการให้เช่าแบบเก็บผลผลิตมาเป็นตัวเงินการเปลี่ยนแปลงระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้เป็นการปรับเปลี่ยนตัวเองไม่ใช่เกิดการเข้ามาแทนที่กัน ในขณะที่ภายในสังคมชาวนาคู่ด้วยกันเองก็มีการก่อตัวของระบบหนี้สินนอกระบบขึ้น โดยระบบความสัมพันธ์ที่มีอยู่แล้วมีส่วนเสริม (rein force) ระบบความสัมพันธ์เชิงหนี้สินทั้งในส่วนกำกับการเข้าถึง ในส่วนของการจัดการ และการแบ่งปันผลประโยชน์ และเมื่อมีการพัฒนาสินเชื่อในระบบเข้าสู่ชุมชน ระบบความสัมพันธ์เชิงหนี้สินจึงได้ขยายตัว และผลิตซ้ำความสัมพันธ์อย่างรวดเร็ว และถือเป็นระบบความสัมพันธ์ทางการผลิตหลักในชุมชนปัจจุบัน

ดังนั้น การจะเข้าใจ ปัญหาหนี้สินได้ จะต้องพิจารณาผ่าน ระบบความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน (debt relation) เท่านั้นจึงจะเข้าใจสาเหตุที่แท้จริงของการที่ชาวนาไม่สามารถหลุดพ้นจากวงจรหนี้สินได้ ซึ่งจะต้องศึกษาความสัมพันธ์เชิงหนี้สินโดยเน้นศึกษาปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหนี้และลูกหนี้ภายหลังจากเกิดหนี้สินขึ้นแล้ว โดยจะไม่เน้นศึกษาปฏิสัมพันธ์ในระดับปัจเจกบุคคล แต่จะศึกษาความสัมพันธ์ในระดับสถาบันและกลุ่ม ว่าใช้ระบบ กลไก และเงื่อนไขใด และด้วยมูลเหตุแห่งการแลกเปลี่ยนใด ในกระบวนการจัดการเงินทุนในการผลิตและตลาดเชิงพาณิชย์ ภายใต้บริบทความสัมพันธ์ทางสังคมการผลิตแบบทุนนิยม เพื่อศึกษาผลการจัดการหนี้ และจำแนกรูปแบบความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างลูกหนี้กลุ่มต่างๆ กับเจ้าหนี้ว่ามีลักษณะใด ซึ่งจะทำให้เข้าใจการผลิต และผลิตซ้ำความสัมพันธ์เชิงหนี้สินให้ดำรงอยู่ในสังคมชนบทได้ และเพื่อหลีกเลี่ยงการศึกษาแบบแยกส่วน ไม่มีพลวัตบริบท เช่นอดีตที่ผ่านมา

1.5 ผลที่คาดว่าจะได้รับ

การศึกษารุ่นนี้มุ่งหวังผลที่คาดว่าจะได้รับ 2 ประการคือผลที่คาดว่าจะได้รับในทางวิชาการ และผลที่คาดว่าจะได้รับในด้านการพัฒนาสังคม กล่าวคือสามารถตอบปัญหาทางการศึกษาถึงแนวทางการวิเคราะห์สาเหตุที่แท้จริงของปัญหาหนี้สิน และในขณะเดียวกันก็คาดว่าจะนำไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาสังคมได้ในอนาคต

1.5.1 ผลที่คาดว่าจะได้รับในทางวิชาการ

จะช่วยให้เข้าใจปัญหาหนี้สินอย่างมีบริบทและเงื่อนไขในระดับของความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน โดยเฉพาะต่อประเด็นคำถามที่ว่า ความสัมพันธ์ดังกล่าว ก่อรูปอย่างไร ภายใต้เงื่อนไขและบริบทใด เมื่อก่อรูปแล้วมีกระบวนการผลิตซ้ำภายใต้ได้อย่างไร และชวานาเมื่ออยู่ภายใต้ระบบความสัมพันธ์ดังกล่าว ต้องประสบปัญหาในการดำรงชีวิต โดยเฉพาะในด้านกระบวนการผลิตอย่างไร และจะสามารถดำรงอยู่ในฐานะผู้ผลิตพืชพาณิชย์ รายย่อยได้ต่อไปหรือไม่

1.5.2 ผลที่คาดว่าจะได้รับในด้านการพัฒนาสังคม

เพื่อเสนอทางออกการพัฒนาสังคมในการแก้ไขปัญหาความยากจน และปัญหาหนี้สินในชนบท โดยเฉพาะการนำเสนอมุมมองการพัฒนาที่สร้างโอกาส และเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนในสังคมมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาสังคมและเข้าถึงควบคุมทรัพยากรและระบบตลาดเพิ่มมากขึ้นและที่สำคัญเป็นกระบวนการพัฒนา ให้กลุ่มชวานามีอิสระโอกาสในการเลือกวิถีการผลิตและมีในการจัดการทรัพยากร ในกระบวนการผลิต และได้รับผลตอบแทนที่เป็นธรรมเพิ่มมากขึ้น โดยไม่ตกอยู่ในภาวะเสียเปรียบ และไม่สามารถหลุดออกจากวงจรหนี้สินได้ดังเช่นปัจจุบัน

1.6 ขอบเขตเชิงวิจัย

การศึกษารุ่นนี้จำกัดขอบเขตการวิจัยในด้านต่าง ไว้ ดังนี้

1.6.1 ขอบเขตในด้านพื้นที่

ในการศึกษารุ่นนี้ผู้ศึกษาได้ตัดสินใจเลือกหมู่บ้านเพื่อเป็นชุมชนสำหรับการศึกษาจำนวน 1 หมู่บ้าน คือบ้านดง ในเขตอำเภอแม่เมาะ จังหวัดเชียงใหม่ โดยชุมชนบ้านดงอยู่ห่างจากตัวอำเภอแม่เมาะไปตามถนนสายหลักทางด้านทิศใต้ ราว 7 กิโลเมตร ลักษณะของหมู่บ้านจะตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณสองข้างทางถนนสายฝาง-แม่เมาะ ชุมชนบ้านดงมีประชากร 248 ครัวเรือน มีประชากร 640 คน แยกเป็นชาย 316 คน หญิง 324 คน โดยแบ่งเป็นกลุ่มคนในวัยต่างๆ กันและมีโครงสร้างการประกอบอาชีพที่หลากหลาย ลักษณะทางภูมิศาสตร์บ้านดง เป็นชุมชนที่อยู่ติดกับพื้นราบเป็นพื้นที่ทำการเกษตร โดยมีแหล่งน้ำอุดมสมบูรณ์ และขณะเดียวกันบ้านดงเป็นชุมชนที่ไม่ใกล้และไกลจากตัวเมืองมากนักแต่เมื่อเปรียบเทียบกับเมืองใหญ่คือเชียงใหม่แล้วชุมชนบ้านดงถือ

เป็นชุมชนชายขอบ (peripheral community)² ที่ห่างไกลศูนย์กลางความเจริญ อีกชุมชนหนึ่ง

เหตุผลที่สำคัญที่เลือกศึกษาปัญหาหนี้สินในชุมชนนี้คือ ชุมชนบ้านดง สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างชาวนา กลุ่มทุนที่หลากหลาย และรัฐ ได้อย่างดี โดยเฉพาะความสัมพันธ์ด้านการผลิต ในรูปแบบความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน กล่าวคือบ้านดง เป็นหมู่บ้านเป้าหมายของการพัฒนาของรัฐในรูปแบบต่างๆ เช่น การจัดทำโครงการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต การสร้างปัจจัยพื้นฐานเพื่อการผลิตนอกจากนี้ยังมีการขยายการให้บริการของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรในชุมชนในฐานะผู้ให้กู้รายใหญ่แก่ลูกค้าภายในชุมชนกว่าร้อยครัวเรือน(20กลุ่ม ประมาณ 165 ครัวเรือน หรือประมาณ ร้อยละ 70 ของครัวเรือนทั้งหมดในชุมชน) โดยธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร ได้เข้ามารับชาวนาในหมู่บ้านนี้ขึ้นทะเบียนเป็นลูกค้าครั้งแรกเมื่อเดือน มิถุนายน 2513 หรือประมาณ 30 กว่าปีที่ผ่านมาและยังมีการดำเนินการผลิตเชิงพาณิชย์ในรูปแบบที่หลากหลาย เช่น หอมแดงกระเทียม ข้าวนาปีและข้าวนาปรังหรือไม้ผลที่สำคัญเช่นลิ้นจี่ เป็นต้น สถานการณ์เหล่านี้แสดงให้เห็นพัฒนาการของชุมชนที่มีปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มทุนที่หลากหลายและโครงการพัฒนาของรัฐค่อนข้างยาวนาน

วัตถุประสงค์ที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ศึกษาชุมชนแห่งนี้คือชุมชนแห่งนี้ถือเป็นชุมชนที่มีปรากฏการณ์สะท้อนปัญหาที่เกิดขึ้นท่ามกลางกระบวนการที่ชุมชนถูกผนวกเข้าสู่ความเป็นทุนนิยมคือปัญหาความขัดแย้งในความสัมพันธ์ทางด้านการผลิตระหว่างชาวนาด้วยกันเอง กับกลุ่มทุนที่หลากหลายและ โครงการพัฒนาของรัฐที่ดำเนินการในชุมชนในรูปแบบของการให้สินเชื่อบริการความขัดแย้งในการจัดการแรงงานของครัวเรือนตลอดจนการต่อสู้ปรับตัวกับสภาพปัญหาต่างๆของครัวเรือนชาวนาที่ดำรงอยู่ในชุมชนในรูปแบบและวิธีการที่หลากหลาย โดยเฉพาะการดำเนินการจัดองค์กรชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหา ความสัมพันธ์ทางการผลิต

² ชุมชนชายขอบ เป็นแนวคิดทางวิชาการสำหรับการจำแนกชุมชนในชนบท โดยอาศัยการพิจารณาความห่างไกลจากศูนย์กลางความเจริญทางเศรษฐกิจ ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจกระบวนการแทรกแซงและการขยายตัวของทุนนิยมและรัฐที่มีต่อชุมชน เพื่อทำให้เกิดความเข้าใจขั้นตอนพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนอย่างมีเงื่อนไข และมีความแตกต่างกันในชุมชนแต่ละแห่ง

1.6.2 คำจำกัดความ

1) ความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน

รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มเจ้าหนี้ และกลุ่มลูกหนี้ ในระดับสถาบันที่มีปฏิสัมพันธ์ (interaction) ภายหลังจากหนี้สินขึ้น โดยแต่ละฝ่ายได้ใช้ระบบ กลไก เงื่อนไข และด้วยมูลเหตุแห่งการแลกเปลี่ยน ผ่านกระบวนการจัดการเงินทุนหรือเงินกู้ในการผลิตและตลาดเชิงพาณิชย์ ภายใต้อิทธิพลความสัมพันธ์ทางสังคมการผลิตแบบทุนนิยม

2) ความสัมพันธ์ทางสังคมการผลิต

หมายถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้ผลิตกลุ่มต่างๆ กับกลุ่มทุนที่หลากหลาย ภายใต้อุปสรรคทางสังคมที่ถูกสร้างและกำหนดไว้เพื่อการสนับสนุนการเข้าถึง ความคุม และการจัดการทรัพยากร ที่เกี่ยวข้องกับการผลิต และการตลาด ซึ่งระบบความสัมพันธ์ทางสังคมการผลิตในสังคมไทยปัจจุบันเช่นระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์(เพื่อใช้ในการผลิต) ระบบความสัมพันธ์เชิงค่าเช่า ระบบความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน เป็นต้น

1.7 คำถามการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้ มีประเด็นคำถามการวิจัย สำหรับรวบรวมข้อมูลในระดับพื้นที่เพื่อตอบคำถามว่าชาวนาผู้ผลิตพืชพาณิชย์ในชุมชนเป็นหนี้และเข้าสู่ความสัมพันธ์เชิงหนี้สินภายใต้เงื่อนไขและบริบทใด โดยมีประเด็นคำถามที่สำคัญ ดังนี้

- 1) ภาวะหนี้สินในหมู่ชาวนาผู้ผลิตพืชพาณิชย์ก่อตัวขึ้นอย่างไรภายใต้เงื่อนไขและบริบทใด
- 2) ภายใต้อุปสรรคความสัมพันธ์เชิงหนี้สินชาวนากลุ่มต่างๆ ในฐานะลูกหนี้มีปฏิสัมพันธ์กับเจ้าหนี้ประเภทต่างๆ โดยการเลือกใช้เครื่องมือ กลไกเพื่อเข้าถึงแหล่งเงินกู้ และการจัดการเงินกู้อย่างไรในรูปแบบที่แตกต่างกันอย่างไร
- 3) การจัดการการผลิต ภายใต้อุปสรรคความสัมพันธ์เชิงหนี้สินได้ส่งผลกระทบต่อชาวนา กลุ่มต่างๆ แตกต่างกันอย่างไร ด้วยเงื่อนไขใด

1.8 วิธีการศึกษาวิจัย

สำหรับวิธีการศึกษาใช้วิธีการศึกษากระบวนการวิจัยและวิเคราะห์เชิงคุณภาพ และการวิจัยวิเคราะห์เชิงปริมาณร่วมกัน โดยมีรายละเอียดดังนี้

1.8.1 การวิจัยเชิงปริมาณ

ในการสำรวจข้อมูลเบื้องต้น โดยเฉพาะข้อมูลทั่วไปของชุมชนเช่นข้อมูลประชากร และเศรษฐกิจของชุมชน ด้วยการสำรวจทุกครัวเรือน จากนั้นเป็นการหาข้อมูลเศรษฐกิจครัวเรือนของชวามกลุ่มตัวอย่างในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการใช้จ่าย และการลงทุน หรือระบบการจัดการเงินของชวามกลุ่มต่างๆ ตลอดจนผลตอบแทนของการผลิตพืชพาณิชย์เพื่อนำมาวิเคราะห์นำเสนอในลักษณะของร้อยละ และหาผลต่างของข้อมูลเพื่อการเปรียบเทียบความได้เปรียบหรือเสียเปรียบในการผลิตเชิงพาณิชย์ของครัวเรือนแต่ละกลุ่ม

1.8.2 การวิจัยเชิงคุณภาพ

เพื่อวิเคราะห์ และ พรรณนา ปรัชญาการณ้ในระดับความสัมพันธ์ ที่อยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์รูปธรรมเช่นข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับคำถามที่ว่ากลุ่มทุนให้ระบบความสัมพันธ์ใด ในการบงการชวามเข้าสู่ความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน และผลิตซ้ำความสัมพันธ์นั้นอย่างไร ในด้านกรอบความคิด และเนื่องจากการวิจัยนี้เป็นการค้นหาสาเหตุของปัญหาทางสังคมในระดับความสัมพันธ์ทางสังคม จึงอาศัยกรอบความคิดทางสังคมวิทยา และมานุษยวิทยา โดยเฉพาะแนวความคิดทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมือง เป็นแนวทางในการวิเคราะห์

การเน้นวิธีการเชิงคุณภาพเป็นหลักการเก็บข้อมูลจะดำเนินไปด้วยตัวผู้ศึกษาเอง โดยเน้นการศึกษาวิจัยที่เน้นความเป็นมนุษย์ของผู้วิจัย และผู้ถูกวิจัย ตลอดจนเน้นการรับรู้ปรากฏการณ์แบบคนในการรับรู้ปรากฏการณ์ (การเข้าใจความหมายของปรากฏการณ์)เนื่องจากปรากฏการณ์ทุกอย่างที่เกิดขึ้นในชุมชนนั้นผู้ที่เข้าใจความหมายที่แฝงอยู่เบื้องหลังคือผู้ที่มีประสบการณ์ในชุมชนโดยตรงและที่สำคัญการศึกษาครั้งนี้เน้นบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของปรากฏการณ์ในชุมชนด้วยเหตุที่ว่าปรากฏการณ์หนึ่งจะเกิดขึ้นหรือแสดงออกในลักษณะใด บริบททางสังคม ตลอดจนเงื่อนไขต่างๆ เป็นสภาพแวดล้อมที่มีอิทธิพลเป็นอย่างยิ่ง โดยมีประเด็นสำคัญสำหรับเก็บข้อมูลจากประเด็นคำถาม คือ ทำไมชวามเข้าสู่ระบบหนี้สิน มีความแตกต่างกันอย่างไรในหมู่ชวามเมื่อเข้าสู่ระบบหนี้สินแล้ว (การจัดการเงินทุน) ภายใต้กระบวนการดังกล่าวกลุ่มทุนและรัฐ ใช้กลไกอะไรโยงใยความสัมพันธ์เชิงหนี้สินให้สามารถคงอยู่ในชนบทต่อไป และภายใต้ความสัมพันธ์เชิงหนี้สินนั้น เมื่อเกิดความขัดแย้งขึ้นจะมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่ม “ลูกหนี้” และ กลุ่ม “เจ้าหนี้” อย่างไร และที่สำคัญเมื่อพิจารณา ปัญหาหนี้สินจากมิติ ความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน และจะทำให้เห็นปัญหา

ที่เกิดขึ้นกับกลุ่มชาวนา“ลูกหนี้”กลุ่มต่างๆ ที่อยู่ภายใต้ความสัมพันธ์นี้ แตกต่างกันไปอย่างไร โดยพิจารณาผ่าน ประเด็นการเข้าถึง และการควบคุมจัดการทรัพยากร หรือปัจจัยการผลิตเมื่ออยู่ภายใต้ความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน ซึ่งเป็นกลไกหลักของกลุ่มทุน และรัฐในการบงการการผลิตของชาวนาเข้าสู่การผนวกของการผลิตเชิงสินค้า และการแลกเปลี่ยน

อานันท์ (2536) เสนอแนววิเคราะห์สังคมภายใต้แนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมือง โดยเสนอแนวทางการวิเคราะห์ในระดับวิวิธวิทยาการศึกษา เพื่อหลีกเลี่ยงการวิเคราะห์อย่างเป็นกลไก เชิงประจักษ์นิยม ตามแนวทางวิเคราะห์สังคมของเศรษฐศาสตร์นีโอคลาสสิก และการวิเคราะห์ที่หยุดนิ่งไม่นำบริบทการเปลี่ยนแปลงมาประกอบการวิเคราะห์ตามแนวทางวัฒนธรรมชุมชน กล่าวคือการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนานั้นจะต้องนำลักษณะเหล่านี้มาพิจารณาเสมอ คือประการแรกต้องนำมิติทางประวัติศาสตร์มาประกอบการศึกษา เพื่อพิจารณากระบวนการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงที่เป็นจริงของสังคม ซึ่งการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ นั้น จะนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงทางอำนาจและอุดมการณ์ในสังคม โดยเฉพาะจะทำให้เข้าใจกลไก รูปแบบการเปลี่ยนแปลงแต่ละยุคแต่ละสมัยอย่างเฉพาะเจาะจงมีบริบทและเงื่อนไขการพัฒนาการ โดยเฉพาะของแต่ละสังคมซึ่งการติดยึดทฤษฎีอย่างตายตัวจะทำให้ไม่เห็นภาพการเปลี่ยนแปลงที่เป็นจริงดังกล่าว ประการที่สองการศึกษาต้องคำนึงถึงบริบท กล่าวคือให้ความสำคัญแก่สภาวะเงื่อนไขแวดล้อมของประเด็น หรือหน่วยที่ศึกษาซึ่งจะช่วยให้สามารถศึกษาได้อย่างเฉพาะเจาะจงอย่างสัมพันธ์ซึ่งบริบทไม่ใช่ปัจจัยที่เป็นสาเหตุ แต่เป็นเงื่อนไขที่ช่วยให้เข้าใจ สถานภาพของความสัมพันธ์ที่ต้องการศึกษาเฉพาะเจาะจงมากขึ้น ประการที่สามการศึกษาการเปลี่ยนแปลงจะต้องนำวิชาการสาขาต่างๆ มาทำการแยกแยะประเด็นที่ศึกษา เงื่อนไข และปัจจัยต่างๆ แล้วเชื่อมโยงผลการศึกษาเพื่อหาความสัมพันธ์อย่างเป็นระบบอีกครั้งหนึ่ง และประการสุดท้ายการศึกษาในแนวทางเศรษฐศาสตร์การเมือง จะต้องศึกษาแบบวิภาษวิธี เพื่อเป็นตรรกะในการพิจารณาของสองสิ่งที่แตกต่างกันว่ามีความสัมพันธ์กันอย่างไรและนำไปสู่สภาวะใหม่ได้อย่างไร ซึ่งเป็นลักษณะธรรมชาติของสังคมที่มีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงเป็นแก่นสาร ดังนั้น การศึกษาด้วยวิธีเช่นนี้จะช่วยลดการมองอย่างสุดขั้ว โดยการศึกษาแบบวิภาษวิธีจะช่วยยกระดับการวิเคราะห์ หรือการยกระดับนามธรรมให้แก่ปรากฏการณ์ที่ศึกษา หรือช่วยอธิบายเบื้องหลังของปรากฏการณ์รูปธรรมอย่างมีบริบท (อานันท์ 2536 : 5-8)

1) การเก็บรวบรวมข้อมูล

เริ่มแรกในการเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้ศึกษาได้ใช้หลักการการวิจัยเชิงคุณภาพนับแต่การเข้าสนาม โดยการแนะนำตัวให้ชาวบ้านรู้จัก โดยบอกให้ชาวบ้านรับรู้ถึงวัตถุประสงค์ของการวิจัย รวมถึงการกำหนดสถานภาพและบทบาทที่เหมาะสมของผู้ศึกษาในชุมชน การสร้างความ

สัมพันธ์กับคนในชุมชนพักอาศัยอยู่ในชุมชนที่ศึกษาหนึ่งฤดูกาลผลิตเพื่อสังเกตข้อมูลรอบระยะเวลาการผลิต ของชุมชนตั้งแต่การผลิตจนการจำหน่าย การบริโภค และการออม การทำความสนิทสนมกับชาวบ้านกลุ่มต่างๆ สำหรับในด้านการสังเกตและการจดบันทึกข้อมูลนั้น นอกจากนั้นผู้ศึกษา ยังได้ ดำเนินการทำแผนที่ทางกายภาพ (physical map) ซึ่งเป็นข้อมูลทางกายภาพเพื่อทราบครัวเรือน และประชากร สถานะทางสังคมของบุคคลในชุมชน ระบบเครือข่าย การมีกิจกรรมร่วมกัน โครงสร้างทางสังคม (social structure) ทั้งทางด้านสังคม เศรษฐกิจ อำนาจ และการติดต่อสังคมภายนอก ความขัดแย้งภายในชุมชน การแบ่งแยกกลุ่ม การเก็บข้อมูลของผู้ศึกษาจะเก็บข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับครัวเรือนที่เข้าสู่ระบบความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน โดยพยายามสอบถาม “ลูกหนี้” กลุ่มต่างๆ ด้วยคำถาม “ทำไมถึงกู้เงิน” “กู้แล้วนำไปจัดการอย่างไร” “เกิดปัญหาอะไรตามมา” เป็นต้น

2) การสังเกต

ในด้านการสังเกต ผู้ศึกษาได้ใช้ วิธีการสังเกตพฤติกรรมทางสังคมระหว่างบุคคล โดยเฉพาะปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ที่เป็น “เจ้าหนี้” และ “ลูกหนี้” โดยการสังเกต โดยตรง (direct observation) หรือการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (non-participant observation) โดยการเฝ้าดูโดยที่ ผู้ศึกษามีได้เข้าไปเกี่ยวข้อง หรือร่วมกระทำในเหตุการณ์ที่สังเกตอยู่ และขณะเดียวกันผู้ศึกษาเน้น การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (participant observation) เป็นสำคัญด้วยซึ่งประเด็นในการสังเกตที่สำคัญ คือการสังเกตและแล้วนำมาวิเคราะห์เพื่อยกระดับนามธรรมในการอธิบายกระบวนการที่ชุมชนถูกผนวกชวามาเข้าสู่วงจรการผลิตแบบทุนนิยม ตลอดจนสังเกตปรากฏการณ์ ปฏิสัมพันธ์ระหว่างชว นากลุ่มตัวอย่างกลุ่มต่างๆ ที่ได้รับการจำแนกด้วยมิติทางเศรษฐกิจ และสังคม การเมืองจากคนใน และการวิเคราะห์ของผู้ศึกษา กับกลุ่มทุนที่หลากหลาย และโครงการพัฒนาของรัฐ ในระดับการ วิเคราะห์ความสัมพันธ์ทางสังคมด้านการผลิตสังเกต ในรูปแบบต่างๆ (เช่นระบบอุปถัมภ์, ระบบ หนี้สิน, ระบบค่าเช่า, และระบบพันธสัญญา) ตลอดจนสังเกตและวิเคราะห์สภาพปัญหาที่เกิดขึ้นใน ช่วงที่ชวามาปฏิสัมพันธ์ กับกลุ่มทุนที่หลากหลาย และกลุ่มทุนโดยรัฐ การปรับตัวของชวามา กลุ่ม ต่างๆ ตลอดจนการผลิตซ้ำการผนวกชวามาเข้าสู่การหมุนเวียนของกลุ่มทุน โดยการนำกลไกทั้งทาง สังคมและทางวัตถุ ต่างๆ เข้ามาใช้ เพื่อสร้างระบบความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน ตลอดจนพิจารณา สภาพเงื่อนไข และอุปสรรคในการต่อสู้ปรับตัวของชวามา กลุ่มต่างๆ

3) การสัมภาษณ์ และบันทึก

การสัมภาษณ์ และบันทึก ผู้ศึกษาได้ใช้วิธีการบันทึกภาคสนาม (field note) เพื่อนำ ปรากฏการณ์ที่บันทึกไว้มาขยายข้อความ (expanded note) และได้ใช้วิธีการสัมภาษณ์ ทั้งการ สัมภาษณ์แบบเป็นทางการ หรือกึ่งทางการ (formal or semi-formal interview) โดยการใช้แบบสอบถาม (questionnaire) ซึ่งมีทั้งสิ้น 76 แบบสอบถามสำหรับกลุ่มตัวอย่าง โดยมีเป้าหมายไปที่ชวามา

ผู้ผลิตพืชพาณิชย์ และเข้าสู่ระบบความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน ที่อาศัยอยู่ในชุมชนแต่ใช้บุคคลเป็นผู้ถาม โดยในลักษณะนี้จะเป็นการสัมภาษณ์สภาพทั่วไปทางกายภาพทางสังคม และข้อมูลครัวเรือนทั่วไป สำหรับการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (Informal Interview) โดยการวางจุดมุ่งหมายของข้อมูลที่ สำคัญ โดยการกำหนดประเด็นกว้างๆ เพื่อการสัมภาษณ์ เช่นรูปแบบการรวมกลุ่มเพื่อการต่อรอง ของชาวนากลุ่มต่างๆ มีรูปแบบ และกระบวนการดำเนินการอย่างไร มีผลเป็นอย่างไร ปัญหาและ อุปสรรคเป็นประการใดบ้าง เป็นต้น

นอกจากจะใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเป็นทางการหรือกึ่งทางการและการสัมภาษณ์ แบบไม่เป็นทางการแล้วการศึกษานี้ยังใช้การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก(key-informant interview) เพื่อทำกรณีศึกษาสาเหตุของการเป็นหนี้ การใช้กลไกในการเข้าถึงแหล่งเงินกู้ ตลอดจน การจัดการเงินกู้ภายใต้การผลิตเชิงพาณิชย์และการประกอบอาชีพที่หลากหลาย พร้อมกับสัมภาษณ์ ประเด็นปัญหาหนี้สินสัมพันธ์ตัวของชาวนาแต่ละกลุ่มว่าแสดงออกมาในลักษณะใดโดยสนใจ สัมภาษณ์สมาชิกกลุ่มลูกหนี้ ของสถาบันการเงินต่างๆ ทั้งในระบบและนอกระบบสถาบันการเงิน ที่ดำรงการผลิตแบบพืชพาณิชย์ในชุมชนนอกจากนี้ การวิจัยครั้งนี้ได้ใช้ข้อมูลทางเอกสาร โดยเฉพาะเอกสารของทางราชการ เช่นบันทึกการประชุม เอกสารhamnัดศาล เอกสารโครงการการ พัฒนาของหมู่บ้าน สถิติและบันทึกต่างๆ ทั่วไป

4) การนำเสนอข้อมูล และจรรยาบรรณ

เพื่อพิทักษ์สิทธิ์ของผู้ให้ข้อมูลและผู้ที่เป็นกรณีศึกษา และเพื่อหลีกเลี่ยงผลกระทบ จากการนำเสนอข้อมูลจากการศึกษา ไม่ว่าจะด้านบวก หรือด้านลบ ที่อาจจะมีผลต่อผู้ให้สัมภาษณ์หรือ ผู้ให้ข้อมูล ตลอดจนกรณีศึกษาทั้งที่เป็นบุคคล องค์กร และดังนั้นการนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับชื่อของ กรณีศึกษา ชื่อสกุล หรือชื่อตระกูล จะให้ชื่อสมมุติทั้งสิ้น

1.8.3 การวิเคราะห์

สำหรับหน่วยในการวิเคราะห์ และระดับการวิเคราะห์ของการศึกษาในครั้งนี้มีรายละเอียดดังนี้

1) หน่วยการวิเคราะห์ (unit of analysis)

การศึกษานี้ ใช้หน่วยการวิเคราะห์เป็นกลุ่มครัวเรือนชาวนากลุ่มต่างๆ 3 กลุ่ม ตัวอย่างด้วยกันคือครัวเรือนชาวนาฐานะยากจน ครัวเรือนชาวนาฐานะปานกลาง และครัวเรือน ชาวนาฐานะร่ำรวย จำนวน 43 ครัวเรือน 24 ครัวเรือน และ 9 ครัวเรือนตามลำดับ ซึ่งครัวเรือนเหล่านี้ได้ดำเนินการผลิตพืชพาณิชย์ และการประกอบอาชีพนอกภาคเกษตร และเข้าสู่ความสัมพันธ์เชิง หนี้สินในรูปแบบต่างๆ กับกลุ่มทุน และรัฐ ในระดับชุมชนหมู่บ้าน โดยการพิจารณาจำแนก

ประเภทของกลุ่มครัวเรือนชาวนาเป็นกลุ่มต่างๆ นี้ได้อาศัยเกณฑ์การแบ่งกลุ่มชาวนาโดยใช้มิติทางเศรษฐกิจ สังคมเป็นตัวกำหนดการจำแนกประเภทชาวนา ทั้งนี้เพื่อดูความแตกต่างๆ ของการเป็นหนี้ของครัวเรือนต่างๆ กระบวนการเข้าถึง และกระบวนการจัดการเงินทุนของกลุ่มชาวนา ตลอดจนผลกระทบที่ชาวนา กลุ่มต่างๆ ได้รับเมื่อเข้าสู่ความสัมพันธ์ เชิงหนี้สิน โดยเฉพาะประเด็น การเข้าสู่กระบวนการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างชาวนา กลุ่มนายทุนเงินกู้หรือสถานเงินกู้ทั้งในและนอกระบบว่าอาศัยกลไกความสัมพันธ์ทางสังคม ในรูปแบบใดบ้างและใช้ในสถานการณ์ใด เป็นต้น และรูปแบบความสัมพันธ์ที่ปรากฏออกมานั้นมีที่รูปแบบเป็นความสัมพันธ์ในลักษณะใด

2) ระดับการวิเคราะห์ (level of analysis)

การศึกษาครั้งนี้ใช้ระดับการวิเคราะห์ระดับความสัมพันธ์ทางสังคมการผลิต โดยผ่านรูปธรรมของปัญหาหนี้สินของกลุ่มครัวเรือนชาวนาผู้ผลิตพืชพาณิชย์ระหว่างกลุ่มชาวนา กลุ่มต่างๆ กับเจ้าหนี้ที่มาจาก กลุ่มทุนที่หลากหลาย และรัฐ โดยวิเคราะห์ให้เห็นถึงรูปแบบความสัมพันธ์เชิงหนี้สินที่เกิดขึ้นในระยะเปลี่ยนผ่าน กระบวนการจัดระเบียบความสัมพันธ์ ที่เปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวตลอดเวลา

1.9 เนื้อหาของวิทยานิพนธ์ โดยสังเขป

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้แบ่งการนำเสนอเนื้อหาออกเป็น 6 บทมีเนื้อโดยสังเขป ดังนี้

บทที่ 1 บทนำนำเสนอความสำคัญของประเด็นปัญหาที่ศึกษา, วัตถุประสงค์การศึกษา, ทบทวนแนวความคิด ทฤษฎี และผลการศึกษาที่เกี่ยวข้อง, กรอบแนวความคิด, ผลที่คาดว่าจะได้รับ, และขอบเขตและวิธีการศึกษาวิจัย

บทที่ 2 บริบทและพัฒนาการของชุมชน และโครงสร้างสินเชื่อในชุมชน โดยบทนี้นำเสนอบริบทชุมชนในด้านต่างๆ คือ การตั้งถิ่นฐาน การอพยพ และระบบทรัพยากรของชุมชน, การติดต่อกับโลกภายนอก และโครงสร้างพื้นฐาน, โครงทางสังคมในด้านต่างๆ, กลุ่มชาวนาผู้ผลิตพืชพาณิชย์ในชุมชน, ความสัมพันธ์ทางสังคมด้านการผลิต, ผู้นำ และโครงสร้างอำนาจท้องถิ่น เพื่อเป็นพื้นฐานการเข้าใจรูปแบบความสัมพันธ์เชิงหนี้สินในชุมชน ซึ่งจะศึกษาในบทต่อไป สำหรับการศึกษาค้นคว้าโครงสร้างระบบสินเชื่อในชุมชน เนื้อหาในส่วนนี้พยายามบรรยายเชิงวิเคราะห์ เพื่อชี้ให้เห็นลักษณะของกลุ่มทุนในชุมชนที่ทำหน้าที่ผู้ให้บริการสินเชื่อทั้งในระบบและนอกระบบโดยพยายามแยกแยะให้เห็นถึงพัฒนาการของกลุ่มทุนหรือกลุ่มเจ้าหนี้ ลักษณะทางสังคม หรือสถานภาพทางสังคมแหล่งทุนที่นำมาให้กู้ยืม และกลไกหรือเครื่องมือในการดำเนินธุรกิจ หรือให้บริการด้านสินเชื่อของเจ้าหนี้แต่ละกลุ่ม สำหรับท้ายบทเป็นการนำเสนอความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มเจ้าหนี้กลุ่มต่างๆ เพื่อชี้ให้เห็นกระบวนการหมุนเวียนเงินทุนให้กู้ในระดับชุมชนว่ามีรูปแบบเป็นอย่างไร

บทที่ 3 กระบวนการก่อตัวของระบบความสัมพันธ์เชิงหนี้สินในชุมชน บทนี้พยายามเสนอพลวัตการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตของชุมชนเข้าสู่ภาวะพึ่งพิงในกระบวนการผลิตและระบบตลาด ตลอดจนศึกษาการเปลี่ยนแปลงระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชนเมื่อต้องประทะประสานกับระบบความสัมพันธ์ทางสังคมการผลิตแบบทุนนิยม ซึ่งจะช่วยให้ทราบเงื่อนไข และความแตกต่างกันของการเกิดหนี้สินในหมู่ชาวนาผู้ผลิตพืชพาณิชย์ในชุมชนบ้านดง โดยจะนำเสนอเงื่อนไขที่หลากหลายที่ทำให้ชาวนาผู้ผลิตพืชพาณิชย์ตกอยู่ในภาวะหนี้สินและถูกผนวกเข้าสู่ระบบความสัมพันธ์เชิงหนี้สิน ภายใต้ความสัมพันธ์ระหว่างชาวนากับรัฐและทุนในบริบททุนนิยม โดยเน้นพิจารณาการแยกความแตกต่างภายในสังคมชาวนา เพื่อพยายามศึกษาความแตกต่างในการเป็นหนี้ระหว่างชาวนากลุ่มต่างๆ

บทที่ 4 การเข้าถึงสินเชื่อ บทนี้เน้นการวิเคราะห์รูปแบบการเข้าถึงแหล่งสินเชื่อ ในตอนแรกนำเสนอความแตกต่างในด้านความต้องการสินเชื่อในหมู่ชาวนากลุ่มต่างๆว่าต้องการสินเชื่อเพื่อเป้าหมายใด พร้อมกับนำเสนอลักษณะของเจ้าหนี้ และรูปแบบหนี้สินของชาวนาในตอนสุดท้ายจะนำเสนอเชิงวิเคราะห์เพื่อเห็นถึงกลไกและเครื่องมือในการให้กู้ของเจ้าหนี้ยุทธกลุ่มต่างๆ ศึกษาวิเคราะห์ฐานะและรูปแบบการเข้าถึงแหล่งสินเชื่อของชาวนากลุ่มต่างๆ ว่ามีความแตกต่างกันอย่างไร ชาวนากลุ่มต่างๆ ใช้กลไกใดในการเข้าถึงแหล่งสินเชื่อ โดยเฉพาะการเข้าถึงระบบสินเชื่อในระบบที่มีอัตราดอกเบี้ยต่ำนั้นมีความเหลื่อมล้ำในกระบวนการเข้าถึงอย่างไร ตลอดจนศึกษาว่าปัจจัยใดที่ทำให้ชาวนาบางกลุ่มต้องเลือกเป็นหนี้กับสินเชื่อในระบบ

บทที่ 5 การจัดการเงินกู้ ในบทนี้เป็นการศึกษารูปแบบความสัมพันธ์เชิงหนี้สินระหว่างกลุ่มลูกหนี้กลุ่มต่างๆ กับกลุ่มเจ้าหนี้ ผ่านรูปแบบการจัดการเงินกู้ของชาวนากลุ่มต่างๆ ว่ามีความแตกต่างกันอย่างไร ในด้านเป้าหมาย การใช้ระบบ กลไก และเงื่อนไข และการแบ่งปันผลประโยชน์ระหว่างกลุ่มชาวนากับเจ้าหนี้มีลักษณะเช่นใด ตลอดจนผลกระทบจากการจัดการเงินกู้นั้นมีต่อระบบความสัมพันธ์เชิงหนี้สินในลักษณะเช่นใด

บทที่ 6 บทสรุปวิเคราะห์ ในบทนี้เป็นการตอบวัตถุประสงค์ของการศึกษา โดยเฉพาะตอบคำถามที่ว่า ชาวนาผู้ผลิตพืชพาณิชย์เข้าสู่ภาวะการเป็นหนี้สินอย่างไร และภายใต้ระบบหนี้สินกลไกความสัมพันธ์เชิงหนี้สินมีปฏิบัติการผูกโยงความสัมพันธ์ระหว่างลูกหนี้ กับ เจ้าหนี้จากแหล่งต่างๆ อย่างไร ตลอดจนนำเสนอข้อวิพากษ์ทางวิชาการกับแนวความคิดทฤษฎีที่ศึกษาปัญหาหนี้สินในหมู่ชาวนาไทยที่ผ่านมาว่ามีจุดด้อยอย่างไร พร้อมกับนำเสนอแนวทางการพัฒนาสังคมชาวนาที่น่าจะก่อให้เกิดผลประโยชน์ต่อชาวนาผู้ผลิตพืชพาณิชย์มากกว่าเดิม